

T.C.
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI

VERGİ KAÇAKÇILIĞI VE TÜRKİYE UYGULAMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Yakup KARABACAK

T. 64277

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

ADANA, 1997

T.C.
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI

64277

VERGİ KAÇAKÇILIĞI VE TÜRKİYE UYGULAMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç.Dr.Ahmet Fazıl ÖZSOYLU

Hazırlayan
Yakup KARABACAK

ADANA, 1997

SUMMARY

Tax evasion is an universal phenomenon, but it has not been considered sufficient until the last time. However, growing and acquiring continuity of the public deficits' amounts, loosing the activity of tax system and gaining the intensity of activities that are unregistered or not covered by a rule have caused the important increases in the interest that is showed to tax evasion. Generally, tax evasion has the effects that are in the negative quality. So, the fundamental function of tax has got weak as the amounts of tax evasion has increased. On the otherhand, tax norms (like tax equity) are affected from this fact negatively. Finally, tax harmony diminishes and performing all taxes have major difficulties. Besides tax evasion can create negative effects on economic, social and juridical structure too. It is to fight with tax evasion that has such as destructive effects. For this first of all, it need to be known factors which cause this case.

In the theory, tax evasion has examined with two different approaches as economic and experimental. Economic approach focuses on tax factors in the micro level more and tries to specify effects on tax evasion decision of mathematical models with tax parameters. As for the experimental approach tries to fix the effects on the tax evasion of these factors by indicating both micro and macro tax-related and tax-except factors. But both economic approach and experimental approach are not in an absolute agreement about factors that determine tax evasion. Here using methods, setting up models and the most significant nature of tax evasion can be effective.

In the theory, Even the various reasons are signified, the reasons of tax evasion are an unique and spesific as whole. Consequently, the reasons of tax evasion that are divisions of an entire can investigate under two headlines as tax-related and tax-except reasons. The reasons of tax relation consist of juridical, economic, psychological and administrative factors. These can be illustrated as tax ratio, tax tariff, probability of tax control, tax penalty, efficiency of tax administration etc. As for the tax-except reasons consist of social and economic structure of society and economic, social and political factors that rise from this structure's performance and are not related with tax phenomenon directly. Income level, business' sizes, inflation, market and price controls etc. can be illustrated by the reasons of tax-except.

A part from the reasons that summarized above briefly is determined by the government, as for another part is determined by tax-payers. As a result of this tax evasion that has got economic results can be said to be fixed in demand and supply conditions. Government can designate factor as tax rate, control probability, tax penalty and tax discharge to encourage tax evasion in direction encouraging tax evasion. For instance, as high tax rates can attract or cause tax evasion, low control rates or frequently practising of fiscal discharge also has the effects of increasing tax evasion. Due to the determination of these parameters the government had determined the supply of tax evasion high or low. On the otherhand as for demand side of tax evasion is stated by the psychological perceptions of tax-payer, social and economic structure and this structure's performance, tax ethics, education level, business sizes, carrying out job and the most significant society's view related tax evasion. These factors influence tax payer's tax conscience more. Consequently, the demand side of tax evasion will be determined by the tax conscience level. Thus tax evasion will be demanded regarding to being tax conscience low. As a result of that of tax evasion will be constituted according the suitability of demand and supply.

As it is determined in the end of this paper's conclusion part, it can be pointed out that tax evasion is demanded and supplied at the high level in Turkey. According to have made various estimations, it is approached the result that tax evasion exists about 50-70 percent (as its tax revenue proportion).

Thus, if the reasons that explained in the context both theory and the application of Turkey. In this paper can be removed one by one it is clear to prevent tax evasion. But it is not denied the significance of conscience and the social reaction for solving such a sort of problem will be able to prevented as parallel increasing tax conscience and being organized the reaction of the widest public opinion.

As for this paper's fundamental method is such as; In the first section, the theory of tax evasion is examined. In the seconde section, the reasons that determined as theoretical before were revised from the point of view Turkey practise. Besides, sizes of tax evasion in Turkey were tried to be able to estimate with different methods.

As for in the third section, the fundamental idea of this paper was stated by proposing in some solution offers.

ÖZET

Vergi kaçakçılığı evrensel bir olgudur. Ancak, son zamanlara kadar yeterince önemsenmemiştir. Bununla beraber, kamu açıklarının boyutlarının büyümesi ve süreklilik kazanması, vergi sisteminin etkinsizleşmesi ve kayıtdışı veya kuraldışı faaliyetlerin yoğunluk kazanması; vergi kaçakçılığına gösterilen ilgide önemli artışlara neden olmuştur. Genel olarak vergi kaçakçılığı olumsuz etkilere sahip bir olgudur. Dolayısıyla verginin temel işlevleri vergi kaçakçılığının boyutlarının büyümesine koşut zayıflamaktadır. Diğer yandan vergisel normlar (vergi adaleti gibi) bu olgudan olumsuz yönde etkilenmektedir. Bunun sonucunda vergiye uyum azalmakta ve tüm vergilerde büyük bozulmaktadır. Ayrıca, vergi kaçakçılığı ekonomik, sosyal ve hukuki yapı üzerinde de çok olumsuz etkiler yaratabilmektedir. Böylesi yıkıcı etkilere sahip vergi kaçakçılığı ile mücadele edilmesi gerekmektedir. Bunu yapabilmek için ise öncelikle bu olguya neden olan faktörlerin bilinmesi gerekmektedir.

Teoride, vergi kaçakçılığı ekonomik ve deneysel yaklaşım olmak üzere iki farklı yaklaşımla incelenmiştir. Ekonomik yaklaşım, daha çok mikro düzeyde vergisel faktörler üzerinde odaklanmakta ve matematiksel modellerle vergisel parametrelerin vergi kaçırma kararı üzerindeki etkilerini belirlemeye çalışmaktadır. Deneysel yaklaşım ise, hem mikro hemde makro vergisel ve vergi dışı faktörleri ele alarak, bu faktörlerin vergi kaçakçılığı kararı üzerindeki etkilerini saptamaya çalışmaktadır. Ancak gerek ekonomik yaklaşım ve gerekse deneysel yaklaşım; vergi kaçakçılığını belirleyen faktörler üzerinde mutlak bir uzlaşma içinde değildir. Bunda kullanılan yöntemler, kurulan modeller ve en önemlisi vergi kaçakçılığının kendi doğası etkili olabilmektedir.

Teoride farklı nedenlere ağırlık verilse bile vergi kaçakçılığının nedenleri bir bütündür. Dolayısıyla, bir bütünün parçaları olan, vergi kaçakçılığının nedenleri, vergisel ve vergi dışı nedenler olarak iki başlık altında toplanabilir. Vergisel nedenler, daha çok vergi olgusunun varlığından kaynaklanan; hukuki, ekonomik, psikolojik ve idari faktörlerden oluşmaktadır. Bunlar vergi oranı, vergi tarifesi, vergi denetim olasılığı, vergi cezaları, vergi idaresinin etkinliği vs. gibi örneklenebilir. Vergi dışı nedenler ise toplumun sosyal ve ekonomik yapısı ve bu yapının işleyişinden doğan ve vergi olgusuyla doğrudan ilişkili olmayan siyasal, ekonomik ve sosyal faktörleri kapsamaktadır. Vergi dışı nedenlere; gelir düzeyi, işletme büyüklükleri, enflasyon, piyasa ve fiyat kontrolleri vb. örnek gösterilebilir.

Yukarıda kısaca özetlenen nedenlerden bir kısmı devlet, diğer bir kısmı ise vergi yükümlülerince belirlenmektedir. Dolayısıyla ekonomik sonuçları olan vergi kaçakçılığının arz ve talep koşullarında belirlendiği söylenebilir. Devlet; vergi oranı, denetim olasılığı, vergi cezası, vergi affı gibi, faktörleri vergi kaçakçılığını teşvik edici yönde belirleyebilir. Örneğin yüksek vergi oranları vergi kaçakçılığını cazip hale getirebildiği gibi, düşük denetim oranları veya sık sık mali af uygulamaları da vergi kaçakçılığını arttırıcı etkilere sahip olabilir. Dolayısıyla devlet bu parametreleri belirlemesine göre vergi kaçakçılığının arzını yüksek veya düşük belirlemiş olmaktadır. Diğer yandan vergi kaçakçılığının talep yanını ise, vergi yükümlüsünün psikolojik algılamaları, sosyal ve ekonomik yapı ve bu yapının işleyişi, vergi ahlakı, eğitim seviyesi, işletme büyüklükleri, icra edilen meslek ve en önemlisi toplumun vergi kaçakçılığına bakışı belirlemektedir. Bu faktörler daha çok yükümlünün vergi bilincini etkilemektedir. Dolayısıyla vergi bilinci düzeyine göre, vergi kaçakçılığının talep yönü belirlenecektir. Böylece vergi bilincinin düşüklüğüne göre vergi kaçakçılığı talep edilir olacaktır. Sonuçta arz ve talep koşullarının uygunluğuna göre vergi kaçakçılığı oluşacaktır.

Bu çalışmanın sonuç kısmında da belirtildiği gibi, Türkiye’de vergi kaçakçılığının yüksek düzeyde arz ve talep edildiği söylenebilir. Yapılan farklı tahminlere göre yüzde 50-70 dolayında (vergi gelirin oranı olarak) vergi kaçakçılığının var olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Dolayısıyla bu çalışmanın gerek teori gerekse Türkiye uygulaması bağlamında ortaya konulan nedenlerin tek tek ortadan kaldırılmasıyla vergi kaçakçılığının önlenebileceği açıktır. Ancak böyle bir sorunun çözülmesinde toplumsal tepki ve bilincin önemi yadsınamaz. Dolayısıyla, vergi bilincinin arttırılması, vergi kaçakçılığına karşı en geniş kitlelerin tepkilerinin örgütlenmesine koşut vergi kaçakçılığı önlenebilecektir.

KEYWORDS / ANAHTAR KELİMELER

TAX EVASION: VERGİ KAÇAKÇILIĞI

TAX AVOIDANCE: VERGİDEN KAÇINMA

TAX UNDERESTIMATION: VERGİNİN EKSİK BELİRLENMESİ

TAX NONCOMPLIANCE: VERGİYE UYUMSUZLUK

FISCAL PSYCHOLOGY: MALİ PSİKOLOJİ

TAX EROSION: VERGİ EROZYONU

UNWILLINGNESS TO PAY: ÖDEME İSTEKSİZLİĞİ

COMPLIANCE COST: UYUM MALİYETİ

TAX CONSCIOUS: VERGİ BİLİNCİ

TAX ETHICS: VERGİ AHLAKI

İÇİNDEKİLER

Sayfa

SUMMARY.....	i.....
ÖZET.....	iii.....
KEYWORD/ANAHTAR KELİME.....	v.....
İÇİNDEKİLER.....	vi.....
TABLolar LİSTESİ.....	ix.....
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	ix.....
GİRİŞ.....	1.....

I. BÖLÜM VERGİ KAÇAKÇILIĞININ TEORİK TEMELLERİ

1. VERGİ KAÇAKÇILIĞININ TANIMI VE YÖNTEMLERİ.....	4.....
1.1. TANIM VE KAPSAM.....	4.....
1.1.1. Vergiden Kaçınma.....	5.....
1.1.2. Vergi Kaçakçılığı.....	6.....
1.2. VERGİ KAÇAKÇILIĞI YÖNTEMLERİ.....	9.....
2. VERGİ KAÇAKÇILIĞININ NEDENLERİ.....	10.....
2.1. TEMEL YAKLAŞIMLAR.....	10.....
2.1.1. Ekonomik Yaklaşım.....	10.....
2.1.2. Deneysel Yaklaşım.....	14.....
2.2. VERGİSEL NEDENLER.....	18.....
2.2.1. Vergi Oranlarının Etkisi.....	18.....
2.2.2. Vergi Tarifesinin Şekli ve Etkisi.....	20.....
2.2.3. Vergi Cezası ve Etkisi.....	21.....
2.2.4. Vergi Denetim Olasılığı ve Etkisi.....	22.....
2.2.5. Beyan Yöntemi ve Etkisi.....	23.....
2.2.6. Vergileme Yaklaşımı.....	24.....
2.2.7. Vergi Yasalarının Karmaşıklığı ve İstikrarsızlığı.....	25.....
2.2.8. Vergiye Uyum Maliyetlerinin Yüksekliği.....	26.....
2.2.9. Vergi Güvenlik önlemleri ve Etkisi.....	27.....
2.2.10. Vergi daresi ve Etkisi.....	28.....
2.2.11. Mali Bağlantı ve Eşitsizliğin Etkisi.....	28.....
2.2.12. Vergi Affi Uygulamalarının Sıklığı.....	29.....
2.3. VERGİ DIŞI NEDENLER.....	31.....
2.3.1. Gelir Düzeyi ve Gelirin Elde Ediliş Şekli.....	31.....
2.3.2. Sektörel Yapı, İşletme Büyüklükleri ve Mesleklerin Etkisi.....	32.....
2.3.3. Enflasyonun Olumsuz Etkileri.....	34.....
2.3.4. Piyasa ve Fiyat Kontrolleri.....	35.....

2.3.5.Devlet Kural ve Düzenlemeleri.....	36
2.3.6.Kamu Sektörü Maaş ve Ücretleri.....	37
2.3.7.Kültürel ve Ahlaki Nedenler.....	37
2.3.8.Diğer Nedenler ve Bulgular.....	38
3. VERGİ KAÇAKÇILIĞININ ETKİLERİ.....	40
3.1. MALİ ETKİLER.....	40
3.2. İKTİSADİ ETKİLER.....	42
3.3. SOSYAL ETKİLER.....	43

İKİNCİ BÖLÜM TÜRKİYE'DE VERGİ KAÇAKÇILIĞI

1. VERGİ KAÇAKÇILIĞININ YASAL ÇERÇEVESİ.....	45
2. TÜRKİYE'DE VERGİ KAÇAKÇILIĞININ NEDENLERİ.....	47
2.1. VERGİSEL NEDENLER.....	47
2.1.1.Vergi Oran ve Tarifelerinin Olumsuz Etkileri.....	47
2.1.2.Vergi Ceza Uygulamasının Etkinsizliği.....	50
2.1.3.Vergi Denetim Düzeyinin Yetersizliği.....	52
2.1.4.Benimsenen Vergileme Yaklaşımı.....	54
2.1.5.Vergi Yasalarının Karmaşıklığı ve İstikrarsızlığı.....	56
2.1.6.Vergi Güvenlik Önlemlerinin Yetersizliği ve Olumsuz Etkileri.....	58
2.1.7.Vergi İdaresinin Etkinsizliği.....	60
2.1.8.Vergi Affı Uygulamalarının Sıklığı.....	63
2.1.9.Muhasebe ve Belge Düzeninin Yetersizliği.....	63
2.1.10.Vergi Uyum Maliyetlerinin Yüksekliği.....	64
2.1.11.Vergi Yükünün Adaletsiz ve Dengesiz Dağılımının Olumsuz Etkileri.....	65
2.2. VERGİ DIŞI NEDENLER.....	66
2.2.1.Bazı Yükümlü Gruplarının Bencilliği ve Genel Halk Kitlelerinin Duyarsızlığı.....	66
2.2.2.Muhasebecilik ve Müşavirlik Hizmetlerinin Yetersizliği.....	67
2.2.3.Hızlı Nüfus Artışı, Bölgesel Geri Kalmışlık, Çarpık Kentleşme, Göç ve İşsizlik.....	68
2.2.4.Ekonomik Birimlerin Büyüklük Düzeylerinin Yetersizliği.....	69
2.2.5.Enflasyonun Olumsuz Etkileri.....	70
2.3. DİĞER NEDENLER.....	73
3. TÜRKİYE'DE VERGİ KAÇAKÇILIĞININ BOYUTLARI.....	76
3.1. VERGİ KAÇAKÇILIĞININ BOYUTLARINI TAHMİN ETME	

YÖNTEMLERİ.....	76.....
3.1.1.Dolaysız Tahmin Yöntemleri.....	78.....
3.1.2.Dolaylı Tahmin Yöntemleri.....	79.....
3.2. TÜRKİYE'DE VERGİ KAÇAKÇILIĞI'NIN BOYUTLARI.....	81.....
3.2.1.İstihdam Yaklaşımına Göre Vergi Kaçakçılığının Boyutu.....	81.....
3.2.2.Vergi Denetimi Yaklaşımına Göre Vergi Kaçakçılığının Boyutu.....	84.....
3.2.3.Ulusal Hesaplar Yaklaşımına Göre Gelir Vergilerinde Vergi Kaçakçılığının Boyutu.....	85.....
3.2.4.Ulusal Hesaplar Yaklaşımına Göre Katma Değer Vergisinde Vergi Kaçakçılığının Boyutu.....	88.....
3.2.5.Türkiye'de Vergi Kaçakçılığının Boyutu Hakkında Bulguların Özeti ve Değerlendirme	91.....

III. BÖLÜM ÇÖZÜM ÖNERİLERİ VE SONUÇ

1. ÇÖZÜM ÖNERİLERİ.....	93.....
2. SONUÇ.....	100.....
KAYNAKLAR.....	103.....

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1.1: Belirli Bir Denetim ve Ceza Olasılığıyla Vergi Kaçakçılığı Eğilimi (Optimum Vergi Kaçakçılığı).....	13
---	----

TABLolar LİSTESİ

Sayfa

TABLO 2.1. Bazı Ülkelerde Gelir Vergisi Tarifesinin En Alt ve En Üst Oranları.....	48
TABLO 2.2. Yurtiçi İstihdam.....	82
TABLO 2.3. Sosyal Güvenlik Kapsamında Çalışanlar ve Aylık Alanlar.....	83
TABLO 2.4. Denetim Sonuçlarına Dayalı Vergi Kaçakçılığı.....	84
TABLO 2.5. Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Vergi Kaçakçılığı (Ücret Gelirleri Hariç).....	87
TABLO 2.6. 1995 Yılında KDV'ye Matrah Olan Harcamalar Üzerinden Ödenmesi Gereken KDV Tutarı ve Vergi Kaçakçılığı.....	90

GİRİŞ

Vergi kaçakçılığı evrensel bir olgudur. Maliye yazınına bakıldığında, Plato'ya atfen, günümüzden ikibinbeşyüz yıl kadar önce, Venice'nin Dük'e ait yerlerinde vergi kaçakçılığının yapıldığı ifade edilmektedir. Bu olgu, verginin varlığına koşut, tarihi süreçte, tüm toplumlarda, sosyal sınıflarda, endüstrilerde, dinlerde ve gerçekte tüm ekonomik sistemlerde varolmuştur. Ancak son dönemlere kadar, vergi kaçakçılığı gelişmiş ülkelerden çok gelişmekte olan ülkelerin bir sorunu olarak görülmüştür. Örneğin; Richard Goode'nin (1964) klasik "Individual Income Tax"; Richard Musgrave'in (1959) "The Theory of Public Finance"; ve Joseph Pechman'ın (1966) "Federal Tax Policy" adlı kitaplarında vergi kaçakçılığına hiç değinilmemiştir (TANZI, V., and SHOME, P., 1994:328). Bununla beraber, günümüzde vergi kaçakçılığının oldukça yaygınlaştığı ve GSMH'nin dünya ortalaması olarak yüzde 10'una ulaştığı genel kabul görmektedir (PYLE, D.J., 1991, Aktaran: BATIREL, Ö.F., 1992a:32).

"Kapitalist ekonomik düzende yaşayan toplumların müzmin sorunlarından biri olan "kamu açıkları", dikkatleri bir yandan kamu harcamalarına diğer yandan kamu gelirlerine ve özellikle vergi gelirlerine çekmektedir" (ÖNDER, İ., 1992a:50). Bu bağlamda, tüm dünyada kamu harcamalarını kısma veya vergi oranlarını arttırmaktan çok mevcut vergi yapısı içindeki vergi kaçakçılığını elimine etmek suretiyle, kamu açıklarını kapama düşüncesi bir hayli ilgi görmektedir. Bu yöndeki ilk uygulama ABD'de Reagan yönetimi döneminde yapılmıştır (TANZI, V., and SHOME, P., 1994:328). Türkiye'de ise son 10-15 yılda, faiz ve personel giderleri hariç tutulursa, kamu harcamaları yüzde 50 dolayında azaltılmıştır. Buna rağmen vergi gelirlerinin kamu harcamalarını karşılama oranı yüzde 50 civarındadır. Bu bağlamda, ülkemizde kamu harcamalarını daha fazla kısma olanaksız görünmektedir. Diğer yandan mevcut sosyo-ekonomik güç dengeleri nedeniyle "vergi artışlarına" gitmek ise büyük zorluklara sahiptir. Dolayısıyla, ülkemizde de vergi kaçakçılığına gösterilen ilgi gittikçe artmaktadır.

Hükümetlerin programlarını sürdürebilme gücü büyük ölçüde gelirlerini arttırabilme yeteneğine bağlıdır. Vergi gelirleri, kamunun en büyük gelir kaynağı durumundadır. Dolayısıyla yükümlüler

vergilerini tam olarak öderlerse, kamu mali bakımından daha güçlü olacaktır. Oysa bir çok yükümlü vergilerini çeşitli yollarla tam olarak ödemezler (PORCANO, T.M., 1988:47). Devletin vergi gelirlerinden mahrum kalması borçlanma, monetizasyon ve özelleştirme gibi gelir sağlama yollarına başvurulmasına neden olmakla kalmaz, fakat aynı zamanda, verginin mali, ekonomik ve sosyal işlevlerinin körelmesine de neden olur. Böylece, devlet vergileri iktisat politikası olarak kullanma olanağından yeterince yararlanamaz. Dolayısıyla gelirin yeniden dağılımı sağlanamadığı gibi, toplumsal refah açısından, kaynak dağılımı da istenen yönde gerçekleştirilemez (ÖNCEL, S.Y., 1974:5).

Diğer yandan, vergi kaçakçılığı vergi adaletinin bozulmasına neden olur. Bunun sonucunda dürüst vergi yükümlülerinin vergiye uyumları azalabilir. Ayrıca vergi kaçakçılığı ahlaki normları olumsuz yönde etkiler. "Dürüst bir yükümlünün ülkesindeki tek bir vergi kaçakçısı, bu yükümlünün haklı davranışının gerekçesini oluşturabilir" (TANZI, V., and SHOME, P., 1994:329). Dolayısıyla sosyal ve ekonomik süreçte etkileşim halinde olan bireylerin vergi ahlakı bozulacaktır. Toplumun vergi ahlakının bozulması özelde vergi yasalarına genelde tüm hukuk kurallarına uyumun azalmasına neden olabilecektir. Dolayısıyla vergi kaçakçılığı sosyal karmaşalara neden olabilecektir. Vergi kaçakçılığı ayrıca ekonomide bilgi çarpıklığı yaratarak, ekonomi politik karar alıcıların yanlış kararlar almasına neden olabilecektir. Sonuçta, vergi kaçakçılığı toplumsal refahı azaltıcı yönde olumsuz etkiler yayan bir olgu olmaktadır. Kuşkusuz, vergi kaçakçılığının olumsuz sonuçları, bu olgunun ekonomideki boyutlarının büyümesine ve yaygınlaşmasına koşut daha da artacaktır.

Yukarda kısaca özetlenen saptamalara göre, vergi kaçakçılığının önlenmesi gerektiği açıktır. Ancak vergi kaçakçılığının önlenmesi için, öncelikle vergi kaçakçılığına neden olan etmenlerin bilinmesi gerekmektedir (SPICER, M.W., and LUNDSTEDT, S.B., 1976:295). Teoride, vergi kaçakçılığı, ekonomik ve deneysel yaklaşım olmak üzere iki farklı yaklaşımla incelenmiştir. Ekonomik yaklaşım, daha çok mikro düzeyde vergisel nedenler üzerinde odaklanmakta ve matematiksel modellerle vergisel parametrelerin vergi kaçırma kararı üzerindeki etkilerini belirlemeye çalışmaktadır. Ekonomik yaklaşım; vergi oranı, vergi cezası, vergi denetimi ve vergi idaresinin etkinleştirilmesi gibi unsurları öne çıkarmaktadır. Bu yaklaşıma göre vergi politikası araçlarının etkin kullanımıyla vergi kaçakçılığı önenebilecektir. Deneysel yaklaşım ise, hem mikro hem de makro vergi ve vergi dışı faktörleri ele alarak, bu faktörlerin vergi kaçakçılığı kararı üzerindeki etkilerini saptamaya çalışmaktadır. Bu yaklaşıma göre, vergi kaçakçılığı üzerinde yasal yaptırımlar önemli olduğu gibi, yükümlülerin psikolojik ve sosyal yapıları, içinde yaşanan ekonomik ve sosyal yapıda önemli faktörler olmaktadır. Deneysel yaklaşım, vergi kaçakçılığının önlenmesi için, vergi bilincinin artırılması, toplumsal duyarlılık ve sosyal baskıların artırılması gibi çözüm önerileri ortaya koymaktadır (ÖNDER, İ., 1992a:51-52). Ancak gerek ekonomik yaklaşım ve gerekse deneysel yaklaşım bir çok sınırlamalara

sahiptir. Bu sınırlamalar; kullanılan model, çalışma yöntemi, veri tabanı ve en önemlisi vergi kaçakçılığının kendi doğasından kaynaklanmaktadır.

Bununla beraber, ekonomik ve deneysel yaklaşım farklı nedenlere ve farklı çözüm önerilerine ağırlık verse bile, vergi kaçakçılığının nedenleri bir bütündür. Yer yer bazı nedenler başat görünse bile, bu nedenler hep birlikte yükümlünün vergi kaçakçılığı kararı üzerinde etkili olabilmektedir. Fakat hemen belirtelim ki, özelde yükümlü bazında, özellikle kaçakçılığa neden olan bazı faktörler saptanabilir. Ancak bu tüm yükümlüleri düşündüğümüzde yetersizdir. Çünkü her birey veya ekonomik ajan farklı etmenlerden etkilenecektir. Dolayısıyla vergi kaçakçılığının nedenleri bir bütünün parçaları olarak ele alınmalı ve değerlendirilmelidir.

Bu bakış açısı ve saptamalara göre, amaç, vergi kaçakçılığının önlenmesi için, teoride saptanmış nedenleri inceleyerek, bu nedenlerin Türkiye uygulamasında gözden geçirilmesi ve olası çözüm önerilerinin ortaya konması olmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın ilk bölümünde vergi kaçakçılığının teorik çerçevesi ortaya konulacaktır. Burada öncelikle, vergi kaçakçılığının tanım ve yöntemleri irdelenecektir. Daha sonra ise vergi kaçakçılığının nedenleri teorik düzeyde gözden geçirilecektir. Bu nedenler ikinci bölümde inceleyeceğimiz Türkiye'de vergi kaçakçılığının nedenleri için hipotez niteliğinde olmaktadır. Ayrıca ilk bölümün sonunda vergi kaçakçılığının olumlu ve olumsuz sonuçları değerlendirilecektir.

İkinci bölümde ise, öncelikle Türkiye'de vergi kaçakçılığı olgusunun hukuki çerçevesi ortaya konulacaktır. Daha sonra, Türkiye'de mevcut alt ve üst yapı dikkate alınarak vergi kaçakçılığının nedenleri incelenecektir. Son olarak ise vergi kaçakçılığını tahmin etmede kullanılan tahmin yöntemleri tanıtarak, vergi kaçakçılığının boyutları saptanmaya çalışılacaktır.

Üçüncü ve son bölümde ise, genel bazı çözüm önerilerinde bulunulacaktır. Ayrıca, bu çalışma sonucunda ortaya çıkan bulgular değerlendirilerek, çalışmanın sonucu ortaya konulacaktır.

I. BÖLÜM

VERGİ KAÇAKÇILIĞI'NIN TEORİK TEMELLERİ

1. VERGİ KAÇAKÇILIĞI'NIN TANIMI VE YÖNTEMLERİ

1.1. TANIM VE KAPSAM

Vergi, genel olarak, devletin ya da devletten aldığı yetkiye dayanan kamu tüzel kişilerinin kamusal işlevlerini yerine getirebilmesi amacıyla, yasayla hukuki zor altında, karşılıksız olarak ekonomik birimlerden devlete yapılan gelir aktarımlarıdır. Devletin temel finansman kaynağı durumundaki vergiler, yükümlülere bir yük olarak değerlendirilir ve tepkilere neden olur (ÖNDER, İ., 1994:7). Verginin yük olarak algılanması sonucu gösterilebilecek tepkilerin en önemlisi ödenecek vergi tutarını azaltmaya ve/veya yok etmeye yönelmektir. Bu bağlamda ekonomik ajan, yasal yollarla vergi yükümlülüğünü minimize edebilir veya -bunda yeterince başarılı olamamışsa- gerektiğinde yasaları çiğneyerek vergi ödememeyi deneyebilir. Vergi ödememe eylemi, yasal yollarla gerçekleştirildiğinde "vergiden kaçınma", yasa dışı yollarla gerçekleştirildiğinde ise "vergi kaçakçılığı" olarak nitelendirilebilir (BROWN, C.V., 1983:131 MYLES, G.D., 1995:384). "Yasallık ölçütü" bu iki olgu arasındaki farkı ortaya koymada kullanılırken diğer bir bakış açısı olarak ise, vergi kaçakçılığı ve vergiden kaçınmanın bir biriyle çakışan olgular olduğu ifade edilmektedir." Çünkü her iki olgu da, devletin vergi gelirleri, yükümlünün vergi sonrası geliri ve vergi adaleti üzerinde aynı ekonomik etkilere sahiptir. Bu iki olgu, yüksek vergi oranlarından kurtulmanın alternatif olanaklarını sunabileceği gibi, iyi bilinen kaçınma yolları vergi kaçakçılığı için öngörüler de sağlayabilir" (RICHUPAN, S., 1984:38). Dolayısıyla vergiden kaçınma ve vergi kaçakçılığı arasında potansiyel bağlantılar sözkonusudur (GANGEMİ, B., 1993:528; CULLIS, J., and JOONES, P., 1992: 217). Bu nedenle

her iki olgunun ayrı ayrı irdelenerek aralarındaki bağlantıların saptanması, vergi kaçakçılığı olgusunun anlam ve kapsamının net olarak ortaya konulabilmesi bakımından gereklidir.

1.1.1. Vergiden Kaçınma

"Vergiden kaçınma, vergi yasalarına aykırı hareket etmeksizin kişilerin vergi yükümlülüğünden kurtulması ve hazineyi vergi kaybına uğratmasıdır" (HEREKMAN, A., 1989:158). Vergiden kaçınma, vergi ödemekten ekonomik ve hukuki olarak kaçınma şeklinde iki başlık altında incelenebilir. Ekonomik anlamda vergiden kaçınma daha çok vergilerin beyan tesirleri sonucunda oluşmaktadır". "Bu tür kaçınma, yükümlünün söz gelimi tükettiği bir mal ya da elde ettiği gelir unsuru üzerinden vergi alınması halinde tüketici ve faktör sahibi olarak, bu vergiyi ödemekten kaçınmak amacıyla tüketim ya da faktör kullanım yönünün değiştirilmesi anlamına gelmektedir" (BATIREL, Ö.F., 1993:233). Ekonomik ajanların mutlaka vergi ödemek için özel bir çaba sarfetmeleri beklenemeyeceğine göre, ekonomik anlamda vergiden kaçınmada yanlış ve yasa dışı bir durum sözkonusu değildir (ARONSON, J.R., 1985:321).

"Hukuki anlamda vergiden kaçınma ise vergi yükümlülüğüne ilişkin bütün bilgi ve gerçeklerin vergi idaresine aktarılmasına rağmen, bunların mükellefiyet ve vergi yükümlülüğüne yol açmaması olarak tanımlanmaktadır" (BATIREL, Ö.F., 1993:233). Hukuki anlamda vergiden kaçınma temelde vergi yasalarının yapısından ortaya çıkmaktadır. Yükümlüler, vergi yasalarındaki "boşluklar", "bağışıklıklar" ve "ayrıcılıklardan" yararlanarak vergi ödememeyi başarabilmektedirler." Bu tür vergiden kaçınmanın hemen hemen tüm aşamalarında, ticari ve ekonomik amaçları olmayan yapay metodlar kullanılmaktadır" (BAYAR, A., and FRANK, M., 1987:342). Bunetodlardan bazıları aşağıdaki gibi sıralanabilir:

Artan oranlı vergi tarifesi dikkate alınarak, gelirin veya servetin aile bireyleri arasında paylaştırılabilmesi; beyan dönemine göre, elde edilecek gelir veya tamamlanacak işlemin ertelenebilmesi; farklı marjinal vergi oranlarına tabi bireylerin veya firmaların birlikte davranarak, vergi yükümlülüklerini azaltmak amacıyla, vergi arbitrajı yapabilmesi; ve sosyal, ekonomik veya teknik nedenlerle vergi sistemine konulmuş vergi bağışıklıklarından gerçekte yararlanmaması gerekenlerin yararlanabilmesi vs. gibi. (STIGLITZ, J., Çeviren: BATIREL, Ö.F., 1994:732-736). Bütün bunların sonucunda kamu vergi gelirinden mahrum kalacaktır. Ancak, ekonomik ajan, yasal zeminde hareket eder görünmesinden dolayı, her hangi bir yasal yaptırıma (vergi cezası) tabi tutulamayacaktır.

Vergiden kaçınma vergi gelirleri, verginin temel işlevleri, vergi adaleti, vergi sistemi vb. bir çok alanda tıpkı vergi kaçakçılığı gibi olumsuz etkilere sahiptir. Bununla beraber, "vergiden kaçınma ve vergi kaçakçılığı birbirinden bağımsız değildir ve aralarında potansiyel ikame edici ve/veya tamamlayıcı bağlantı vardır" (RICHUPAN, S., 1987:140). Örneğin, başarılı bir şekilde vergiden kaçınabilen bir yükümlü, hiç riske (vergi cezası gibi) girmeden, vergi kaçakçısı durumuna düşmeden, vergi ödemekten kurtulabilecektir. Bu durumda kaçınma vergi kaçakçılığını ikame etmektedir. Diğer yandan, bir başka yükümlü, risk durumunu parçalara ayırarak, hem kaçınma hem de kaçakçılığı birlikte uygulayarak, daha az riskle, vergi ödememeyi başarabilecektir. Böylece kaçınma vergi kaçakçılığı eylemini tamamlayıcı bir işlev taşımaktadır. Ayrıca vergiden kaçınma yolları arayan yükümlü vergi kaçakçılığı için yeni olanaklarda keşfedebilecektir (CROSS, R.B., and SHAW, G.K., 1981:489).

Vergiden kaçınmanın bu iki türünün vergi kaçakçılığıyla ilişkisi farklı düzeydedir. Ekonomik anlamda vergiden kaçınma ile vergi kaçakçılığı arasında doğrudan bir bağlantı yoktur. Çünkü, ekonomik ajan vergi unsurunu dikkate alarak ekonomik tercihlerini değiştirebilir. Böylece vergiyi doğuran olay gerçekleşmediğinden, vergi kaçakçılığı da oluşmayacaktır. Ancak hukuki anlamda vergiden kaçınma ile vergi kaçakçılığının doğurduğu ekonomik sonuçlar açısından ayırmak çok güçtür. Bu tür vergiden kaçınma ile vergi kaçakçılığı arasında her zaman gri bir alan mevcuttur. Çünkü, vergi kaçakçılığı yasaların doğrudan ihlaline, hukuki anlamda vergiden kaçınma ise aynı yasaların özünün ve amacının ihlaline dayanmaktadır. Dolayısıyla vergi kaçakçılığının kapsamını belirlemede hukuki anlamda vergiden kaçınma önemli bir sınırlayıcı olmaktadır.

1.1.2. Vergi Kaçakçılığı

"Vergi kaçakçılığı evrensel bir olgudur" (TANZI, V., and SHOME, P., 1994:328). Bununla beraber, teoride vergi kaçakçılığının genel kabul gören standart bir tanımı yoktur. Bunun çeşitli nedenleri olmakla birlikte, en önemlileri şöyle sıralanabilir: Vergi kaçakçılığının sosyo-ekonomik yapıya bağlı bir olgu olmasından dolayı kapsadığı unsurların sürekli değişmesine koşut olarak anlamı da değişmektedir. Bunun yanısıra, ülkelerin vergi yapılarının farklılığı, vergi kaçakçılığının, özellikle hukuki tanımlarını farklılaştırabilmektedir. Ayrıca vergi kaçakçılığını inceleyen bilim adamlarının, bu olgunun değişik yönlerine önem vermeleri de, yapılan çalışmalarda çeşitli tanımların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Geniş anlamıyla düşünülecek olursa vergi kaçakçılığı vergiye başkaldırı olarak nitelendirilebilir.

Böyle bir tanım, yukarda değinilen vergiden kaçınmayı kapsadığı gibi, yükümlülerin bireysel olarak veya topluca, demokratik yollarla siyasi otoritelere yaptıkları baskıları ve belirli bir yükümlü grubunun veya tüm toplumun vergi ödememek için ayaklanmaları gibi tepkileri de kapsamaktadır (CAPET, M.F., Çeviren: ERÇOKLU, C., 1954:3). Buradaki "baskı grubu faaliyetleri" ve "vergiye toplu direniş" olguları vergi kaçakçılığıyla yer yer benzer mali ve ekonomik sonuçları olmasına karşın siyasi nitelikli tepkilerdir. Dolayısıyla maliye yazınında artık bu iki olgu vergi kaçakçılığının kapsamı dışında incelemelere konu edilmektedir. Dar anlamda vergi kaçakçılığı ise, "vergi kanunlarına aykırı davranmak ve kanunları uygulamakla görevli bulunan idarenin aldığı tedbirlere karşı gelmek suretiyle vergi ödememek veya az ödemek şeklinde olabilmektedir" (EK, H., 1976: 1). Bu iki yaklaşımın yanısıra başka vergi kaçakçılığı tanımları da vardır. Bu tanımlardan bazıları aşağıdaki gibi sıralanabilir:

"Vergi kaçakçılığı, vergi ödememek ya da daha az ödemek amacıyla vergi kanunlarına aykırı hareket etmektir" (NADAROĞLU, H., 1992: 288). Daha açık bir anlatımla, yasal olmayan yollarla vergi ödemekten kurtulmaktır. Bu tanıma göre vergiden kaçınma, vergi kaçakçılığından daha geniş bir kavram olarak ifade edilmekte ve vergi kaçakçılığı bir bakıma vergiden kaçınmanın meşru olmayan özel bir durumu olarak belirtilmektedir (NADAROĞLU, H., 1992:287-288).

Vergiden kaçınmayı vergi kaçakçılığı kapsamında gören, fakat yukardaki tanıma paralel bir başka tanıma göre, "vergi kaçakçılığı, vergi kaybına sebebiyet vermektir" (KURUCA, Z., 1968:278). Böyle bir yaklaşım bir ülkenin toplam vergi kaybını ortaya çıkarmada faydalı olmakla birlikte, kapsamının genişliği nedeniyle kullanımı, yanıltıcı sonuçlar verebilir. Çünkü bu tanımda kapsanan vergi kaybı devletin yasal olarak almaktan vazgeçtiği vergileri de içermektedir. Oysa vergi sistemlerinde sosyal, ekonomik ve teknik nedenlerle oluşturulmuş bağışıklıklar vardır ve bunlar nedeniyle ortaya çıkan vergi kaybı, ekonomideki veya toplumdaki diğer yararlı yönleri düşünülmeden değerlendirilirse yanıltıcı sonuçlar verebilir (SAYGILIOĞLU, N., 1990a:16).

Vergi kaçakçılığı, çeşitli ülkelerin vergi yasalarında kaçakçılık şartlarının tam olarak belirlenebilmesi için belirli ölçütlere bağlanmış ve tarif edilmiştir. Hukuki alanda da yeknasak tanımlar sözkonusu değildir. Örneğin Hindistan'da vergi mahkemeleri vergiden kaçınma amacıyla yapılan işlemleri de vergi kaçakçılığı olarak nitelendirirken (TANZI, V., and SHOME, P., 1994:328), Türkiye'de sadece belirli fiillerle gerçekleştirilen işlemler vergi kaçakçılığı kabul edilmektedir. Türk Vergi sistemine göre, vergi kaçakçılığı "mükellef veya sorumlu tarafından kasden vergi ziyana sebebiyet vermek", şeklinde tanımlanmıştır (VUK: Md.344). Türk vergi yasasındaki tanıma göre, vergi kaçakçılığı ilgili yasanın 344'cü maddesinde altı bent

olarak sayılan hallerde geçerlidir* . Bunun yanısıra idarece kasıtlı olarak vergi kaybına neden olduğu ispatlanabildiği takdirde diğer fiiller de vergi kaçakçılığı olarak kabul edilmiştir. Ancak her zaman ekonomik ajanın kasıtlı davrandığını ispatlamak olanaklı değildir. Dolayısıyla vergi kaçakçılığı vergi yasamızda oldukça dar kapsamlı ele alınmıştır.

Tez kapsamında benimsediğimiz tanıma göre, vergi kaçakçılığı, yükümlünün tüm vergi yasaları, tüzük ve yönetmelikleri, mahkeme kararları ve bağlayıcı idari düzenlemelerin gösterdiği usul ve esaslara uymayarak vergi kaybına neden olması şeklinde ifade edilebilir (ALM, J., 1991:577). Bu tanımdan iki unsur ortaya çıkmaktadır, yasalık unsuruna göre, vergi kaçakçılığı mutlaka yasaların ihlaline dayanmalıdır. Burada yasaların kasıtlı ihlalinin yanısıra kaste bağlı olmayan ihlalleri de önem kazanmaktadır. Çünkü her iki durumda da yasalara uyulmamıştır. Ancak hukuki açıdan kasıt vergi kaçakçısına verilecek cezanın ağırlaştırılmasında önemli bir fonksiyona sahiptir. Çalışmamız açısından yükümlünün vergi yasalarına uymaması önem taşımaktadır.

Vergi kaybı unsuruna göre ise, vergi kaçakçılığı, yukarıda değinilen yollarla yasaların ihlali sonucunda "vergi kaybı"nın oluşması durumunda sözkonusu olabilmektedir. Eğer, yasalar ihlal edilmeden bir vergi kaybı oluşmuş ise, bu vergi kaçakçılığı değildir. Bu durum da, beyan edilmiş bir verginin ödenmemesi örneği gösterilebilir. Örnekte, ilk unsur (yasaların ihlali) gerçekleşmemiştir. Dolayısıyla, verginin geç tahsil edilmesinden dolayı ortaya çıkan vergi kaybına rağmen bu eylem vergi kaçakçılığı olarak kabul edilemez. Diğer yandan, yasaların ihlal edilmesine rağmen vergi kaybı oluşmamışsa bu durumda da vergi kaçakçılığından bahsedilemez. Örneğin, şekli düzenlemelere uymama, bu duruma tipik bir örnek teşkil etmektedir.

Özetlenecek olursa, vergi kaçakçılığı mutlaka vergi yasalarının ihlali sonucu gerçekleşen bir vergi kaybı durumunda sözkonusudur. Bu nedenle yasaların ihlaline rağmen vergi kaybı oluşmamışsa (biçimsel uyumsuzluklar) ve yasalar ihlal edilmeden vergi kaybı oluşmuşsa (vergiden kaçınma) bu iki durumda da vergi kaçakçılığı sözkonusu olmayacaktır.

---

* Daha geniş bilgi için sayfa 45'e bakınız.

1.2. VERGİ KAÇAKÇILIĞI YÖNTEMLERİ

Vergi kaçakçılığı çok çeşitli şekillerde yapılabilmektedir. Bunlar; ülkelere, vergi yapılarına, vergi türlerine ve en önemlisi ekonomik ajana kaçakçılık fırsatları sağlayan ekonomik faaliyet konusuna göre değişmektedir. Bununla beraber, vergi kaçakçılığı yöntemlerini tam olarak saptamak oldukça zordur. Çünkü, ekonomik ajan, kullandığı yöntemlerden tekrar yararlanabilmek için, bu yöntemleri genellikle bir sır olarak saklamaktadır. Diğer yandan, ekonomik ajan, sosyo-ekonomik yapının dinamik süreci içinde, her an yeni vergi kaçakçılığı yöntemlerini keşfedebilecektir.

Teoride, genel kabul gören, başlıca vergi kaçakçılığı yöntemleri ise şöyle sıralanabilir: (i) Gelirin veya mükellefiyetin gizlenmesi yöntemi; (ii) gelir, maaş ve servet gibi unsurların eksik beyanı yöntemi; (iii) yüksek giderler ve gerçeğe aykırı vergi bağışıklıkları iddiası ile vergi matrahının minimize edilmesi yöntemi; (iv) bilinçli veya bilinçsiz olarak vergi düzenlemelerine uyulmaması yöntemi; (v) yasa dışı kaçakçılık aktiviteleri (suç ekonomisi) yöntemi, vs. gibi (TANZI, V., and SHOME, P., 1994:328). Burada, özet olarak beş grupta toplanan vergi kaçakçılığı yöntemleri, ekonomik ajanın faaliyet konusuna göre, farklı derecelerde ortaya çıkmaktadır.

Ekonomik ajan, doğrudan tüketicilere mal ve hizmet sunuyorsa, bu durumda gelir veya faaliyetler kayıtdışı tutularak vergi kaçakçılığı yapılmaktadır. Diğer yandan, bir ücretli, gerçeğe aykırı vergi bağışıklıkları ileri sürülebilir. Örneğin, bakılmakla yükümlü olunan aile bireylerinin sayısı fazla bildirilebilir. Ayrıca, gerçeğe aykırı sağlık ve eğitim harcamaları iddia edilebilir. Mal veya hizmet üreten başka bir ekonomik ajan, varlıklarıyla ilgili yüksek amortisman tutarları hesaplayabilir veya girdi maliyetlerini yapay olarak yüksek tutup, satış hasılatını olabildiğince gizlemeye çalışabilir. Dolayısıyla bir işletme, işletme ile ilgili sınırların muğlaklığı nedeniyle çok çeşitli vergi kaçakçılığı yöntemleri bulabilir. Tarımsal faaliyet gösteren bir başka yükümlü ise, yasaları bilmemesinden dolayı vergi kaçakçılığına yönelebilecektir. Diğer yandan, suç ekonomisinde faaliyet gösteren biri ise yapılan işin kendisinin yasa dışı ve gizli olmasından dolayı doğal olarak vergi kaçakçılığı yapacaktır (ALTUĞ, O., 1994:334).

Özetlenirse, vergi kaçakçılığı yöntemleri; kayıtdışı sektörler, kayıtlı sektörler ve yasa dışı sektörler göre farklı olabilmektedir. Ancak, teoride daha çok gelirin eksik beyanı, yapay indirim ve bağışıklık uygulamaları ve kasıtlı olarak yasaların yanlış yorumlanması gibi vergi kaçakçılığı yöntemleri üzerinde durulmaktadır (RICHUPAN, S., 1987:159).

2. VERGİ KAÇAKÇILIĞI'NIN NEDENLERİ

Vergi kaçakçılığının, birbirinden tamamen bağımsız olmadığı gibi aralarında karşılıklı etkileşimlerin de olduğu pek çok nedeni vardır. Dolayısıyla, bir bütünün parçaları olan, vergi kaçakçılığının nedenleri, vergisel ve vergi dışı nedenler olarak iki başlık altında toplanarak incelenebilir. Vergisel nedenler, daha çok vergi olgusunun varlığından kaynaklanan hukuki, ekonomik, psikolojik ve idari faktörlerden oluşmaktadır. Vergi dışı nedenler ise toplumun sosyal ve ekonomik yapısı ve bu yapının işleyişinden doğan ve vergi olgusuyla doğrudan ilişkili olmayan siyasal, ekonomik ve sosyal faktörleri kapsamaktadır. Böyle geniş kapsamlı bir bakış açısıyla ele alınan vergi kaçakçılığının nedenleri, önce temel iki yaklaşım olarak, ekonomik ve deneysel yaklaşımlar bağlamında değerlendirilecek, daha sonra ise vergisel ve vergi dışı nedenler ayrı ayrı irdelenmeye çalışılacaktır.

2.1. TEMEL YAKLAŞIMLAR

Vergi kaçakçılığının nedenleri konusunda maliye, iktisat, hukuk, sosyoloji ve psikoloji bilimlerinden araştırmacılar gerek teorik gerekse deneysel bir çok çalışma yapmışlardır. Bu çalışmalardan, genel olarak, dar anlamda yükümlü psikolojisini esas alan "ekonomik yaklaşım" ve geniş anlamda yükümlü psikolojisini esas alan "deneysel yaklaşım" olmak üzere iki yaklaşım ortaya çıkmaktadır. Ekonomik yaklaşım, daha çok mikro düzeyde vergisel nedenler üzerinde odaklanmakta ve matematiksel modellerle vergisel parametrelerin vergi kaçırma kararı üzerindeki etkilerini belirlemeye çalışmaktadır. Deneysel yaklaşım ise hem mikro hem de makro vergisel ve vergi dışı faktörleri ele alarak bu faktörlerin vergiye uyma veya vergi kaçırma davranışları üzerindeki etkilerini belirlemeye çalışmaktadır (REYNOUD, P.L., Çeviren: ERÇOKLU, C., 1955: 3-4).

2.1.1. Ekonomik Yaklaşım

İktisat teorisinde, Von Neumann-Morgenstern teoremi olarak bilinen, beklenen fayda kuramına göre, "rasyonel" bireyler, belirsizlik ortamında karar vermek zorunda kalırlarsa, kendilerine, beklenen en yüksek faydayı sağlayacak davranışı tercih ederler. Diğer bir ifadeyle, belirsizlik içeren ortamlarda beklenen, yani umulan faydayı maksimize etmeye çalışmak, rasyonel birey için takip edilecek en uygun amaç olmaktadır (NICHOLSON, W., 1988:243; VARIAN, H.R., 1992: 174; Aktaran: TUTAR, İ., 1994:52). Örneğin, hız sınırlaması olan bir yolda, trafik polisine yakalanma ve cezalandırılmanın belirsizliğinde, hız sınırının ihlal edilmesi ile sağlanacak fayda (zevk, zaman kazanma gibi), yakalanıp ceza ödenmesi durumunda katlanılacak

durumunda katlanılacak maliyetten fazla ise kişi muhtemelen hız sınırını ihlal edecektir. Dolayısıyla belirsizlik ve risk durumuna göre bireylerin umulan en iyi sonucu sağlayacak seçenekleri tercih etmeleri olasıdır (LEVIS, A., 1995:227).

Fayda teoreminden vergi kaçakçılığının nedenlerini belirlemede de yararlanmak olanaklıdır. Yükümlünün kaçırmak istediği vergi tutarının marjinal faydası, bu tutarın marjinal maliyetinin altında ise yükümlü vergisini tam olarak ödeyecektir. Aksi takdirde, yani ödenecek verginin marjinal faydası marjinal maliyetinin üstünde ise kaçakçılık sözkonusu olacaktır (CAPET, M.F., çeviren ERÇOKLU, C., 1954:7). Ekonomik yaklaşım vergi kaçakçılığının nedenlerini incelerken, bu düşünceyi temel almaktadır. Ekonomik yaklaşım, bu alanda ilk teorik model olan "Allingham-Sandmo Modeli (1972)" üzerinde durularak açıklanabilir. Allingham-Sandmo Modeline göre, vergi beyan etme kararı, belirsizlik altında verilen bir karardır. Çünkü, yükümlü vergisini tam olarak beyan etmemesi halinde, mutlaka bir cezai yaptırımla karşılaşmayacaktır. O halde yükümlü iki önemli stratejiden birisini seçmek durumundadır. Yükümlü, ya (i) gelirini tam olarak beyan edecek, ya da (ii) gelirini eksik beyan edecektir. İkinci stratejinin seçilmesi durumunda elde edebileceği fayda ve maliyet yükümlünün vergi denetimine tabi olup olmayacağına bağlı olacaktır. Yükümlü, vergi denetimine tabi tutulmaması durumunda, açıktır ki, birinci stratejiye göre oldukça kazançlı çıkacaktır. Vergi denetimine tabi tutulması halinde ise ceza ödeyeceğinden durumu daha kötü olabilecektir. Dolayısıyla yükümlü açısından, strateji seçimi çok büyük öneme sahip olmaktadır" (ALLINGHAM, M.G., and SANDMO, A., 1988:360).

Modelin varsayımları ise aşağıdaki gibi sıralanabilir (ALLINGHAM, M.G., and SANDMO, A., 1988:360-361):

a) Fayda fonksiyonunu kapsayan varsayımlar: Yükümlünün davranışı, belirsizlik altındaki davranışa göre, Von Neumann-Morgenstern aksiyomuna uyar. Yükümlünün kardinal fayda fonksiyonu tek argüman olarak, geliri esas alır. Risk korkusu olan bireyi etkileyen marjinal fayda her yerde pozitif ve kesin olarak azalmaktadır.

b) Geliri kapsayan varsayımlar: Gerçek gelir, W , dışsal olarak verilir ve yükümlü tarafından bilinir. Fakat, vergi idaresince bilinmez. Yükümlü, faydasını maksimize edebilmek için, beyan edilen gelir (X)'in düzeyini seçer.

c) Vergi oranı ve denetim olasılığını kapsayan varsayımlar: Beyan edilen gelir (X) üzerine tek oranlı (θ) bir vergi uygulanır. Diğer yandan, vergi kaçakçılığı (P) olasılığıyla denetlenebilir. Vergi idaresi ancak bu denetim sonrasında, vergi kaçakçılığını tam olarak öğrenebilir.

d) Ceza oranını kapsayan varsayımlar: Eğer vergi kaçakçılığı denetlenirse, (Π) oranında ceza, beyan edilmemiş gelir (W-X)'e uygulanır. Buradaki (Π) ceza oranı, kesinlikle (θ) vergi oranından büyüktür ($\Pi > \theta$).

Bu varsayımlardan hareketle, beklenen fayda fonksiyonu aşağıdaki gibi formüle edilmektedir:

$$E(U) = (1-P) U(W-\theta X) + P [U(W-\theta X - \Pi(W-X))] \quad (1)$$

Yukarıdaki temel fonksiyonun karşılaştırmalı statik sonuçlarından yararlanarak, ALLINGHAM-SANDMO Modelinin bulguları aşağıdaki gibi özetlenebilir. İlk bulgu, beyan edilecek gelir üzerinden, cari vergi oranından büyük, bir vergi ceza oranının pozitif bir etkiye sahip olduğu yönündedir. Bu düşünce, $\partial X / \partial \Pi > 0$, türevinin sonucunun pozitif çıkmasıyla kanıtlanmaktadır. Buna göre, vergi ceza oranını arttırmak vergi kaçakçılığını azaltıcı yönde etki yapacaktır. İkinci bulgu, denetim olasılığının artırılmasının, beyan edilecek geliri, gerçek gelire yaklaştırıcı yönde etkide bulunacağı şeklindedir. Bu bulguda, $\partial X / \partial P > 0$, türevinin pozitif sonuca sahip olmasıyla kanıtlanmaktadır. Modele göre, vergi oranının vergi kaçırma kararı üzerindeki etkisi belirsizdir. Bu sonuç, $\partial X / \partial \theta \geq 0$ veya $\partial X / \partial \theta \leq 0$, olması yani türevin sonucunun negatif veya pozitif çıkmasıyla kanıtlanmaktadır. Bu bulgulardan hareketle, birbirine ikame edilebilen vergi ceza oranı ve vergi denetim olasılığının vergi kaçakçılığını önlemede iyi birer vergi politikası aracı olduğu fakat vergi oranının durumunun tartışmalı olduğu söylenebilir (ALLINGHAM, M.G., and SANDMO, A., 1988:366).

Yukarıda anlatılan modelden yararlanarak, ekonomik yaklaşıma göre, yükümlünün vergi kaçırma eğilimini ve optimum vergi kaçakçılığı düzeyini belirlemek olanaklıdır. Burada yükümlünün gelir denge durumu aşağıdaki üç eşitlikten herhangi biri ile ifade edilebilir.

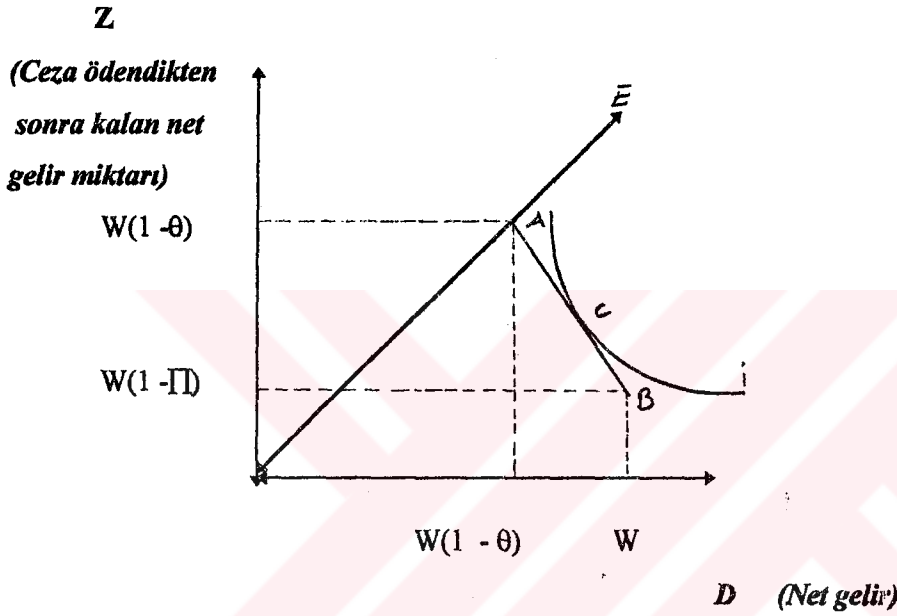
$$Y = W - \theta X \quad (2)$$

$$Z = W - \theta X - \Pi(W - X) \quad (3)$$

$$D = (1 - \theta)W \quad (4)$$

eksik beyan edilen gelirin denetim sonucu tam olarak ortaya çıkarılarak, Π oranında cezalandırılması durumundan sonraki net geliri; ve (4)'cü eşitlik ise, hiç vergi kaçırılmadığı durumdaki net geliri ifade etmektedir. Bu durumda yükümlü, vergi cezası ve denetlenme riskine göre Y ile D net gelir düzeyi arasında seçim yapmak durumunda kalacaktır. Bu durum, bir şekil üzerinde gösterilebilir:

**ŞEKİL 1.1. Belirli Bir Denetim ve Ceza Olasılığıyla Vergi Kaçakçılığı Eğilimi
(Optimum Vergi Kaçakçılığı)**

KAYNAK: ALLINGHAM, M. G., and SANDMO, A., 1988:361; PYLE, D., 1991: 163, Aktaran: BATIREL, Ö. F., 1992a:32.

AB doğrusu yükümlünün bütçe sınırlamasını göstermektedir. E denge doğrusu üzerinde, yükümlü hiç vergi kaçırmamakta ve ceza ödememektedir. A noktası üzerinde bu durum net olarak görülmektedir. Burada yükümlü bütün gelirini beyan etmekte ve vergi sonrası geliri ile ceza sonrası (zaten ceza ödenmemektedir) net geliri eşitlenmektedir. Halbuki (B) noktasında hiç gelir beyan edilmemektedir. Burada vergi idaresi yükümlüyü denetleyerek gerçek gelirin (W) tamamını ortaya çıkararak, bu gelir (W) üzerinden, Π kadar vergi cezası alınarak, yükümlünün vergi cezası sonrası net gelirini $W(1-\Pi)$ düzeyine düşürmektedir. Belirli bir ceza ve denetim olasılığıyla AB doğrusu üzerinde C noktasında dengenin sağlanacağı söylenebilir. Burada AB doğrusunun eğimi $(1-\Pi/\theta)$ rasyosu (kaçakçılık eğilimi) ile belirlenmektedir. Bu doğru üzerinde B'ye doğru hareket, kaçakçılık eğiliminin arttığını, A noktasına doğru kayma ise kaçakçılık eğiliminin azaldığını gösterir. Diğer yandan, yükümlünün kaçakçılık yapma isteği ve bundan sağlayacağı faydanın,

yakalanma ihtimaline bağlı olduğu da açıktır. Yakalanma ihtimalini (P), yakalanmama ihtimalini (1-P), net gelirden sağlanan faydalar da $U(W)$ ve $U(Z)$ olarak gösterilirse, yükümlünün tahmini faydası (farksızlık eğrisi fonksiyonu) $E(U)=U(W)-PU(W(1-\theta))+PU(Z)$ olacaktır. Şekilde C noktası mükellefin beklediği fayda ile bütçe doğrusunun (AB) teğet olduğu denge noktasıdır. Bu dengeye optimum vergi kaçakçılığı düzeyi de denilmektedir (PYLE, D., 1991; Aktaran: BATIREL, Ö.F., 1992a:32).

Ekonomik yaklaşım, vergi kaçakçılığının nedenleri olarak sadece vergi ceza oranı, vergi denetim olasılığı, vergi oranı gibi bir kaç vergisel faktör üzerinde odaklanmaktadır. Bununla birlikte, yükümlünün rasyonel seçiciliğinin kabulü ve diğer varsayımlar da teoriye önemli sınırlamalar getirmektedir. Ancak, yükümlülerin, tamamen hesabi hareket etmedikleri, objektif ve subjektif başka bir çok faktörden etkilenerek vergi kaçırma kararı aldıkları açıktır. Bundan dolayı, deneysel yazında vergi kaçakçılığının nedenleri, daha geniş bir çerçevede incelenmiş bulunmaktadır.

2.1.2. Deneysel Yaklaşım

İktisat teorisinde söylenenin aksine, bireylerin kuramda olduğu gibi birer rasyonel seçici olmadıkları, ancak çeşitli objektif ve subjektif faktörlerden etkilenen toplumsal bir varlık oldukları söylenebilir. Dolayısıyla, bireyin davranışları altında yatan nedenler sorgulanırken böyle geniş kapsamlı faktörler üzerinde durmak gerekmektedir. Kuşkusuz, birey içinde yaşadığı sosyo-ekonomik ve coğrafi şartlarda, kendisine en fazla yarar sağlayacak seçenekleri tercih edecektir. Ancak, birey, bu tercihlerinde, tek bir güdüleyici (fayda maksimizasyonu) ile değil, fakat toplumsal yaptırımlar, kültürel yapı ve değer yargıları gibi bir çok güdüleyici faktörlerden de etkilenerek karar verecektir. Deneysel yaklaşım, vergi kaçakçılığının nedenlerini incelerken böyle geniş kapsamlı bir perspektiften hareket etmektedir.

Deneysel yaklaşım, sosyal bilimlerin, en geniş araştırma olanaklarından yararlanmaktadır. Bunların başlıcaları, survey uygulamaları, simülasyon uygulamaları, çeşitli deneysel ve bir çok bağımlı-bağımsız değişkenlerle regresyon analizleri olarak sıralanabilir. Kuşkusuz bu yöntemlerin de kendi içinde farklı uygulamaları olabilmektedir. Ancak bunlardan en yaygın kullanılanları survey ve simülasyon uygulamalarıdır (WITTE, A.D., and WOODBURY, D.F., 1985:1).

Bireyin vergi kaçakçılığı davranışı simülasyon yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Çalışmanın amacı, "(1) gelir vergisi kaçakçılığının vergi oranlarındaki değişime ne kadar duyarlı olduğu; (2) sosyo-ekonomik değişkenlerin hangilerinin vergi kaçakçılığıyla ilişkili olduğu; (3) vergi kaçırma ve vergi

ekonomik değişkenlerin hangilerinin vergi kaçakçılığıyla ilişkili olduğu; (3) vergi kaçırma ve vergi kaçakçılığı düzeyinin ayrılmış ve farklı kararlar olup olmadığı; (4) sık sık yapılan denetimlerden büyük cezaların daha etkili caydırıcı bir araç olup olmadığını" (FRIEDLAND, N., MAİTAL, S., and RUTENBERG, A., 1978:107-108) sorgulamaktır. Çalışmada, yaşları ortalama 25 olan yedi erkek ve sekiz kız, üniversite psikoloji öğrencisi denek olarak kullanılmıştır (FRIEDLAND, N., MAİTAL, S., and RUTENBERG, A., 1978:110). Simülasyon yönteminde, regrasyon ve bağıntı sonuçlarına göre, ilk sonuç vergi oranı artışıyla vergi kaçakçılığı kararının ilişkili olduğu şeklindedir. Bu sonuç, vergi oranı, $t=0,25$ iken, eksik beyan etmeyi ayarlama süresi, verili sürenin %50'sini, vergi oranı $t=0,50$ iken, bu süre kullanımı verili sürenin %80'ini kapsamıyla doğrulanmaktadır. İkinci bulgu, vergi kaçırma ve geliri eksik beyan etmenin farklı ve ayrılmış kararlar olduğu yönündedir. Sonuncusu küçük denetim olasılığıyla büyük cezaların, büyük denetim olasılığıyla küçük cezalardan daha etkili caydırıcı bir fonksiyon yükleneceği yönündedir (FRIEDLAND, N., MAİTAL, S., and RUTENBERG, A., 1978:111-115). Bu çalışmanın sonuçları ile ekonomik yaklaşımların temel görüşü kanıtlanmaktadır. Ancak deneyin kapsamının oldukça dar tutulmuş olması önemli bir sınırlayıcı olarak ortaya çıkmaktadır.

SPICER ve BECKER (1980), vergi kaçakçılığı ve algılanan mali eşitsizlik arasındaki ilişkiyi test etmek için simülasyon yaklaşımını kullanırlar. Hipotezleri, vergi kaçakçılığının, mali eşitsizlik kurbanları arasında arttığı fakat mali eşitsizliğin faydalananları arasında azaldığı şeklindedir. Deney, 21'i erkek ve 36'sı kadın olan 57 denek üzerinde yapılmıştır. Eşitsizlik, deneklere farklı vergi oranları verilerek yaratılır. Sonuçta, yüksek vergi oranı uygulanan ilk 1/3'lük grup %33 vergi kaçakçılığına, düşük vergi oranı uygulanan ikinci 1/3'lük grup %25 vergi kaçakçılığına ve en düşük vergi oranı uygulanan sonuncu 1/3'lük grup ise %12 vergi kaçakçılığı düzeyine sahip olmuştur. Similasyon uygulaması, vergi kaçakçılığının oranındaki değişmeyi açıklamada vergi oranları, cinsiyet ve yaşın önemli olduğunu, fakat gelirin önemli olmadığını varsayan bilgiler üzerinde temellenir. Deneyin sonucu, vergi kaçakçılığı miktarının, mali eşitsizliğin kurbanları arasında arttığı, fakat mali eşitsizlikten yararlananlar arasında azaldığını göstermektedir. Böylece algılanan mali eşitsizliğin, vergi kaçakçılığı kararı üzerinde önemli etkiye sahip olduğu söylenebilir (SPICER, M.W., and BECKER, L.A., 1980:173-175).

Bireyin vergi kaçakçılığı kararını etkileyen faktörler en geniş araştırma olanakları sağlayan diğer bir yöntem olan survey yöntemi kullanılarak araştırılmıştır. Bu alanda temel bir uygulama SPICER ve LUNDSTEDT (1976) tarafından yapılmıştır. Onların temel hipotezleri; "(1) vergi kaçakçılığının, vergi kaçakçılığına karşı yaptırımların sert olarak algılandığı zaman, muhtemelen daha az olduğu; (2) vergi kaçakçılığının, denetim olasılığının yüksek algılandığında, muhtemelen daha az olduğu; (3) vergi

kaçakçılığının, yükümlü kendisini diğer yükümlülerle karşılaştırırken, eğer, kendisine adaletsiz davranıldığını algılasa daha yüksek olduğu; ve (4) yükümlü, toplumda ne kadar çok vergi kaçırıldığını bilirse, kendisinin de o kadar çok vergi kaçırmaya yöneldiği" (SPICER, M.W., and LUNDSTEDT, S.B., 1976:297), şeklinde sıralanabilir. Bu çalışmada, Ohio'da büyük metropolitanda iki ayrı banliyosunun/varoş'undan seçilen 130 aileden sağlanan bilgiler kullanılmıştır. Survey verilerine göre, vergi kaçakçılığı göstergesi olarak, "vergi direnci derecesi" ve "algılanan eşitsizlik" kullanılır. Çalışma sonucunda, vergi kaçakçılığı yapma eğiliminin, toplumdaki vergi kaçakçılığının bilinmesi ve eşitsizlik algılamasıyla pozitif olarak ilişkili olduğu bulunur. Ancak, yüksek vergi denetim olasılığının önemli bir faktör olduğu kabul edilmekle beraber yaptırımların sertliğinin vergi kaçakçılığını engelleyici etkisi doğrudan kanıtlanamamıştır. (SPICER ve LUNDSTEDT'in (1976) çalışmalarından başka bazı ilginç sonuçlar da ortaya çıkmıştır. Bu çalışmaya göre, ailenin gelir düzeyi ile vergi kaçakçılığı arasında bir bağlantı bulunamamıştır. Ancak, genel inancın tersine, maaş, ücret ve emekli aylığı alanların vergi direnci (vergi kaçırma eğilimi) bağımsız çalışanlardan daha yüksek bulunmuştur. SPICER ve LUNDSTEDT, bunun, bağımsız çalışanların vergiden kaçınma olanaklarının daha çok olmasından dolayı, bu grubun vergi kaçakçılığı gibi rizikolu bir işe girişmek istememelerinden kaynaklandığını ifade etmektedirler. Diğer yandan, yükümlünün yaşadığı vergi denetim deneyimleri çok önemli olmakla beraber, vergi kaçakçılığı kararıyla doğrudan ilişkili değildir (SPICER, M.W., and LUNDSTEDT, S.B., 1976:301-303).

Yukarıda değinilen, SPICER ve LUNDSTEDT (1976) survey çalışmalarının bulgularıyla zıt yönde sonuçları olan bir çalışma da MORK (1975) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada, Oslo'da Sosyal Araştırmalar Enstitüsünce derlenen, Norveçlilerin Mesleki Yaşam Hikayesi Çalışmasından sağlanan veriler kullanılır. Surveyde, 3.479 kişinin, 1970 yılında elde ettikleri gelirler yoklanmıştır. Bu çalışmada, surveyden elde edilen gelir (ücret, maaş emekli aylığı) ile beyan edilmiş gelir karşılaştırılır. Bu gelirler, gelir sınıflarına göre, beyan edilmiş ortalama maaş ve ücret (X_1), beyan edilmiş emekli aylıkları (X_2) ve survey sonucundan elde edilen gelir (W) olarak sınıflandırılmıştır. Eğer surveyden elde edilen gelir (W) gerçek gelir kabul edilirse beyan edilen gelir oranı X_1/W ve X_2/W şeklinde ifade edilebilir. MORK, gelir daha yüksek dilimlere yükseldikçe, beyan edilen gelir oranının gittikçe küçüldüğünü bulmuştur (MORK, K.A., 1975:71-72). Bu sonuç, ekonomik yaklaşımların genel bakış açısıyla tutarlı, ancak, SPICER ve LUNDSTEDT (1976) sonuçlarıyla ters düşmektedir.

Bu alanda, survey yöntemine dayalı, başka bir araştırma da ENRICK (1963) tarafından yapılmıştır. ENRICK, Amerika Birleşik Devletleri vergi mükelleflerinin gelir vergisi bilinçleri veya gelir vergisi anlayışlarını inceler. Onun amacı, "(1) yükümlülerin, özellikle nihai beyannamelerini doldurmaya

başladıkları günlerde vergi yükümlülüklerini tam olarak ne kadar değerlendirdiklerini; (2) eğer yükümlüler beyanlarında hata yapma eğilimindeyseler, bunu ne kadar yasal sistemi ihlal ederek yapacaklarını; (3) yükümlülerin, vergi sorumluluklarını tahmin etmede, kaynakta kesme yönteminin (stopaj) her hangi bir etkiye sahip olup olmadığını" (ERICK, N.L., 1963:169), sorgulamaktır. Bu düşünceden hareketle, ENRICK, yükümlülerden, kamudan sağlanan gelir transferlerine önem vermeden, tahmini olarak önceki yıllarda ödedikleri gelir vergilerini ve gerçekte ödemeleri gereken gelir vergisi miktarını yazmalarını ister (ENRICK, N.L., 1963:169-170). Survey sonucunda, yükümlülerin ödedikleri gelir vergisi miktarını kesinlikle bilmedikleri ortaya çıkar. Bu yükümlülerin vergi bilinçlerinin düşüklüğüne bir işaret olabilir. Ayrıca, ödenen gelir vergisi miktarının olduğundan fazla tahmin edilmesinden eksik tahmin edilmesinin daha zayıf bir eğilim olduğu ortaya çıkar. Bu, yükümlülerin vergi algılamalarının abartılı olduğunu gösterir. Son olarak, kaynakta kesme yönteminin, gelir vergisi algılamasında bir etkisinin olmadığı saptanır (ENRICK, N.L., 1963:170-171).

Survey yöntemi kullanılarak yapılan bir başka çalışma ise WARNER'YD ve WALURED (1982)'in çalışmasıdır. Onlar, "vergi kaçırmayı açıklamak için kullanılan beş unsur tanımlamışlardır; mali sıkıntı, adaletsizlik duygusu, fırsat, topluluk etkisi ve kişisel özellikler. Bununla birlikte, onlar bu unsurların bazıları için delillerin zayıf ve birinde de (mali sıkıntı) bulunmadığını göstermişlerdir. Bu unsurları araştırmak için 400'den fazla İsveçli yetişkin erkeği içeren bir telefon yoklaması yapmışlardır (İsveç'te bütün hanehalkının %95'ten fazlasının telefonu olduğu için, örnekleme muhtemelen oldukça temsil edici idi). Cevaplayanların %18'den fazlası, "Daha önce kazancınızdan, yapmadığınız bir masrafı indirdiniz mi?" sorusuna "Evet" diyerek, vergi kaçırdıklarını kabul etmişlerdir. Çok değişkenli çözümler, vergi kaçakçılığı ile ilgili en önemli unsurların; önemli mevcut fırsatlardan yararlanma, daha genç yaşlarda olma ve vergi suçları için hoşgörülü tavırlar olduğunu ortaya koydu. Daha basit bir çözümler, adaletsizlik duygusunun da vergi kaçırmaya katkıda bulunduğunu göstermiştir. Buna karşılık mali sıkıntı önemli bulunmamıştır. Gerçekte vergi kaçakçılığını kabul eden bu kişiler, ekonomik durumlarının, örnek kütlesinin orta kalanından daha elverişli olduğu yargısına da sahiptirler" (Çeviren: UÇAK, C., 1997:25).

Genel olarak, deneysel yaklaşım objektif ve subjektif bir çok faktörlü incelemiştir bulunmaktadır. Bunlardan en çok üzerinde durulanları, vergi kaçakçılığına karşı yaptırımlarla ilgili faktörler, yönetim kapasiteleri, mali eşitsizlik ve sosyal normlar olarak özetlenebilir. Bununla beraber, deneysel yaklaşım çok serbest çalışma olanaklarına rağmen, verilerin kalitesizliği, survey sonuçlarının yanıltıcı olabilmesi (vergi kaçakçılığıyla ilgili bilgilerin tam olarak açıklanmaması) gibi nedenlerle önemli sınırlamalarla karşı karşıyadır.

2.2. VERGİSEL NEDENLER

Burada, vergi olgusunun varlığından kaynaklanan hukuki, ekonomik, psikolojik ve idari nedenler bir arada değerlendirme konusu yapılacaktır. Çünkü, bu faktörler birbirleriyle bağlantı içindedir ve bunlar yükümlünün vergi kaçırma kararı üzerinde hep birlikte etkili olabilmektedirler.

2.2.1. Vergi Oranlarının Etkisi

"Yüksek marjinal vergi oranlarının vergi kaçakçılığını arttırdığı düşüncesi kesin olarak sezgisel bir albeniye sahiptir" (RECKERS, P.M.J., SANDERS, D.L., ROARK, S.J., 1994:827). Bu nedenle, genel olarak yüksek vergi oranlarının vergi kaçakçılığını arttırdığına inanılır. Buna göre, "vergileme oranı ne kadar yüksekse, vergi yükünden kaçma çabaları da o derece yüksek olacaktır. Genel vergileme seviyesi arttığında, mükellefler, geçmiş gelir seviyelerini idame ettirebilmek için vergi kaçırma eğilimine gireceklerdir. Bu durumda, yüksek marjinal vergi oranı üzerinden vergilendirilen mükellefler, vergi kaçakçılığında büyük bir kazanç sağlayacaklar ve böylece, bu tür mükelleflerde, vergiye karşı mukavemet daha düşük marjinal vergi oranına tabi mükelleflerden fazla olacaktır" (DEAN, KEENAN ve KENNEY, 1987, Aktaran: DERDİYOK, T., 1993:33). Bu genel düşünce, deneysel yazın tarafından desteklenirken ekonomik yazın bu konuda farklı bulgular ortaya koymaktadır.

ALLINGHAM ve SANDMO (1972), yukarıda değindiğimiz çalışmaları sonucunda, vergi oranının, vergi kaçakçılığı üzerindeki etkisinin belirsiz olduğunu, ifade etmişlerdir (ALLINGHAM, M.G., and SANDMO, A., 1988:366). Bununla birlikte, onların sonuçları olduğundan eksik gösterilen gelir üzerine konulan ceza ve risk korkusu olan birey varsayımına dayanır (ALLINGHAM, M.G., and SANDMO, A., 1988:361). ALLINGHAM ve SANDMO (1972) ile aynı modeli kullanan YITZHAKI (1974) çalışmasında, bazı varsayımlarda buunarak, vergi oranı artışlarının, vergi kaçakçılığı üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşır. YITZHAKI (1974), ceza oranının, kaçırılan vergi üzerinde konulduğu (ABD, İsrail, Tayland gibi ülkelerde olduğu gibi); mükellefin mutlak olarak riskin farkında olduğu; ve bu riskin artan gelirle birlikte azaldığı, varsayımlarını yapar. Ayrıca, düz oranlı bir vergi oranı ile kaçırılan vergi üzerine konulan bir cezanın ikame etkisi yaratmaması nedeniyle, mükellef tam pozitif gelir etkisiyle karşı karşıya getirilir. Böylece, arttırılan vergi oranı vergi kaçakçılığını azaltıcı yönde etki yapar. Tabiatıyla, bu sonuç, yüksek vergi oranlarının vergi kaçakçılığını teşvik ettiği genel inancıyla çelişmektedir (YITZHAKI, S., 1974; Aktaran: CRANE, E.S., NOURZAD, F., 1990: 190-198; Aktaran DERDİYOK, T., 1993:32).

ALLINGHAM-SANDMO Modeli (1972) üzerinde temellenmiş, başka bir çalışmada da, $\partial(X)/\partial\theta$ 'nin türevinin sıfır, negatif veya pozitif olabileceği ortaya konur. Böylece, vergi oranlarının, vergi kaçakçılığını etkilemeyeceği, azaltıcı yönde etki yapabileceği veya artırıcı yönde etkilere sahip olduğu sonucuna ulaşılır (McCALEB, T.S., 1976:289;290).

KOSKELA (1983a), eğer ceza oranı, kaçırılan gelir üzerine konulursa, vergi oranlarındaki artışın bedelini karşılayacak kadar vergi kaçakçılığının artacağını buldu. Bununla beraber, eğer ceza oranı kaçırılan gelir yerine, kaçırılan vergi üzerine konulursa, vergi oranlarındaki artışın bedelini karşılayacak kadar vergi kaçakçılığının azalacağını saptar. Onun çalışması vergi oranı ile ceza oranı arasında yaratılan gelir ve ikame etkilerinin çalıştırılması temelinde ALLINGHAM-SANDMO (1972) modeline dayanmaktadır (KOSKELA, E., 1983a: 131-132).

CLOTFELTER (1983), "marjinal vergi oranlarının mükelleflerin eksik vergi beyanları üzerinde, çok önemli bir etkiye sahip olduğunu bulmuştur. Yapmış olduğu çalışmadaki marjinal vergi oranlarındaki elastikiyetler 0.515 (zirai kazançlar dışındakiler için) ile 0.844 (zirai kazançlar için) arasında değişmektedir. Elde ettiği sonuca göre, 0.40 düzeyinde vergiye tabi bir mükellef (ki bu oran ortalama değerleri temsil etmektedir) için; vergi oranında yapılacak yüzde 10 düzeyindeki bir azalma (vergi oranlarının 0.36 olması) eksik beyanı yüzde 5 ile yüzde 8 arasında azaltmaktadır. Eksik beyan etmeyen mükellefler için değişen bir şey olmayacaktır; ancak eksik beyan edenler için etki daha fazla olacaktır" (CLOTFELTER, 1983; Aktaran: DERDİYOK, T., 1993:33).

CRANE VE NOURZAD (1986), deneysel çalışmalarında, marjinal vergi oranlarında yapılan artışların sadece eksik beyan edilen gelir düzeyini arttırmakla kalmayacağını, aynı zamanda, eksik beyan edilen gelirdeki oranı da arttıracığını tahmin etmişlerdir. Bu sonuç, vergi oranlarını azaltmanın vergi hasılatını azaltmayacağı görüşünü desteklemektedir. Tahmin ettikleri eşitlikteki katsayıların, nispeten küçük bir rakamı temsil etmesi nedeniyle, vergi oranının azaltılmasıyla kaybedilen vergi hasılatının vergi kaçakçılığının azaltılmasıyla elde edilen kazançla ikame edilebileceği düşüncesi tartışmaya açıktır (CRANE, S.E., and NOURZAD, F., 1986:221). CRANE ve NOURZAD (1990), Kaliforniya Vergi Affı Programından (1985) sağlanan bilgileri kullanarak, yaptıkları simülasyon çalışmasında marjinal vergi oranlarının tüm eşitliklerinde pozitif çıktığını saptamışlardır. Böylece, önceki çalışmalarında belirtildiği yönde marjinal vergi oranlarının vergi kaçakçılığını arttırdığı, genel düşüncelerini bir kez daha kanıtlamışlardır (CRANE, S.E., and NOURZAD, F., 1990:195).

Özetlemek gerekirse, ekonomik yazın vergi oranlarının vergi kaçakçılığını teşvik ettiğini açıkça desteklemezken; deneysel yazın, özellikle yükümlünün adaletsizlik algılaması bağlamında, vergi oranının önemli derecede vergi kaçakçılığını etkilediğini ileri sürer. Bununla birlikte, deneysel yazın üzerinde temellendiği verilerin kalitesi ve elde edilmiş şekli nedeniyle önemli sınırlamalara sahiptir. Dolayısıyla, vergi oranının, vergi kaçakçılığına sebep olup olmadığı konusunda, teoride mutlak uzlaşma açığının devam ettiği söylenebilir.

2.2.2. Vergi Tarifesinin Şekli ve Etkisi

"Vergi tutarını hesaplayabilmek için matraha uygulanması gereken ölçüye veya ölçülerin oluşturduğu bütüne vergi tarifesi adı verilir" (NADAROĞLU, H., 1992:245). Çok çeşitli vergi tarifeleri olmakla birlikte, burada artan oranlı (progressive) düz oranlı (proportional) ve tersine artan oranlı (regressive) üç vergi tarifesi üzerinde durulacaktır. Artan oranlı tarife, vergi matrahı yükseldikçe vergi oranının da artışına dayalıdır. Düz oranlı tarifede ise vergi matrahının artışına bakılmaksızın sadece tek bir vergi oranı kullanılmaktadır. Diğer yandan, tersine artan oranlı vergi tarifesinde ise, matrah arttıkça bu matraha uygulanacak vergi oranı azalmaktadır (HYMAN, D.N., 1990:361-365; DEVRİM, F., 1995:170).

Artan oranlı vergi tarifesinin, verili bir ödeme gücüne göre, hem vergi adaletini (dikey ve yatay) gerçekleştireceği hem de en yüksek vergi geliri sağlayacağına inanılır. Bununla beraber, bu düşünce, hiç vergi kaçakçılığının olmayacağı varsayımına dayalıdır. Eğer vergi kaçakçılığı büyük boyutlara ulaşmışsa, artan oranlı bir vergi tarifesinin kendisinden beklenen işlevleri başaramayacağı açıktır. Diğer yandan özellikle "arz yanlı vergi düşüncesine göre", artan oranlı vergi tarifesinin (gelir vergisi bağlamında) vergi kaçakçılığını teşvik ettiği popül bir şekilde iddia edilmektedir (RICHUPAN, S., 1987:149). Dolayısıyla vergi tarifelerinin vergi kaçakçılığını ne derece etkilediği yoğun tartışmalara açık bir konu olmaktadır.

Vergi kaçakçılığının yokluğu varsayımında, aynı toplam vergi gelirini sağlayacak, artan oranlı, düz oranlı ve tersine artan oranlı vergi tarifelerinin, vergi kaçakçılığının varlığı durumunda, tersine artan oranlı vergi tarifesinin en yüksek vergi gelirini sağlayacağı bulunmuştur. Ayrıca düz oranlı tarifesinin de, vergi kaçakçılığının varlığında, artan oranlı vergi tarifesinden daha fazla vergi geliri sağlayacağı saptanmıştır (NAYAK, P.B., 1978:364). Buradaki bulgular daha önce tanıtılan ekonomik yaklaşımların klasik "beklenen fayda" ve "beklenen gelir" modelleri üzerinde odaklanır. Dolayısıyla risk varsayımları ve kullanılan parametreler önemli sınırlayıcı özelliklere sahiptir.

Gelir vergisi bağlamında, gelir ve ikame etkileri dikkate alınarak vergi tarifeleri incelenirse daha anlamlı sonuçlar elde edilebilecektir. Artan oranlı ve tersine artan oranlı vergi tarifelerinde gelir ve ikame etkileri zıt yönde çalışır. Bunun nedeni vergi sonrası gelirin, artan oranlı tarifede, tersine artan oranlı tarifeye göre, daha büyük oranda azalmasından kaynaklanır. Daha açık bir anlatımla, artan oranlı bir tarifenin uygulanması durumunda aylıklığın bedeli çalışmanın bedelinden daha ucuzdur. Bu durumda ikame etkisi oluşacaktır. Diğer yandan, gelir artışına koşut vergi oranı azalıyorken tersine artan oranlı tarife de gelir etkisi hakim rol oynayacaktır. Sonuçta artan oranlı bir tarife uygulamasında vergi kaçakçılığı daha çok kârlıdır. Çünkü vergi miktarı arttıkça bu miktarın yükümlüye sağlayacağı fayda artmaktadır. Oysa tersine artan oranlı vergi tarifesi durumunda gelir artışına göre vergi miktarı da az artmaktadır. Dolayısıyla vergi kaçakçılığı daha az kârlıdır. Tersine artan oranlı tarifenin bu üstünlüğüne rağmen uygulamada yarattığı olumsuzluklar nedeniyle kullanımı pek yaygın değildir (RICHUPAN, S., 1987:149; KOSKELA, E., 1983b:73-77).

Yaygın kullanımına rağmen vergi kaçakçılığının varlığında artan oranlı tarifenin yürütülemeyeceği ve bunun yerine düz oranlı tarifelerin benimsenmesi gerektiği sıklıkla ifade edilmektedir. Ancak önceki bölümde tartışıldığı gibi düz oranlı bir (verginin) tarifenin bütün deneysel bulgulara rağmen, vergi kaçakçılığı karşısındaki durumu tartışmalıdır. Ancak teorideki yaygın düşünceye göre, vergi oranları, ne kadar (tarifeler bağlamında) yüksek ise, ondan kaçıp kurtulma teşebbüsü de o denli kuvvetlidir. Vergi oranları ne kadar arttırılırsa, dürtütlüğün bedeli de o derecede pahalılaşır. Bu ise -vergi yükleri daha az ağır olsa idi belki de meşruiyet sınırları içinde kalacak olan- bir çok yükümlüyü, gelirlerin sadece bir bölümünü gizlemek için vergi kaçakçılığında bulunmaya sevkeder (TANZI, V., 1983:10). Dolayısıyla artan oranlı bir vergi tarifesinin vergi kaçakçılığını teşvik ettiği öngörülebilir (GORDON, J.P.F., 1989:797).

2.2.3. Vergi Cezası ve Etkisi

Vergi oranı ve tarifelerinin aksine vergi cezasının vergi kaçakçılığı üzerindeki etkisi açıktır. Ülkelerin vergi sistemlerinde mutlaka vergi ceza müessesesine yer verilmiştir. Bu, sistemin bütünlüğü açısından gerekli olduğu kadar vergi kaçakçılığını önlemede iyi bir araç olması nedeniyle de gereklidir. Daha önce ekonomik yaklaşımlar içinde ifade edildiği gibi, vergi cezasındaki bir artmanın beyan edilen gerçek gelirin payını genellikle yükselteceğini ALLINGHAM-SANDMO (1972) tarafından kanıtlandığını görmüştük. "SINGH (1973), beklenen gelir maksimizasyonu yaklaşımını kullanarak, vergi ceza oranı ne kadar yüksek olursa vergi kaçakçılığının büyüklüğünün o kadar azalacağını gösterir" (RICHUPAN, S., 1987:152).

Ekonomik yaklaşıma dayalı bir başka çalışmada ise, vergi ceza oranındaki bir artışın vergi ödemelerinde bir artışa neden olacağı saptanır. Bu sonuç, tüm politik parametrelerin, yani, vergi oranı, vergi cezası ile denetim olasılığı ve algılamasının bağımsız olduğu varsayımına dayanır. Bununla birlikte, eğer denetim olasılığı ve algılaması negatif olarak vergi ceza oranına bağlı ise, o zaman vergi miktarı ve beyan edilmeyen gelir miktarı üzerinde vergi ceza oranlarının etkisi belirsizdir. Ayrıca cezaların sertliği ve çeşitliliği, denetim olasılığının muhtemelen düşük algılanması ve vergi ceza oranlarına bağlı denetim olasılıkları varsayımları da farklı derecede "vergi cezasının etkinliğine" etkide bulunabilir (MCCALED, T.C.B, 1976:290-291).

"SANDMO (1981)'de, beyan edilmeyen gelir oranını azaltacak ve beyan edilen gelir oranını arttıracak olması durumunu etkileyecek, vergi ceza oranlarındaki bir artmanın, informel piyasalardaki emek arzında bir azalmaya izin vereceğini gösterir" (RICHUPAN, S., 1987:152).

Genel olarak hem ekonomik yazın hem de deneysel yazın vergi kaçakçılığıyla vergi cezası arasında negatif bir ilişkinin varlığını onaylar. Bu düşünceden hareketle vergi ceza oranının; büyüklüğü, uygulanabilme olanakları, uygulanma süresine bağlı olarak vergi kaçakçılığının sebebi veya engelleyicisi rolünü oynayabileceği sonucuna ulaşılabilir. Dolayısıyla nominal olarak yüksek olan vergi cezaları, çabucak uygulanma veya çeşitli indirim veya uzlaşmalarla küçültülürse, açıktır ki; etkinliğini kaybedecektir. Bu nedenle, vergi kaçakçılığının alt edilmesinde uygulama masrafları çok düşük olan vergi cezalarının vergi politikası aracı olarak kullanılması büyük öneme sahiptir.

2.2.4. Vergi Denetim Olasılığı ve Etkisi

Vergi denetim olasılığı tıpkı vergi cezası gibi vergi kaçakçılığı üzerinde negatif etkiye sahiptir. ALLINGHAM ve SANDMO (1972), denetim olasılığındaki bir artışın etkisinin, beyan edilen geliri arttırıcı yönde olacağını gösterdiler (ALLINGHAM, M.G., and SANDMO, A., 1988:366). "Hindistan vergi yapısı temelinde, SINGH (1973) sabit bir ceza oranında denetim olasılığının değeri ne kadar yüksekse, beyan edilmeyen gelirin oranının o kadar düşük olacağını gösterir. Bu denetim olasılığındaki bir artışın, vergi kaçakçılığını caydırıcı olduğu anlamına gelir" (RICHUPAN, S., 1987:153).

CHRISTIANSEN (1980), vergi kaçakçılığını azaltan denetim olasılığındaki bir artışın etkileyen, vergi kaçakçılığının belirleyicileri olarak denetim olasılığı ve vergi cezalarının görece etkinliğini tartışır. Genel

olarak yüksek cezalar ve düşük denetim oranlarının birlikte uygulanması durumunun, vergi kaçakçılığını önlemede en uygun sonucu vereceğine inanılır. Çünkü vergi denetimi gerek zaman gerekse eleman ve materyal olarak maliyetli bir araçtır. Bu durum ekonomik yazın temelinde sorgulandığında da doğrulanabilmektedir. Şöyle ki, vergi cezası ve vergi denetimi düşük düzeyde uygulandığında yükümlü vergi kaçurmaya teşvik edilecektir. Çünkü vergi kaçırmanın maliyeti azalmaktadır. Diğer yandan yüksek denetim oranlarına ulaşmakta idareye büyük maliyetler yükleyebilecektir. Dolayısıyla etkin ve yüksek vergi cezalarıyla düşük bir vergi denetim olasılığı, vergi kaçakçılığı üzerinde daha etkili birer araç olacaktır (CHRISTIANSEN, V., 1980:392).

"WITTE ve WOODBURY (1985), ABD Federal Gelir Vergisi Kanunuyla ilgili olarak bir ekonometrik model geliştirmiş ve bazı tahminlerde bulunmuşlardır. Oluşturmuş oldukları modele göre, vergi inceleme olasılığının artması ve vergi kaçakçılığı ve vergileme ile ilgili bilgi alma ve toplama imkanlarının yükselmesi, vergiye tam olarak uyum sağlama olanağını artırmaktadır. Vergi beyan eden, fakat eksik beyan eden mükellefler, inceleme olasılığının artması durumunda, daha fazla vergi beyan etmektedirler. Bu çalışmayı destekleyici bir şekilde, THURMAN (1988) çalışmasında, yüksek vergi inceleme olasılığını ve uzun süreli hapis cezalarının, kişilerin vergiye uyum sağlayıp sağlamaması tercihleri üzerinde, anahtar bir rol oynamakta olduğunu iddia etmiştir" (WITTE, A., D., and WOODBURY, D.F., 1985; THURMAN, Q., 1988; Aktaran: DERDİYOK, T., 1993:34).

Vergi denetim olasılığının yüksekliği ve yükümlü tarafından bu oranın yüksek algılanması vergi kaçırma kararını engelleyici bir araç olarak vergi denetimini önemli kılmaktadır. Ancak vergi denetim olasılığı özellikle gelişmekte olan ülkelerde istenen düzeye getirilememektedir. Bu düzey, optimum olarak 5 yıllık zaman aşımı süresine göre ayarlanabilir. Buna göre her beş yılda bir denetleneceğini bilen yükümlü (%20 olasılıkla) daha çok vergiye uyum sağlayabilecektir. Dolayısıyla %2-3 civarındaki bir denetim olasılığının vergi kaçakçılığını engellemeyeceği, tersine teşvik edici olabileceği söylenir.

2.2.5. Beyan Yöntemi ve Etkisi

Günümüzde vergi borcunu saptamada kullanılan en çağdaş yöntem beyan usulüdür. Bu yöntem, vergi matrahını en iyi yükümlünün bilebileceği gerçeği üzerinde temellenir. Beyan veya beyanname yönteminde gerekli kayıt ve bilgiler yükümlüce tutularak beyan döneminde bu bilgilere dayalı olarak vergi matrahı vergi idaresine yazılı olarak beyan edilir. Bu yöntemde, yükümlü yasal çerçevede vergi matrahına

ulaşmada indirilebilecek giderleri indirir, çeşitli vergisel bağışıklıklardan yararlanır ve sonuçta vergi matrahını saptar. Ancak, beyan yöntemi yükümlüye geniş yetkiler tanırken ve modern bir tarh yöntemi durumundayken, aynı zamanda yükümlünün insiyatifinin artmasına olanak sağlaması sonucunda vergi kaçakçılığına da olanak sağlayabilir.

Özellikle gelir vergisi bağlamında düşünülüğünde, beyan yöntemi, vergi kaçakçılığını önleyici diğer vergi politikası araçları ile (denetim, belge düzeni vs) desteklenmediği sürece, önemli vergi kaçakçılığı fırsatları sağlayabilir. Yükümlü, bir vergilendirme döneminde (genellikle bir yıldır) uzun süre gelir ve giderlerini kendisi kayıt ve kontrol edeceğinden vergi matrahını azaltıcı ayarlamalar yapma fırsatlarını da elde edecektir. Bu durum, özellikle bağımsız çalışanlarda -ticaret, serbest meslek faaliyetlerinde- ve kurum olup aile şirketi konumunda olan -işletmenin işletme sahiplerince yönetilmesi durumunda- işletmelerde daha yaygın olacaktır. Diğer yandan, vergileri kaynaktan kesilenler de (ücretliler gibi) bu fırsatlar minimum düzeye inecektir.

Sonuç olarak, vergi matrahının saptanmasının, yükümlünün insiyatifine bırakıldığı vergilerde vergi kaçakçılığı ihtimali artacaktır (GÖÇMEN, R., 1970; Aktaran: ÖNCEL, S.Y., 1974:61).

2.2.6. Vergileme Yaklaşımı

Bir ülkede benimsenen vergileme yaklaşımı vergi kaçakçılığına sebep olabilir. Günümüzde verginin hem mali hem de mali olmayan fonksiyonları önem kazanmıştır. vergi, mali fonksiyonu çerçevesinde kamu harcamalarını karşılayacak yegane kaynaktır. Diğer yandan, özellikle gelişmekte olan ülkeler bağlamında verginin ekonomik ve sosyal fonksiyonları önemli olmaktadır. Çünkü gelişme sürecinin vergi sistemiyle teşvik edilmesi ve adil gelir dağılımı önem kazanmaktadır. Bütün bu nedenlerle, vergi yaklaşımı bir çok amacın -bir birine zıt olabilen- birlikte gerçekleştirilmesini benimsemektedir. Dolayısıyla mevcut vergi sisteminin bizzat kendisi eşitsizlikler yaratarak vergi kaçakçılığını teşvik edebilmektedir (HITE, P., 1990:90 BATIREL, Ö.F., 1989:158).

Benimsenen vergileme yaklaşımına göre, vergi sistemi içine oturtulmuş istisnalar, muafıklar, bağışıklıklar, ayrıcalıklar ve götürü vergilemeler genişlikleri ölçüsünde konuluş amaçları dışında etkiler yaratabilmektedir. Daha önce belirtildiği gibi, bazı yükümlüler bu bağışıklıklardan yararlanarak vergiden kaçırabilmektedirler. Diğerleri ise bu tür bağışıklıklardan yararlanamadığı için kendisini sistemin kurbanı hissetmekte ve vergi kaçakçılığına yönelebilmektedir (KAZGAN, G., ve KAZGAN, H., 1964:102). Bu

durum teoride yapılan ampirik araştırmalarla da desteklenmektedir. "Vergiye uyumsuzluğun, kendilerini sistemin kurbanı hissedenler arasında arttığı, diğer yandan, sistemin avantajlarından yararlananlar arasında ise azaldığı saptanmıştır" (HITE, P., 1990:90). Bu çalışmaya paralel olarak Türkiye'de yapılan bir çalışmaya göre ise; "bağışıklıklardan yararlanan yükümlüler elde ettikleri ekstra gelirin ortalama %43.3'n beyan edip, %51.7'lik matrahı gizlemektedir. Kendilerine kurban rolü verilen yükümlülerde ise beyan oranı %24.6 olup, bu kişiler %75.4'lk bir matrahı gizlemektedirler" (TAŞ, M., 1991:51).

Sürekli bağışıklıklardan yararlananlar, bunu bir kazanılmış hak gibi görerek vergi sistemi içine girmek istemeyeceklerdir. Ayrıca, götürü vergilemenin yaygınlığı, belge düzeni ve oto-kontrol olanaklarının kaybolmasına neden olabilecektir. Çünkü ağdaş vergilemede işlemlerin belgeye bağlanması ve kayıt altına alınması esastır. Oysa götürü vergilenenler ve vergiden bağışık tutulanların böyle biçimsel düzenlemelere fazla uyum göstermedikleri -yasal zorunluluğa rağmen- bilinmektedir. Dolayısıyla bir yükümlünün geliri diğerinin masrafı (maliyeti) olamamakta ve yükümlünün, yükümlüyü belge düzeniyle kontrol ettirilmesi başarılammaktadır. Diğer yandan, ücret vergilemesinde genellikle gerçek harcamaların indirilmesi usulu benimsenmediğinden, büyük maaşlı ve ücretli kesim de belge düzenine ilgi göstermemekte ve belge düzeni kurulammaktadır. Bu durumda, en geniş çerçevede çapraz kontrollerin kaybolmasına neden olmaktadır. Netice itibariyle, benimsenen vergileme yaklaşımı büyük lde vergi kaaklığına sebep olabilecek niteliktedir.

2.2.7. Vergi Yasalarının Karmaşıklığı ve İstikrarsızlığı

Vergi yasalarının basitliği ve sürekli liği vergiye uyumu artırıcı yönde etkiler yaratabilir. Aksi takdirde, sık sık değişen vergi yasaları hem idareye hem de yükümlüye ek yükler yaratması nedeniyle, yükümlü üzerinde olumsuz etkiler yaratabilir. yükümlülerce, kolaylıkla anlaşılamayan vergisel düzenlemeler sonuçta vergi kaaklığına da sebep olabilir. Bu düşünceden hareketle teoride vergi yasalarının basitliği ve anlaşılabilirliğini saptayan çeşitli çalışmalar yapılmıştır.

"Son 10 yıl içinde "FOG" (bir yazı için, kelime başına hece sayısı ve cümle uzunluğu gibi ltlere dayanılarak bir okuma yaşı belirleme yöntemidir) gibi okuma ls kullanılarak çeşitli ülkelerin vergi mevzuatının "okunabilirliği" değerlendirilmiştir. Genellikle, vergi mevzuatları oldukça içinden çıkılabilir bulunmuştur. Örneğin, Birleşik Krallığın İ Gelir İdaresinin Standart Vergi Rehberinin okuma yaşı 13 ve Birleşik Devletler'in 1974 yılı Federal gelir Vergisi Beyannamesinin okuma yaşı 12.5'dur. Ancak hatırlatmak

zorundayız ki, Birleşik Krallık'da okuma yaşı 9'un altında olan yaklaşık 2 milyon yetişkin vardır. Avusturyalı biri için vergi mevzuatı hiç de bu kadar içine girilebilir değildir. Onların standart vergi rehberlerinin okuma yaşı (nitelikli bir gazeteninkinden daha yüksek ve) 17'dir" (JAMES, LEWIS ve WALLSHUTZKY, 1981; Çeviren: UÇAK, C., 1997:18). Bu son ülkenin durumundan hareketle, özellikle gelişmekte olan ülkelerde gerek okur-yazarlık düzeyinin düşüklüğü, gerekse vergi yasalarının sık sık değiştirilmesi nedeniyle, kolaylıkla vergi yasalarının okunma yaşının yükseldiği tahmin edilebilir.

Diğer yandan, "vergi tekniğinde ve özellikle mevzuatında yapılacak değişiklikler, vergi kaçakçılığını tahrik edebilir. Her şeyden önce, yeni vergi veya tekniğinin mükellef üzerinde mali tazyik etkisi vardır. Vergi yükü aynı kalsa bile duyulan bu tazyik mükellefin vergiye karşı reaksiyon olarak kaçakçılık temayülünün artmasına sebebiyet verir" (ÖNCEL, S.Y., 1974:62). Dolayısıyla, hem idarenin hem de yükümlünün yeni duruma uyum sağlamaları sürecinde vergi kaçakçılığı artma eğilimi gösterebilir.

2.2.8. Vergiye Uyum Maliyetlerinin Yüksekliği

"Uyum maliyetleri, vergi sisteminin uygulanmasından dolayı yükümlü üzerine kendiliğinden yüklenen giderlerdir" (SLEMROD, J.B., and BLUMENTHAL, M., 1996:411). "Buradaki maliyetler çok yüksek olabileceği gibi bazen parayla da ölçülemeyebilir. Örneğin, vergi ödemenin yerine getirilmesi sırasında katlanılan sıkıntılar, zaman harcaması gibi. Ayrıca parayla ifade edilebilen uyum maliyetleri ise, kayıt ve belgelerin saklanması, muhasebe kayıtları ve vergisel işlemlerin yapılmasında yararlanılan danışman ücretleri gibi sıralanabilir" (ARONSON, J.R., 1985:324). 1992 yılında yapılan bir çalışmaya göre, ABD'de kişisel gelir vergisi bağlamında, beyan edilen gelirin yaklaşık %5 ile %7'si arasında uyum maliyetleri oluştuğu saptanmıştır. Ayrıca bu maliyetlerin kaynakta tevkif yoluyla vergilendirilen kişilerde azaldığı ancak kurumlarda ve büyük işletmelerde arttığı ifade edilmektedir (SLEMROD, J.B., and BLUMENTHAL, M., 1996:432-433).

Uyum maliyetlerinin yükümlüyü vergi kaçırmaya yönlendirmesi bu maliyetlerin yükümlü üzerinde yarattığı etkilere bağlı olacaktır. Eğer yükümlü karışık vergi mevzuatı içinde boğuluyor ve bu nedenle vergi danışmanlarına yüksek ücretler ödemek durumunda kalıyorsa, muhtemelen vergi kaçırmaya yönelecektir. Ayrıca yükümlü masumane olarak oluşturduğu muhasebe ve vergi departmanından vergi kaçakçılığı veya vergiden kaçınma olanaklarının araştırılması yönünde de yararlanabilecektir. Kuşkusuz bu durum, uyum maliyetlerinin veya vergi sistemi uygulamasının bir başka yönüne işaret etmektedir. Sonuç itibarıyla, ister

parasal maliyetler olsun, ister parayla ifade edilemeyen katlanılan zahmetler olsun mutlaka uyum maliyetleri ile vergi kaçakçılığı arasında pozitif bağlantılar vardır.

2.2.9. Vergi Güvenlik Önlemleri ve Etkisi

"Vergi kanunlarında kaçakçılığa engel olmak için bir seri güvenlik tedbirleri mevcuttur. Bunlar mükellefin muhtelif vergileme dönemlerinde servet, gelir, yoğaltım, tasarruf, değişme ve hareketlerini izlemeye imkan veren tedbirlerdir" (ÖNCEL, S.Y., 1974:69). Bu vergi güvenlik önlemlerinden bazılarını örnek olarak sıralayabiliriz: Peşin ödeme, kaynaktan tevkif yöntemi, bilgi edinme, vergi incelemesi, belge düzeni, asgari vergiler, asgari gelir saptamaları (Hayat Standardı Esası gibi), ortalama kar haddi esası, gider esası, servet beyanı, vergilerin basın ve yayım organlarıyla kamuoyuna açıklanması, vergi levhası vb. şekilde örneklenebilir. Bu önlemlerden, vergi kaçakçısının kamuoyuna açıklanması yöntemi daha çok vergi kaçakçılığının tabu olduğu ülkelerde önemli işlevler görebilir. Diğer vergi güvenlik önlemleri ise klasik denetim müessesesinin etkinleştirilmesine katkıda bulunabilir.

Diğer yandan vergi tahsil yöntemleri de vergi kaçakçılığını en aza indirmede etkili bir araçtır. Yukarıda sayılan peşin vergi, stopaj gibi yöntemler, vergi kaçakçılığını önemli ölçüde engelleyebilecektir. Ayrıca, bilgi depolama merkezleri çeşitli kaynaklardan (bankalar, şirketler, resmi kurumlar, sosyal güvenlik kurumları gibi) sağlanan verilerle donatılarak denetim ve çapraz kontrol olanaklarını arttırabilecektir. Ancak bu yöntem ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre ve ülkelerin bu alana harcaabilecekleri kaynaklara göre oluşturabilecektir. Diğer yandan sağlanan verilerin kalite kıvamını yakalamak da bazı zorluklara sahiptir (TANZI, V., and SHOME, P., 1994:332).

Özetlenirse, vergi güvenlik önlemlerinin bazıları çok ucuz bazıları ise çok maliyetli vergi politikası araçlarıdır. Diğer yandan, her vergi güvenlik önleminin belirli bir etki alanı vardır. Dolayısıyla vergi kaçakçılığının büyük boyutlara ulaştığı durumlarda çoğu vergi güvenlik önlemi beklenen işlevlerini gerçekleştiremez. Hatta bunlardan bazıları vergi kaçakçılığının meşru bir dayanağı bile olabilir. Ayrıca vergi kaçakçılığının büyümesine koşut, vergi kaçırılmaları bu vergi güvenlik önlemleriyle engellenenler, baskı grubu faaliyetleriyle bu önlemleri yürürlükten kaldırtabilirler. Dolayısıyla vergi güvenlik önlemleri etkinsizleştiği ve/veya etkinsizleştirildiği ölçüde vergi kaçakçılığına pozitif etkilerde bulunabilecektir.

2.2.10. Vergi İdaresi ve Etkisi

Vergi kaçakçılığının boyutlarının büyümesi veya küçültülmesi üzerinde vergi idaresi önemli rol oynar. Yukarıda denetim, cezalandırma ve vergi güvenlik önlemlerinin etkin uygulanması bağlamında kısmen değinildiği gibi vergi idaresi vergi kaçakçılığını önlemede büyük işlevlere sahiptir. "İyi bilinen firma teorisi vergi idaresine henüz uygulanmamaktadır. Fakat vergi idaresi tekeli bir firmayla karşılaştırılabilmesine rağmen, böyle bir firmadan oldukça farklıdır. Devlet tarafından kendisine tahsis edilen, verili bir bütçeye sahip vergi idaresi, bu kısıtlı bütçe ile ve kesin sınırlamalar içinde çıktıyı (vergi tahsilatını) maksimize etmek görevine sahiptir. Vergi İdaresine tahsis edilmiş kaynaklar, açıkça çıktıyı belirlemede büyük öneme sahiptir. Ancak vergi idaresi bu kaynakları optimum olarak, tahakkuk, tahsilat ve denetim vs. gibi alternatifler arasında istediği gibi kullanamaz" (TANZI, V., and SHOME, P., 1994:331). Dolayısıyla, bu durum, vergi idaresini tekeli firmadan önemli ölçüde ayırır ve kısıtlayıcı etkiler yaratır.

Vergi idaresi üzerinde kaynak kısıtlamalarının yanısıra ülkenin yapısal özellikleri, milli gelir düzeyi, ekonomik gelişmişliği de önemli sınırlamalar yaratabilir. Ayrıca vergi idaresinin vergi kaçakçılığı üzerindeki etkisi konusunda başkaca sınırlamalarda vardır. Bunlar, vergi idaresinin örgüt yapısının işlevsiz olması, vergi memurlarının eğitim düzeyi, vergi mükelleflerinin vergi bilinçlerinin düzeyi ve son olarak bağımsız denetim kuruluşlarının örgütsüzlüğü ile etkinsizliği önemli kısıtlayıcılarıdır (AKKAYA, Ş., 1995:100-101).

Vergi idaresinin maddi araç gereç kısıtlamalarının yanısıra, idarenin iş yükü büyüklüğü, vergi kaçakçılığının büyük boyutlara ulaşmış olması, idare üzerinde siyasal ve sosyal baskılar da vergi idaresinin vergi kaçakçılığıyla etkili bir şekilde mücadele etmesini engelleyen diğer faktörler olarak sıralanabilir. Ancak vergi idaresi hem yükümlülere iyi davranacak hem kısıtlı olanaklar içinde çalışacaktır. Böylesi bir çizgide ilerlerken vergi idaresinin güçsüz kaldığı her durumda vergi kaçakçılığı teşvik edilmiş olacaktır.

2.2.11. Mali Bağlantı ve Eşitsizliğin Etkisi

Mali bağlantı ve eşitlik ögesine dayalı bu argüman, ekonomik olmaktan çok psikolojiktir. Burada, vergi kaçakçılığı, kamu harcamaları ile ödenen vergiler arasındaki değişim ilişkisinin eşitsizliği bağlamında değerlendirilmektedir (FALKINGER, J., 1988:388). Mali bağlantı ve eşitlik düşüncesi, yükümlünün ödediği vergi ile kamu hizmetlerinden yararlanması arasında bağlantı kurar. Yükümlü bu karşılaştırma sonucunda durumunun iyi veya kötü olduğuna karar verebilir. Böylece algılanan sonuca göre yükümlü vergi kaçırıp kaçırılmama karar verebilir (SPICER, M.W., and LUNDSTEDT, S., B., 1976:296).

Bu değişim ilişkinde, yükümlünün kamu hizmetlerinden yararlanması tıpkı piyasaya yapılmış bir talep sonucu gibi kavranır. Burada, devlete ödenen vergi tıpkı bir fiyat gibi işlev görür. Ancak bu fiyatın (vergi) karşılığında sağlanan fayda (kamu hizmetleri) vergi yükünü karşılamıyorsa (genellikle karşılamadığı düşünülür) bu durumda yükümlü vergi kaçırmaya eğilim gösterebilecektir. Aynı zamanda, yükümlü kendisiyle aynı vergi sorumluluğuna sahip veya aynı miktar vergi ödeyenlerin daha fazla kamu hizmetlerinden yararlandığını saptarsa, bu durumda vergiye uyum davranışını olumsuz etkileyecektir. Diğer yandan, ödenen vergi tutarını aşan oranda kamu hizmetlerinden yararlandığını veya yükümlü başkalarıyla kendini karşılaştırırken daha avantajlı olduğunu hissederse bu seferde vergiye uyum düzeyi artabilecektir (FALKINGER, J., 1988: 392-393).

Mali bağlantı ve eşitsizlik algılaması subjektif değerlendirmelere açık kavramlardır. Çünkü, vergi genellikle doğrudan bir hizmet karşılığı ödenmez. Diğer yandan kamu hizmetlerinin bölünmezlik vs. gibi özellikleri nedeniyle birey bağlamında yarattığı faydalar da çoğu kez saptanamaz. Dolayısıyla maliye teorisinde sık sık tartışıldığı gibi "net vergi yükü" ve "gerçek vergi yüküne" kolaylıkla ulaşılamaz. Sonuçta, yükümlünün kendi durumuyla başkalarının durumunu karşılaştırması (eşitlik veya eşitsizlik hali) ve devletle değişim ilişkisinin değerlendirilmesi genellikle kendisi aleyhine ve abartılı olacaktır. Böylece devletle olan değişimin eşitsiz algılanması sonucunda yükümlü kaybını vergi kaçakçılığına yönelerek gidermeye çalışacaktır. Bu düşünce, birçok survey ve simülasyon araştırmasında, vergi kaçakçılığı ile eşitsizlik algılaması arasında pozitif bağlantıların var olduğu saptamaları ile de desteklenir (RICHUPAN, S., 1987:154).

2.2.12. Vergi Affı Uygulamalarının Sıklığı

Vergi affı kavramını en geniş anlamı ile vergi kanunlarına aykırı hareket edenlere karşı uygulanan yaptırımların ortadan kaldırılması şeklinde tanımlayabiliriz (YALÇIN, H., ve BAŞER, A., 1996:104). Mali af çıkarma yetkisi, siyasal otoritelere anayasal normlara verilen bir haktır. Siyasal otorite, bu yetkisini bir başka yetkisi olan cezalandırma yetkisinden vazgeçerek kullanmaktadır. Vergi affı uygulamalarının açık ya da gizli birçok sebebi vardır. Özellikle vergi olgusunun toplumsal ve siyasal yönü zaman zaman mali afların çıkarılmasına neden olabilmektedir. Diğer yandan, önemli vergi reformları sonrasında da vergi affı uygulamak zorunlu hale gelebilmektedir. Ayrıca bir çok ülkede kısa vadeli gelir sağlamaya yönelik ve idarenin iş yükünü azaltma gerekçesine dayalı vergi affı uygulamalarına sıklıkla rastlanmaktadır.

"Bazı ülkelerde sıklıkla uygulana gelen vergi afları, vergi kaçakçılığı için önemli imalara sahiptir. Çünkü, çok sıklıkla uygulanan vergi afları uzun dönemde vergi kaçakçılığını cesaretlendirir. Böyle bir süreçte, vergi afları, vergi sisteminin adilliği, vergi gelirleri, vergi sisteminin geleceği ve vergi yönetimi üzerinde olumsuz etkiler yaratır. Örneğin, oyun teorisine dayalı olarak yapılan bir çalışmada, STELLA (1989), vergi kaçakçılığının ekonomik analizini yapar ve aşağıdaki sonuçlara ulaşır. Vergi kaçakçılığını gönüllü olarak ortaya çıkaran bireylere düşük ceza uygulamak doğru olabilir. Ancakbu gelecekteki vergi uyumunu azaltıcı potansiyel tehlikelere sahiptir. Bu düşünceden hareketle, vergi aflarının çoğunun kısa dönemde vergi geliri artışları sağlayabilecekleri muhtemel bile olsa, uzun dönemde tüm vergi politikası araçlarını etkisizleştirerek vergi kaçakçılığına neden olabileceği söylenebilir" (TANZI, V., and SHOME, P., 1994:330).

1980'ler boyunca, Arjantin, Kolombiya ve Hindistanı kapsayan vergi affi uygulamalarında, "vergi affi programlarının çoğu vergi tabanını genişletmediği gibi aynı zamanda vergi gelirlerini bir kez bile arttırmayı sağlamada başarısızdır" (TANZI, V., and SHOME, P., 1994:331). Bu düşüncenin tersine, "vergi afları uzun vadeli planlanır ve uygulanırsa, vergi sisteminin etkinlik ve adaletini arttıracaklığı görüşü de mevcuttur" (ANDREOMI, J., 1991:143-145).

Vergi afları, idare ve yükümlü ilişkilerinin ahenk içinde sürdürülmesi, yükümlünün vergi ödemenin bir zorunluluk olduğunu kavraması ve iyi bir vergi kliması yaratılması bağlamında olumlu niteliklere sahiptir. Bu yönüyle vergi aflarının vergiye uyumu arttırabileceği söylenebilir. Aksine vergi afları fetiş haline gelmişse, yukarıda genel olarak değinildiği gibi, vergi kaçakçılığını teşvik edici olabilir.

2.3. VERGİ DIŞI NEDENLER

Burada, daha önce belirtildiği gibi, vergi olgusuyla doğrudan ilişkili olmayan siyasal, sosyal ve ekonomik faktörlerin vergi kaçakçılığı üzerindeki etkileri irdelenecektir. Vergi dışı faktörler de en az vergisel faktörler kadar büyük öneme sahiptir. Çünkü, vergi dışı faktörler, sosyo-ekonomik bir olgu olan vergi üzerinde büyük etkiler yapabilmektedir. Dolayısıyla vergi olgusunu etkileyen bu tür etmenler vergi kaçakçılığı üzerinde de etkiler yaratabilecektir.

2.3.1. Gelir Düzeyi ve Gelirin Elde Ediliş Şekli

Günümüz çağdaş vergicilik normlarına göre, yükümlünün ödeme gücünün göstergesi olarak kişinin geliri esas alınır. Gelir, harcama ve servet biriktirmeye olanak sağladığı için doğru bir göstergedir. Gelir kavramının çok çeşitli tanımları vardır. Bu tanımlar "safı artış" ve "kaynak" teorilerine göre farklı kapsamlarda olabilmektedir. Burada, kısaca kaynak kuramını esas alarak geliri tanımlarsak, belirli bir dönemde, kişilerin sahip oldukları üretim faktörlerinin çeşitli üretim faaliyetlerinde kullanılması sonucu elde ettikleri değerler, gelir olarak ifade edilebilir (ŞENYÜZ, D., 1995:7).

"Marjinal prensibine" göre, gelir arttıkça artan gelirin sağlayacağı marjinal faydanın azalacağı varsayılır. Bu düşünceden hareketle, gelir artışlarının veya genel olarak yüksek gelir düzeyinin, vergi kaçakçılığına negatif yönde etki yapacağı sonucuna varılabilir. Teoride, "ailelerin gelir düzeyi ile vergi direncinin negatif bir şekilde ilişkili olduğu; halbuki maaş, ücret ve emekli aylıkları gibi gelir unsurları ile pozitif olarak ilişkili olduğu saptanmıştır. Vergi kaçakçılığı için fırsatlar, biraz da sürpriz bir şekilde, gelir düzeyi yükselirsen artar, ancak gelir kalemleri içinde ücret, maaş ve emekli aylıklarının oranı yükseldikçe düşer. Diğer yandan, bu zıtlıklar artabilir. Çünkü, yüksek gelir sahipleri, ücret, maaş ve emekli aylığı alanlara göre daha fazla vergiden kaçınma olanaklarına da sahiptirler. Dolayısıyla bu fırsatlardan yararlandığı ölçüde özellikle yüksek gelir düzeylerinde vergi kaçakçılığı eğilimi azalabilir" (SPICER, M.W., and LUNDSTEDT, S.B., 1976:300). Buradaki fırsat farklılıklarının bir miktar vergi yapısından doğduğu söylenebilir. Çünkü daha önce vergileme yaklaşımı başlığı altında incelendiği gibi, ücretler ve maaşlar kaynakta tevkif yöntemiyle vergilendirilmektedir. Ayrıca serbest çalışanların geliri nakit temelinde elde etmeleri de önemli vergi kaçırma olanakları sunabilmektedir. Şöyle ki, özellikle doğrudan tüketiciye mal ve hizmet sunanlar, bu süreçte gelirlerini nakit olarak elde edip kayıt dışı işlem yapma olanaklarına sahiptirler. Dolayısıyla bu kayıt dışı nakit gelirler genel olarak beyan edilmemektedir.

Yukarıdaki görüşle aynı yönde başka bir çalışmada da, "bir kaç istisna durum hariç, gerçek gelirdeki artışın, eksik beyan edilen gelir oranının azalmasına yol açacağı" (CRANE, S.E., and MONRZAD, F., 1986:218) ifade edilmektedir.

Yukardaki düşüncenin aksine, "vergi kaçakçılığı ile ilgili mikro modellerde, bireyin riske önem vermeme halinin, artan gelirle birlikte azalacağını ve buna göre, gelire kaçırılan vergi arasında pozitif bir ilişkinin var olduğu varsayılmaktadır" (PENCAVE, J.H., 1979; Aktaran: DERDİYOK, T., 1993:35). "Benzer bir şekilde, Becker, Buchner ve Sleeking (1987), kaçırılan vergi oranının artan gelirle birlikte yükselmekte olduğu görüşünü savunmuştur" (DERDİYOK, T., 1993:35). Yapılan bir simülasyon çalışmasına göre ise, bireyin gerçek net gelirindeki bir artış, vergi kaçakçılığını pozitif yönde etkilemektedir. Ancak bu çalışma sonucuna göre, kişinin gerçek net gelirindeki bir dolarlık artışın, vergi kaçakçılığını bir dolar arttıracığı düşüncesi doğrudan reddedilememiştir (BALDRY, J.C., 1987: 371). Ayrıca, VOGEL (1974), gelir ile vergi kaçakçılığı eğilimi arasında pozitif bir ilişkinin var olduğunu vurgulamıştır (DERDİYOK, T., 1993:35).

Teorideki bulguların çeşitliliğine rağmen, vergi kaçakçılığı ile gelir arasında pozitif bir ilişkinin varlığı sonucuna ulaşılabilir. Ancak buradaki ilişkinin yönünü yukarıda değindiğimiz fırsatlar (serbest çalışma, nakit teminde gelir elde etme ve vergiden kaçınma gibi) belirlemektedir. Bu bahsedilen olanaklardan yararlanılmadığı ölçüde vergi kaçakçılığı eğilimi artacaktır. Ayrıca çok düşük gelir elde edenlerin yaşamlarını sürdürebilmek amacıyla açıkça vergi kaçakçılığına yönelebilecekleri de bir gerçektir.

2.3.2. Sektörel Yapı, İşletme Büyüklükleri ve Mesleklerin Etkisi

Vergi kaçakçılığı fırsatları, sektörler arasında çeşitlenir ve bu, sosyal karmaşalara neden olabilir. Örneğin, İtalya'da maaşlı çalışanlar, bağımsız çalışanlar ve diğer profesyonel grupların yaptığı vergi kaçakçılığının azaltılması için çok sayıda protesto eylemi yapmışlardır. Sektörler içinde özellikle serbest meslek faaliyeti yapanlar (doktorlar, avukatlar, mimarlar vs) ve tarımsal faaliyetlerde çalışanlar, diğer sektörlerle göre daha fazla vergi kaçakçılığı fırsatlarına sahiptirler. Ayrıca doğrudan ticaretle uğraşanlar ve hizmet sektörleri de önemli ölçüde vergi kaçırma olanaklarına sahiptirler. Çünkü bu sektörlerde nakit teminde gelir elde etme çok yaygındır. Aynı zamanda bu sektörlerde ticari işlemler çok kısa sürelerde tamamlanarak maddi kontrol olanaklarını ortadan kaldırebilmektedir. Diğer yandan, tarım sektörünün

çok küçük işletmelerden oluşması ve para ekonomisine geçmemiş olması da denetim yapmayı güçleştirerek vergi kaçakçılığına sebep olabilmektedir (TANZI, V., and SHOME, P., 1994: 329).

Vergi kaçakçılığı üretim birimlerinin yapısına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. "Üretim birimleri ne kadar çok küçük parçalara ayrılmışsa, muhtemelen o kadar vergi kaçakçılığı da gösterişli (şaşalı) olacaktır. Üretimin daha çok büyük işletmelerde ve kurumlarda yapıldığı bir ülkede vergi kaçakçılığının yüksek olması olanaksızdır. Bununla beraber, üretimin çoğunun küçük işletmelerde ve küçük çiftliklerde yapıldığı ülkelerde bir çok vergi kaçakçılığı deneyiminin yaşanması muhtemeldir" (TANZI, V., and SHOME, P., 1994:329). Çünkü bu işletmelerde muhasebe sistemi gelişmemiştir. Ayrıca işletme sahibi işletmenin sahip ve yöneticisi olarak tüm gelir ve giderleri nakit temelinde elden izleyebilmektedir. Dolayısıyla kayıt dışılık bağlamında vergi kaçakçılığı çok yaygın olabilecektir.

Ülke işletmelerinin büyük ve kurumlaşmış şirket ve kişi işletmelerinden oluşması, bu işletmelerin güvenilir muhasebe sistemlerinin olması ve profesyonel yöneticiler tarafından yönetilmesi vergi kaçakçılığının minimum düzeye inmesine sebep olur. Bu tür işletmelerde işletme ortaklarının, işletme yöneticilerini kontrol edebilmeleri için sağlıklı bir muhasebe sistemi kurulmuştur. Ayrıca para ve kredi kuruluşlarıyla bu işletmeler sıkı ilişki içindedir. Dolayısıyla her yönüyle doğru verilere dayanan muhasebe sistemleri ile vergi kaçakçılığına olanak tanınmamaktadır. Diğer yandan bu tür işletmeler vergi bağımsızlıklarından ve vergiden kaçınma olanaklarından çok iyi yararlanabildiklerinden vergi kaçakçılığına talepleri de olmayabilecektir.

Diğer yandan seçilen mesleklerde vergi kaçakçılığıyla çok yakın ilişki içindedir. Beyaz yakalılar çok yaygın vergiye tabi olmayan yan ödeme ve primlerden yararlanarak vergilerini minimize edebilirler. Aynı zamanda bunlar çeşitli indirim ve bağımsızlıkları gerçeğe aykırı bir şekilde kullanarak vergi kaçakçılığı yapabilirler. Halbuki mavi yakalılar ancak gelir elde etmeyerek vergiden kaçınabilirler. Bu sonuncular ancak ikinci iş yaparak buralardaki gelirlerini gizleyebilirler. Diğer yandan, serbest çalışanlarla (tüccar veya sanayici vs.) ücretliler karşılaştırıldığında, serbest çalışanların çok daha büyük vergi kaçakçılığı olanakları olduğu görülür. Bunlar işletme sınırlarının tam çizilememesi nedeniyle özel giderlerini gayri safi gelirden indirebilmektedirler (PORCANO, T.M., 1988:51).

Sonuçta, sektörel yapının gelişmemiş olması, işletmelerin küçük ve şahıs veya aile şirketi konumunda olması ve yapılan mesleğin bağımsızlık düzeyinin vergi kaçakçılığını artırıcı etkilere sahip olduğu söylenebilir.

2.3.3. Enflasyonun Olumsuz Etkileri

Enflasyon, fiyatlar genel düzeyinin sürekli olarak ve hissedilir derecede yükselmesidir. Enflasyon, paranın satınalma gücünü zayıflatarak, para ile ifade edilen değerlerde aşımaya neden olmaktadır. Bu bağlamda, vergi ile ilgili bir çok kurum ve unsurun parayla ifade ediliyor olması; enflasyonun, bu değerler üzerinde çeşitli etkiler yaratmasına olanak sağlamaktadır. Enflasyon, vergi sistemindeki; vergi matrahı, vergi tarife ve dilimleri, istisna, muafiyet ve indirim tutarları üzerinde, yükümlü aleyhine olumsuz etkiler yaratabilmektedir. Ayrıca, yükümlünün; gerçek geliri ve nakit temelinde elde tutulan varlıkları; diğer yandan, işletmelerin stokları ve öz sermayeleri de enflasyondan olumsuz etkilenebilmektedir (ULUATAM, Ö., 1990:11; AYDEMİR, Ş., 1995:53).

Vergi sisteminde endeksleme müessesesinin veya enflasyonun olumsuz etkilerine karşı yükümlüyü koruyacak kurumların yokluğunda; yükümlü, ödemesi gerekenden daha fazla vergi ödemek durumunda kalacaktır. Bu durum çok çeşitli şekillerde oluşmaktadır. Enflasyon, vergi matrahlarının nominal olarak yükselmesine sebep olarak, yükümlünün daha üst vergi dilimlerine kaymasına ve dolayısıyla daha yüksek vergi oranlarından vergilenmesine neden olmaktadır. Diğer yandan, yararlanılmakta olan vergi bağışıklıklarının parasal tutarının azalması da yine vergi yükümlülüğünün artmasına sebep olabilecektir. Sonuçta, reel geliri azalan kişi, enflasyon nedeniyle oluşan kaybını, vergi kaçakçılığı yaparak gidermeye yönelebilecektir (FISHBURN, G., 1981:325).

Enflasyon, nominal geliri artırırken gerçek geliri azaltır. Gerçek harcanabilir geliri azalan ekonomik ajan, yaşam standardını ve/veya özsermayesini koruyabilmek için enflasyonun olumsuz etkisini gidermeye çalışır. Eğer yükümlü enflasyona koşut güdüleme fiyatları (mark-up) uygulayabiliyorsa, vergilerini yansıtabiliyor veya vergiden kaçınabiliyorsa, vergi kaçakçılığına girişmeyecektir. Bu tip olanaklardan, daha çok büyük ticari işletmeler yararlanabilmektedir. Çünkü, bu firmalar, özellikle aksak rekabet koşullarında büyük ölçüde fiyat belirleme gücüne sahiptirler. Dolayısıyla, enflasyonun olumsuzluklarını en aza indirmede başarılı olabilirler. Oysa küçük işletmeler ve vergisi kaynakta kesilen ücret ve maaş geliri elde edenlerin enflasyonun olumsuz etkilerinden kurtulmaları daha zordur. Küçük işletmeler fiyat belirleme gücünden yoksundurlar. Aynı zamanda sabit gelirliler de çoğu zaman enflasyona koşut gelirlerini arttıramamaktadırlar. Tabiatıyla büyük üretim birimlerine göre, küçük işletmeler ve ücretlilerin daha çok vergi kaçakçılığına yönelecekleri açıktır (ŞENER, O., 1996:262).

Yapılan bir çalışmada, eğer kullanılabilir gelir sabitse, enflasyonun bu gelirin reel değerini azaltacağı saptanmıştır. Dolayısıyla, ekonomik ajan, diğer olanakların yokluğunda, bu kaybını vergi kaçakçılığı yaparak gidermeye çalışacaktır. Ancak, buradaki enflasyon ve vergi kaçakçılığı ilişkisi, yükümlünün risk korkusuna bağlıdır. Eğer ekonomik ajan risk doğal ise, o zaman, vergi kaçakçılığı enflasyon düzeyinden bağımsızdır. Diğer yandan, eğer ekonomik ajan görel olarak artan risk korkak ise, bu sefer vergi kaçakçılığı enflasyon düzeyinden etkilenecektir (FISHBURN, G., 1981:325).

Bir başka çalışmada ise, 1980'lerin Latin Amerika krizi bağlamında; Arjantin, Brezilya ve Seylan'dan sağlanan veriler, bir deneysel modelde kullanılmıştır. Bu çalışmaya göre, bu üç ülkenin hepsinde de, vergi kaçakçılığının, ya cari gelire göre gelecekte gelir artışı beklenirken veya cari gelir üzerindeki negatif etkilere bağlı olarak, ya da enflasyon vergisi yükselirken, artacağına dair bulgular tespit edilmiştir (FISHLOW, A., and FRIEDMAN, J., 1994:121). Ayrıca, yüksek enflasyon, parasal genişleme ve düşük ekonomik büyümenin, hep birlikte, yarattıkları sonuçlar nedeniyle, vergi kaçakçılığını arttırabileceği ileri sürülmektedir (ROUBINI, N., and SALA-I-MARTIN, X., 1995:298).

2.3.4. Piyasa ve Fiyat Kontrolleri

"Piyasa ve fiyat kontrolleri, mal ve hizmet piyasalarında kontrolün olup olmadığına bakılmaksızın; faktör piyasası, para piyasası veya döviz piyasasında, vergi kaçakçılığını ve yeraltı ekonomisini yaygınlaştırma eğilimleridir" (RICHUPAN, S., 1987:166). Piyasalarda yapılan bu kontroller iki şekilde sonuçlanır. İlki, bu kontroller nedeniyle fiili işlemler ile muhasebe kayıtlarında işlemler farklı fiyatlarla gerçekleştirilir. Böylece, hükümetçe kontrol edilmiş düşük fiyatlardan dolayı, vergi matrahının küçülmesi muhtemeldir. İkincisi, kontrol edilen mal ve hizmetlerin karaborsadan satılması durumu ortaya çıkar. Bu durumda, kayıtdışı faaliyetler artar ve dolayısıyla bu şekilde elde edilen gelirler beyan edilmez (TANZİ, V., 1983:11).

Faktör piyasalarında, fiyat kontrolü, genellikle kontrol edilmekte olan faktörün yanlış fiyatlarının açıklanmasına izin verir. Örneğin, kira kontrolü, genellikle ya mülk sahibinin kira gelirlerini eksik beyan etmesine ya da kiranın bir kısmının yazılı kira kontratı dışında nakit olarak tahsil edilmesi sebebiyle gelirin bir kısmını gizlemesine sebep olur.

Ekonomide, asgari ücretin denge taban ücretin altında belirlenmesi durumunda, gerçek ücretle asgari ücret arasındaki fark genellikle beyan edilmez. Çalışanlara asgari ücretten daha yüksek olan fiili

ücret ödenir. Ancak vergi ve sosyal güvenlik kesintileri ile diğer tüm kesintilerde asgari ücret temel alınır. Böylece, vergi sorumlusu ödenmesi gereken vergi ve kesintilerden büyük ölçüde kurtulacaktır. Ayrıca, istihdam bazında kaçırılan verginin yanısıra, burada düşük ücretten (asgari ücret) oluşan genel gider kaybının telafisi için piyasadan gerçeği yansıtmayan gider belgelerinin temini de vergi kaçakçılığının yaygınlaşmasına neden olacaktır.

Diğer yandan, asgari ücretin yüksek saptandığı durumda ise, işveren genel giderlerini arttırmak için asgari ücretten daha düşük olan fiili ücreti kullanmayacaktır. Dolayısıyla, gider miktarının artışına koşut vergi kaçakçılığı yapılmış olacaktır. Aynı zamanda, bazı işverenler de yüksek kesintilerden kurtulmak için çalışanların tamamını veya bir kısmını kayıt dışı tutabileceklerdir. Sonuçta, bir emek piyasası kontrolü olarak asgari ücret her hal ve karda vergi kaçakçılığına neden olabilecektir.

Para piyasasında, faiz oranlarına bir tavan koymak, fonların, kontrol edilen resmi-organize piyasadan, organize olmamış piyasalara kaymasına neden olur. Bu durumda, informal piyasalarda elde edilen faiz gelirleri genellikle beyan dışı kalır. Ayrıca, döviz piyasasında, eğer döviz kurları denge kura göre farklı ve yapay olarak belirlenirse, o zaman döviz için ikinci piyasalar oluşacaktır. Böyle bir piyasa kendi kendine vergi kaçakçılığına sebep olmayabilir. Ancak bu piyasalardan yasa dışı iş yapanlar da yararlanabilir. Şöyleki, suç ekonomisinde faaliyet gösterenler, gereksinilen döviz tutarını bu piyasalardan sağlayabilirler. Böylece suç ekonomisinin gelişmesine ve büyümesine olanak yaratılmış olur. Dolayısıyla böyle yasa dışı alanlardan sağlanan gelirlen de beyan edilmez ve vergi kaçakçılığı oluşur (RICHUPAN, S., 1987:167).

2.3.5. Devlet Kuralları ve Düzenlemeleri

Devletçe konan kural ve düzenlemelerin üstünlüğü ve zorunluluğu vergi kaçakçılığını arttırma eğilimindedir. Çünkü, bir ekonomide iş uygulamalarını düzenleyen istenmeyecek kadar çok ve istenmeyecek kadar karmaşık kurallar ve düzenlemeler vardır. Genel olarak bu düzenlemeler, sık sık işi zorlaştırır, çoğu kez kârsız hale getirir ve bazen de yasal olarak iş yapmayı imkansız kılar. Böylece, ekonomik ajan, yasa ve kuralların çevresinden dolaşarak bazı yöntemler bulmak isteyecektir ve sık sık yasa dışı iş yapmak zorunda kalacaktır. Örneğin, ticareti sınırlamayı emreden kurallar (ithalat kotaları, ithalat izinleri, ithalat yasakları gibi) sık sık kaçak mal sorununa neden olur. Bu durum da kendiliğinden gümrük vergisi kaçakçılığına ve diğer kayıt dışı piyasaların oluşmasına olanak sağlar. Önce kayıt dışı

işlemler başlatılır, daha sonra vergi kaçakçılığı yaygınlaşır (RICHUPAN, S., 1987:167-168).

İş uygulamalarını yöneltken kural ve düzenlemelerin diğer örnekleri; yasaklamalar, vesikaya bağlama, mal satışında veya pazarlamasında devletten izin almak veya pazar idaresiyle karşılaşmak, köy ve şehir planlama kuralları, fabrika yerleri, bazı mal ve hizmetlerin üretimine izinler ve işe başlamak için izinlerdir. Bu tür kural ve düzenlemelerin hepsi de, şu veya bu düzeyde harcamalara sebep olarak, ekonomik ajanın karını azaltıcı niteliklere sahiptir. Dolayısıyla bu tür maliyetlerden sakınmak isteyen birey önce kayıtdışı faaliyet yürütecek daha sonra vergi kaçakçılığı otomatik olarak oluşacaktır. Ayrıca, birey doğrudan yasal kural ve düzenlemelere uymayarak vergi kaçakçılığına yönelebilecektir (RICHUPAN, S., 1987:168; BULUTOĞLU, K., 1978:33).

2.3.6. Kamu Sektörü Maaş ve Ücretleri

Bazı devlet memurları, kamu hizmetlerinin sağlanabilmesi için, aynı zamanda kendi özel çıkarlarına da kullanabilecekleri belirli yetki ve sorumluluklara sahiptirler. Eğer, böyle memurların maaşları ve ücretleri, yetki ve sorumluluklarıyla orantılı olmazsa, bu memurlar, ek gelir temini için, yetki ve sorumluluklarını kendi özel çıkarlarına kullanabileceklerdir. Dahası, maaş ve ücretler, bu memurların normal yaşam standartlarını sürdürmelerine izin vermiyorsa, o zaman, bu memurlar yasal veya yasa dışı iş ve eylemlerle gelir elde etmeye yönelebileceklerdir. Buradaki yasa dışı eylemler, eğer vergi memurların dışındakilerce gerçekleştirilirse, bu eylemler her zaman vergi kaçakçılığına sebep olmayabilir. Ancak, bu yasa dışı eylemler vergi kaçakçılığının oluşumuna zemin hazırlayabilir. Eğer, bahsi geçen yasadışı eylemler, vergi memurlarınca gerçekleştirilirse, bu açıkça vergi kaçakçılığına olanak sağlar. Örneğin, bireyin ödemesi gereken vergiden vergi memuruna verilecek rüşvet tutarı daha az ise ve ortaya çıkma riski de yoksa; bu durumda yükümlü muhtemelen rüşvet vermeyi tercih edecektir (RICHUPAN, S., 1987:168).

Sonuçta, vergi memurlarının baştan çıkarılması düşük maaş ve ücretlerine koşut kolaylaşacaktır. Dolayısıyla, vergi kaçakçılığının artmasında ve yaygınlaşmasında, kamu sektörü maaş ve ücretleri dolaylı veya doğrudan pozitif etkilere sahiptir.

2.3.7. Kültürel ve Ahlaki Nedenler

Kültürel seviyenin düşüklüğü, bilerek veya özellikle bilmeyerek vergi kaçakçılığı eğilimini

arttırıcı niteliktedir. Ayrıca manevi ve ahlaki düşünce seviyeleri de vergi kaçakçılığını önemli ölçüde etkiler. Bu açıdan, vergi kaçakçılığının olağan kabul edildiği bir ortamda vergi kaçakçılığı eğiliminin daha da artacağına şüphe yoktur (ÖNCEL, S.Y., 1974:69).

"Vergi ahlakı, bir bakıma genel kültür seviyesinin bir fonksiyonudur. Kültür seviyesi ise iktisadi seviyeye paralel bir seyir izlemektedir. Bu itibarla, iktisaden gelişmiş ülkelere vergi ahlakı, gelişmemiş olanlara oranla daha ileridir" (NADAROĞLU, H., 1992:288). Ancak burada sözü edilen vergi ahlakı, genel ahlaktan farklı özelliklere sahiptir. Şöyleki, bir toplumda bireylerin mal ve varlıkları üzerinde bir diğer bireyin yaptığı hırsızlık çok ağır bir suçtur ve ahlaki normlara uymaz. Böyle bir fiil hem toplum nezninde hem de hukuk kuralları çerçevesinde ağır şekilde cezalandırılır. Yani toplum hukuki cezanın dışında hırsızlık yapana "hırsız" damgasını vurur ve çoğu kez kendisi bu suçun cezasını vermek ister. Oysa aynı hırsızlık kamu'ya karşı yapıldığında - vergi kaçakçılığı gibi- ise bu eyleme suç gözüyle bakılmayabilir. Bu toplumdaki topluma değişmekle birlikte genel olarak sempatiyle bakılan bir olaydır. Dolayısıyla, vergi ahlakı genel kültür ve ahlak kodunun bir fonksiyonudur. Ancak, bu, zaman ve topluma göre değişik derecelerde oluşabilir.

Özetle, vergi kaçakçılığı toplum ona gözyumarken daha çok artma gösterir. Oysa toplumun, vergi kaçakçılığını bir tabu olarak gördüğü, vergi kaçırıcılara tepki gösterdiği ve yardımcı olmadığı durumlarda; vergi kaçakçılığının boyutları da küçülecektir. Dolayısıyla, vergi kaçakçılığı ile kültürel ve ahlaki yapı arasında sıkı bağlantılar vardır (RECKERS, P.M.J., and SANDERS, D.L., and ROARK, S.J., 1994:833-834; TANZI, V., and SHOME, P., 1994:332).

2.3.8. Diğer Nedenler ve Bulgular

Devletin kamu harcamaları politikası: Vergi yükümlüleri, devletin harcama politikalarının doğru bulmayabilir. Örneğin, yükümlü devletin lüks harcamalarını gereksiz bulabilir. Ayrıca savaş harcamalarından çok eğitim ve sağlık harcamaları gibi harcamaları talep edebilir. Diğer yandan, yükümlüler, devletin toplanan vergileri çar çur ettiğini ve kendilerine bir yarar sağlamadığını düşünebilirler. Daha çok siyasal nitelikli olan bu gerekçe sonucunda yükümlü vergi ödememenin yasal ve yasa dışı yollarını araştırmaya yönelir. Dolayısıyla, kamunun harcama politikaları vergi kaçakçılığını teşvik edebilir.

Sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi: Ekonominin gelişmişlik düzeyi ve nüfusun eğitim seviyesi,

vergi kaçakçılığını etkileyen diğer vergi dışı etmenlerdir. Eğitim düzeyi, vergi kaçakçılığını iki yolla etkiler. İlki eğitim seviyesi yüksek bir toplum verginin amaçlarını iyi bilir ve vergiye uyumunu artırır. Aynı zamanda bunlar vergi sistemini daha iyi özümseyerek muhtemelen vergi sisteminin verimini artırırlar. İkincisi, iyi eğitilmiş toplumun vergi sisteminin nasıl çalıştığını anlamaları daha çok olanaklıdır ve böylece onlar, bu suretle, vergi kaçakçılığına gereksinim duymayabilirler. Bu eğitilmiş toplum daha çok vergiden kaçınma yolları bularak vergi ödememeye yönelirler. Oysa, gelişmekte olan ülkelerde eğitim seviyesi çok düşüktür ve bu ülkelerde vergi yasalarını bilmezlikten dolayı daha çok vergi kaçakçılığı muhtemeldir (RICHUPAN, S., 1987:168-169).

Yapılan bir çok araştırmada, bölge farklılıkları, vergileme ile ilgili düzenlenen formlar, medeni hal, yaş, cinsiyet ve nüfus yoğunluğu gibi faktörlerin vergi kaçakçılığı üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

Clotfelter (1983), yapmış olduğu çalışmada; (1) "Bölge farklılıkları ile ilgili olarak, ABD'de, kuzey ve merkezdeki bölgelerin vergiye daha çok uyum sağladıkları sonucuna varmıştır. (2) Vergi formları ile ilgili olarak; çok farklı değişik vergi formlarının, vergi beyannamelerinin karmaşık yapısının ticari kazanç elde eden mükellef dışındakilerde daha fazla eksik beyana yol açtığını, ticari kazanç elde edenlerde ise bu etkinin bilinemediğini iddia etmiştir. (3) Medeni halle ilgili olarak; ticari kazanç elde eden mükellefler dışındakilerde, evlilerin daha fazla vergi kaçırdığı; diğerlerinde bu hususun belirsiz olduğu ifade edilmiştir. (4) Yaşla ilgili olarak; genç mükellef gruplarında, 65 yaş ve daha yukarıdaki yaşlarda olan mükelleflere göre, daha fazla eksik beyan etme eğilimi olduğu bulunmuştur" (Aktaran: DERDİYOK, T., 1993:39).

Baldry'nin (1987) yapmış olduğu deneysel sonuca göre, vergi kaçırın mükelleflerden erkeklerin, kadınlara göre daha sahtekar olduğunu bulmuştur. Spicer ve Lonstedt (1976) ve Vogel (1974), tarafından yapılan çalışmalara göre, yaşlı insanlar gençlere göre daha az vergi kaçırmaktadırlar. Song ve Yarbrouh (1978) tarafından yapılan çalışmaya göre, 40-65 yaş grubunda olan mükelleflerin en az vergi kaçırın mükellef grubu olduğu bulunmuştur. Slemrod (1985)'a göre, evli mükellefler bekariyara göre daha fazla vergi kaçırınma eğilimindedirler. Yaşlı mükelleflerin vergi kaçırınma eğilimleri daha zayıftır. Isachsen, Samuelson ve Strom (1987)'a göre, vergi kaçırınma eğilimi kadınlara göre erkeklerde daha fazladır. Kaçak işçi piyasası yaşa göre önce artmakta, daha sonra ise azalmaktadır. Nüfus yoğunluğu azaldıkça, eksik beyan etme eğilimi artmaktadır. Spicer ve Becker (1980)'e göre, erkekler kadınlardan daha fazla vergi kaçırmaktadırlar. Yaş unsurunun vergi kaçakçılığı üzerinde her hangi bir etkisi bulunmamıştır (Aktaran: DERDİYOK, T., 1993:39-40).

3. VERGİ KAÇAKÇILIĞININ ETKİLERİ

Vergi kaçakçılığı çok yönlü etkilere sahiptir. Bu etkiler yer yer olumlu olabileceği gibi, çoğunlukla olumsuz niteliktedirler. Vergi kaçakçılığının olumlu etkileri, daha çok kısa dönemli ve dar çerçevede ele alındığında önem kazanmaktadır. Vergi kaçakçılığı özellikle durgunluk zamanlarında ekonominin canlılık kazanmasını sağlayabilir. Gelişmemiş yörelerde iş ve istihdam olanakları yaratarak toplumsal sorunları geciktirebilir. En önemli etkisi ise, eğer vergi kaçakçıları toplumun korunmaya muhtaç kesimleri ise ve harcama ve vergi politikalarıyla bu kesim yeterince desteklenemiyorsa, bu kesimlerin yaptığı vergi kaçakçılığı toplumsal refahı artırıcı olabilecektir. Çünkü, gerek bu kesimleri vergilemek için yapılan harcamalar ve gerekse bu kimselere yapılacak gelir transferleri toplum için daha maliyetli olabilecektir (AYDEMİR, Ş., 1995:94-99).

Vergi kaçakçılığının bu sınırlı olumlu etkilerine karşın olumsuz etkileri daha çoktur. Bu olumsuzluklar, vergi kaçakçılığının boyutları büyüdükçe daha da artmaktadır. Diğer yandan, vergi kaçakçılığı ekonomide yayılmacı bir özelliğe sahiptir. Bu nedenle, vergi kaçakçılığının boyutları büyüyüp, ekonomi içinde yaygınlaştıkça, bu olgunun olumsuz etkileri de artmaktadır. Bu olumsuz etkiler kısaca üç başlık altında toplanarak incelenebilir (EDİZDOĞAN, N., 1978:131-133; CAPET, F.M., Çeviren: ERÇOKLU, C. 1954:5-6; EK, H., 1976:9):

1. *Mali Etkiler,*
2. *İktisadi Etkiler,*
3. *Sosyal Etkiler,*

3.1. MALİ ETKİLER

Vergi kaçakçılığı, öncelikle kamunun vergi gelirlerini azaltmaktadır. Diğer bir ifadeyle, vergi, mali fonksiyonu olan, gelir sağlama işlevini yeterince yerine getirememektedir. Dolayısıyla vergi kaçakçılığı sonucunda, vergi sisteminin büyümesi bozulmakta ve etkisizleşmektedir. Vergi sisteminin etkisizleşmesi sonucunda vergi kaçakçılığı yayılmacı bir özellik kazanır. Böylece, eğer gerekli önlemler alınmazsa, vergi kaçakçılığı daha çok vergi kayıpları doğurmaya başlayacaktır (PYLE, D.J., 1989:131).

Herşeyden önce bir işlemin vergi kaçakçılığın yol açacak şekilde gizlenmesi, ona bağlı diğer vergilerde de kaçakçılık yapılmasına olanak sağlar. Böylece vergi kaçakçılığı yayılmacı bir nitelik

kazanır. Örneğin, harcama vergilerine (Katma Değer Vergisi gibi) konu olan bir işlemin gizlenmesi, bu vergi açısından vergi kaçakçılığına yol açar. Ancak, aynı işlemten dolayı, ayrıca gelir vergilerinde de (gelir vergisi veya kurumlar vergisi) gelirin gizlenmesi sonucunda vergi kaçakçılığı oluşabilir. Diğer yandan, vergi kaçakçılığı yapan ekonomik ajanlar ticari faaliyette bulunanlar da, vergi kaçakçılığına yönelebilirler. Sonuçta, vergi kaçakçılığı adeta kanserli bir hücre gibi tüm vergilerde ve yükümlüler arasında yayılarak vergi gelirlerini azaltıcı etkilerde bulunur (CAPET, F.M., Çeviren: ERÇOKLU, C. 1954:15).

Kamunun yeterince vergi geliri sağlayamaması sonucunda vergi oranlarının yükseltilmesi muhtemeldir. Bunun sonucunda vergi kaçakçılığı daha cazip hale gelebilir. Çünkü, artan vergi oranı, kaçınılan vergi miktarının faydasını arttıracaktır. Diğer yandan, bazı yükümlü grupları sosyo-ekonomik güçleri oranında bu yeni vergi yüklerinden kurtulabileceklerdir. Artan vergi yükü altında kalanlar ise daha çok vergi kaçakçılığı yolları arayacaklardır. Dolayısıyla vergi sistemi birbirini destekleyen döngüler içinde daha da etkinsizleşerek, beklenen işlevlerini yerine getiremeyecektir (ÖNCEL, S.Y., 1974:87). Diğer yandan, vergi kaçakçılığı artan oranlı vergi tarifelerini de etkileyebilir. Eğer, yüksek gelirli kişiler vergi kaçırabiliyorsa, vergi tarifelerinin artan oranlılığı bozulur, aksine eğer düşük gelirli yükümlüler vergi kaçırabiliyorlarsa, bu durumda ise artan oranlı tarife bozulmaz. Ancak, bu durumda, gelir gruplarının kaçınma fırsatlarına göre, dikey ve yatay vergi adaleti bozulabilecektir (SKINNER, J., and SLEMROD, J., 1985:349).

Vergi kaçakçılığının yaygınlaşmasına koşut vergi idaresinin iş yükü artar. Oysa vergi idaresi kısıtlı bütçe ve denetim elemanlarına sahiptir. Bu durumda, vergi idaresi ya düşük bir denetim ve yüksek vergi cezaları ile yetinecek ya da denetim ve cezalandırma işlemini optimum düzeye çıkaracaktır. Eğer, düşük, rastgele bir denetimle yetinilirse, yakalanan bir kaç vergi kaçakçısı çok ağır bir şekilde cezalandırılacak ve dolayısıyla yakalanmayanlar ödüllendirilmiş olacaktır. Böyle bir uygulama toplum açısından adaletli değildir. Diğer yandan, denetim oranının yükseltilmesi de maliyetli bir işdir. Aynı zamanda bu denetim artışı dürüst mükelleflere de maliyetler yükleyebilecektir. Çünkü, denetlenen mükellefler, denetim sürecinde yeni uyum maliyetlerine (zaman, iş takibi vs.) katlanmak zorunda kalabilirler (SKINNER, J., and SLEMBROD, J., 1985:348).

Vergi kaçakçılığı sonucunda bütçe açıkları sürekli bir artış gösterecektir. Bu durumda vergi gelirlerini arttırmada başarılı olamayan devlet; borçlanma (iç, dış), özelleştirme, emisyon veya enflasyon

vergisi gibi seçeneklere yönelecektir. Bu tür ekonomik tercihlerin her biri, topluma başkaca maliyetler yükleyebilecektir. Diğer yandan, vergilerin maliye politikası aracı olması bağlamında kaçakçılığın yaygın olduğu vergiler işlevsizleşecektir. Sonuçta vergi kaçakçılığı, öncelikle vergi yapısı ve verginin işlevlerini tahrip edip, kamuyu vergi gelirlerinden mahrum bırakırken, aynı zamanda diğer yan etkileri nedeniyle de toplumsal refah kayıplarına sebep olabilecektir (EDİZDOĞAN, N., 1978:131).

3.2. İKTİSADİ ETKİLER

Vergi kaçakçılığı, işletmeler arasında haksız rekabet yaratır. Vergi de firma için bir maliyet unsuru olduğuna göre, vergisiz mal ve hizmet satanlar daha düşük maliyetle üretim yapabileceklerinden daha fazla rekabet gücü elde edeceklerdir. Aynı zamanda vergi kaçakçısı firma veya ekonomik ajan, kaçırıldığı vergi kadar fazladan kâr etmiş olacaktır. Bu durumda, kendisiyle aynı koşullarda çalışan diğer ekonomik ajanlar, vergi kaçırmadıkları sürece rekabet güçlerini kaybedebileceklerdir. Dolayısıyla ya dürüst çalışan vergisini tam olarak ödeyenler de vergi kaçakçılığına yönelecekler ya da bir süre sonra piyasadan çekilmek zorunda kalacaklardır (KAZGAN, G., ve KAZGAN, H., 1964:98). Eğer firmalar eşit düzeyde vergi kaçakçılığı yapamıyorlarsa, bu durumda, tam rekabet piyasasından da bahsedilemeyecektir. Dolayısıyla vergi kaçakçılığı piyasa yapılarını da olumsuz etkileyebilmektedir (TANZI, V., and SHOME, P., 1994:329).

Vergi kaçakçılığı kaynak dağılımını olumsuz etkiler. Vergi kaçakçılığı nedeniyle kaynakların optimum dağılımının sağlanamaması toplum refahını olumsuz yönde etkiler (PYLE, D.J., 1989:146). Teşvik edilmek istenmeyen veya gelişmesi ekonomiye yarar vermeyecek sahalarda vergi kaçakçılığı olanaklarının bolluğu sonucunda diğer faaliyet kollarında bulunan bir çok ekonomik ajan, bu alanlara yönelecektir. Dolayısıyla üretim faktörleri toplum açısından yararsız ekonomik faaliyetlerde yığılacaktır. Böylece ekonomik gelişme başarılamayacak ve toplum refah kayıplarıyla yüz yüze gelecektir (ÖNCEL, S.Y., 1974:88).

Ekonomik ajanın vergi kaçakçılığına yönelmesi ve vergi idaresinin ex-ante olarak vergi kaçakçılığıyla mücadele planları da toplumsal refah kayıplarına neden olabilir. Vergi kaçakçılığı yolları arayan yükümlü, bu arayış sırasında çeşitli harcamalar yapabilir. Örneğin, 18. yüzyılda, İngiltere'de kapı ve pencere sayısı karine kabul edilerek alınan bir vergide, yükümlüler bu vergiyi ödememek için pencerelerine duvar örmüşlerdir. Günümüzde de buna benzeyen çeşitli harcamalar yapılabilmektedir. Ekonomik ajan, vergi kaçakçılığı yapabilmek için pahalı ücretlerle danışmanlar tutabilir; vergi idaresi

veya devlet kurumlarına çeşitli hediye ve/veya rüşvetler verebilir. Ayrıca parayla ifade edilemeyen; endişe, zaman harcaması ve iş takibi gibi harcamalar da yapılabilir. Ekonomik ajan, ister vergi kaçakçılığında başarılı olsun, ister olmasın, bu harcamalar hem kendi üzerinde hem de toplum üzerinde refah kayıpları yaratacaktır. Diğer yandan, vergi idaresi belirli bir vergi kaçakçılığı tahminiyle denetim servisini oluşturabilir. Böyle bir vergi kaçakçılığı düzeyine göre harcamalar yapabilir. Oysa vergi kaçakçılığı idarenin tahmininden daha düşük düzeylerde olabilir. Bu durumda ex-post olarak denetim harcamaları toplum refahını azaltıcı etkiler yaratacaktır (SKINNER, J., and SLEMROD, J., 1985:346).

Ekonomik ajanların vergi kaçakçılığı fırsatlarının farklı olması da vergi kaçakçılığının, vergi kaçakçılığı fırsatlarına sahip olmayanlar üzerindeki olumsuz etkilerini arttırabilmektedir. Örneğin, gerçek kişi işletmeleri ve aile şirketleri daha çok vergi kaçakçılığı olanaklarından yararlanabilmektedir. Çünkü, bunlar kendileri gelir ve giderlerini elden takip ederek ciddi bir muhasebe sistemine gereksinim duymamaktadırlar. Oysa, büyük firmalar ve kurumların böyle bir şansı yoktur. Bunlar, profesyonel yöneticilerce yönetilir ve güvenilir muhasebe servisleri vardır. Diğer yandan, bu iki gruba göre, vergisi kaynakta tevkif yoluyla kesilen ücretli, maaşlı kesimler veya tüketiciler böyle olanaklara hiç sahip değildirler. Dolayısıyla bağımsız çalışanların vergi kaçakçılığı yapmalarına koşut bu vergi kaçakçılığına fırsatı olmayan kesimlerin vergi yükleri artmaktadır. Sonuçta, vergi kaçakçılığı ile artan dengesizlik; ayrıca vergilerin tam olarak ödenmesi nedeniyle, daha da çok artmaktadır. (EDİZDOĞAN, N., 1978:131).

3.3. SOSYAL ETKİLER

Vergi kaçakçılığı, yükümlüyü, kanunlara ve kamu düzenine saygı duymamaya alıştıırır. Böylece yükümlü, kanunları ve kamu otoritesini hafife alma alışkanlığını kazanır. Böyle bir olayın yayılmacı bir yönü de vardır (CAPET, F.M., 1954:17; Çeviren: ERÇOKLU, C.,1954:17). Vergi kaçakçılığı, sık sık kamu sektörünün rolünü hor gören (kinizm) zihniyetin oluşmasıyla devlete karşı geniş halk kitlelerinin davranışını olumsuz yönde etkiler (TANZİ, V., and SHOME, P., 1994:329).

Vergi kaçakçılığı ahlaki normları olumsuz yönde etkiler. "Dürüst bir yükümlünün ülkesindeki tek bir vergi kaçakçısı, bu yükümlünün haklı davranışının gerekçesini oluşturabilir" (TANZİ, V., and SHOME, P., 1994:329). Dolayısıyla, sosyo-ekonomik süreçte sürekli etkileşim halinde olan bireylerin vergi ahlâkı bozulacaktır. Toplumun ahlâk kodunun yeknasaklığını kaybetmesi, vergi kaçakçılığının

yaygınlaşmasının yanı sıra daha büyük sosyal karmaşalara neden olabilecektir.

Vergi kaçakçılığının bu bozucu etkilerinin yanı sıra vergi kaçakçılığından faydalanan kesimler güçlü politik baskı grubu olabilirler. Bunlar, vergi kaçakçılığı sonucu elde ettikleri fonlar nedeniyle düzen tanımaz tavırlarıyla siyasi otoriteler üzerinde baskı kurmada başarılı olabilirler. Bu gelişme, toplumsal uyumu ve dengeleri bozarak daha kötü sosyal sorunlara neden olabilir. Ayrıca vergi kaçırılmayan kesimler de vergilerini beyan etseler bile ödememeye yönelebilirler. Çünkü diğer kesimler vergi ödememektedir ve bu kesimlere hiç bir yaptırım uygulanmamaktadır. Aynı zamanda vergi kaçırılmayan dürüst kesimler, sık sık vergi affı talep etmeye başlarlar. Bu kısır döngü çözülmediği sürece "vergi devletinin" varlığını sürdürmesi olanaksızlaşabilir.

Diğer yandan, vergi kaçırmak için, işin küçültülmesi ve kesitlere ayrılması, taşaronlaştırma vb. uygulamalar da sosyal sorunlar yaratabilir. Özellikle bu durum sosyal güvenlik yükümlülüklerinden kurtulma veya çalışanlardan yapılan stopajların ödenmemesi bağlamında gerçekleşmektedir. Sosyal güvenlik primlerinin ödenmemesi, sosyal güvenlik sistemini çökertmektedir. Diğer yandan, taşaronlaştırma ve işin küçültülmesi çalışanların örgütlülüğünü bozmaktadır. Sonuçta, sosyal güvenliği olmayan, zavallı bireylerden kurulu örgütsüz bir toplum yapısı ortaya çıkmaktadır. Bu durumda sosyal karmaşalara neden olabilecektir.

Vergi kaçakçılığı fırsatları esas alınarak bireylerin meslek seçimleri değişebilecektir (SKINNER, J., and SLEMROD, J., 1985:345). Bu durum ülkenin büyüme ve gelişmesini olumsuz yönde etkileyebilir. Diğer yandan, vergi kaçakçılığı, gelir dağılımının istenen şekilde gerçekleşmesini önleyebilir. Ekonomide bilgi çarpıklığı yaratarak karar alıcıları yanlış yönlendirebilir (PYLE, D.J., 1989:136-146). Ayrıca vergi kaçakçılığının tabu olarak kabul edildiği ülkelerde, vergi kaçakçısının deşifre olması sonucu, vergi kaçakçılığı; ün, şöhret ve ticari itibar kayıpları yaratabilecektir (SPICER, M.W., 1990: 121).

Buraya kadar, vergi kaçakçılığının anlamı, yöntemleri, nedenleri ve sonuçları teorik temelde incelenmeye çalışılmıştır. Bu temel çerçeve esas alınarak, bundan sonraki bölümde vergi kaçakçılığı Türkiye uygulaması bağlamında incelenecektir.

II. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE VERGİ KAÇAKÇILIĞI

Bu bölümde, öncelikle vergi kaçakçılığının yasal temeli ortaya konulacaktır. Daha sonra ise, birinci bölümde hipotez olarak ortaya konulan vergi kaçakçılığının nedenleri, Türkiye bağlamında gözden geçirilecektir. Bu irdeleme sürecinde, teorik yönetime bağlı kalınacak fakat tekrardan kaçınmak amacıyla teorik olarak ileri sürülen bazı nedenler tekrar geniş olarak irdelenmeyecektir. Ayrıca Türkiye'de vergi kaçakçılığı olgusunun boyutları üzerinde durulacaktır. Burada ise mevcut ölçüm yöntemleri değerlendirilerek bir kaç ölçme denemesi yapılacaktır. Böylece, Türkiye'de vergi kaçakçılığı bütünsel olarak incelenmiş olacaktır.

1. TÜRKİYE'DE VERGİ KAÇAKÇILIĞININ YASAL ÇERÇEVESİ

Birinci bölümde ifade edildiği gibi; vergi kaçakçılığı, yükümlünün tüm vergi yasaları, tüzük ve yönetmelikleri, mahkeme kararları ve bağlayıcı idari düzenlemelerin gösterdiği usul ve esaslara uymayarak vergi kaybına neden olması şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanım doğrultusunda Türk Vergi Hukuku'nda benimsenen üç vergi suçu (kaçakçılık, ağır kusur ve kusur) üzerinde durularak, vergi kaçakçılığının yasal çerçevesi belirlenebilir.

Vergi kaçakçılığı, Vergi Usul Yasası'nın 344'cü maddesinde tarif edilmektedir: "Kaçakçılık, mükellef veya sorumlu tarafından kasden vergi ziyama sebebiyet vermektir" Bu yasal tanıma göre, vergi kaybı, eğer kasıtlı bir fiille gerçekleştirilmiş ise vergi kaçakçılığıdır. Aksi takdirde bu vergi kaybı vergi kaçakçılığı kabul edilmeyecektir. Türk Vergi Usul Yasası'nın 344'cü maddesinde mutlak olarak kasıtlı

olduğu varsayılan kaçakçılık halleri altı bent halinde sayılmıştır;

"1) Vergi kanunlarına göre tutulması mecburi olan defterleri tutmamak, bu defterlere kaydı gereken hususları kaydetmemek, vergi matrahının azalmasını tevlit edecek tarzda tamamen veya kısmen diğer defter veya kağıtlara kaydetmek.

2) Sahte veya muhteviyatı itibariyle yanıltıcı vesikalar tanzim etmek veya bunları bilerek kullanmak.

3) Vesikaları, tahrif etmek, asıllarına uygun olmayan vesika ve suretler tanzim etmek veya tahrif edilmiş vesikalarla asıllarına uygun olmayarak tanzim edilmiş vesika ve suretleri bilerek kullanmak.

4) Vergi kanunlarına göre tutulması mecburi olan defter kayıtlarını tahrif etmek veya bu defterlerde mevhum adlara hesap açmak veyahut her türlü hesap ve muhasebe hileleri yapmak.

5) Vergi kanunlarına göre tutulması mecburi olan defterlerin sahifelerini yok ederek yerlerine başka yapraklar koymak veya hiç yaprak koymamak.

6) Vergi kanunlarına göre tutulması ve muhafazası mecburi olan defter veya vesikaları yok etmek veya gizlemek (mevcudiyetleri noter tasdik kayıtları veya sair suretlerle sabit olduğu halde vergi incelemesine yetkili kimselere inceleme sırasında defter ve vesikaların ibraz edilmemesi gizleme demektir)".

Ayrıca kasıtlı yapıldığı vergi idaresince kanıtlanabilen diğer eylemlerde vergi kaçakçılığı sayılacaktır (V.U.K.Md: 344).

Çalışmamız kapsamında vergi kaçakçılığı kabul edilen bir diğer vergi suçu ise "*ağır kusur*"dur. Ağır kusur, VUK'nun 2347'ci maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre, yukarıda mutlak kaçakçılık sayılan hallerden daha hafif fiillerle suç işlenmiş (vergi kaybına sebebiyet verilmiş ise) ise bunlar, ağır kusur kabul edilecektir". Bu fiiller; (1) verilmesi gereken beyannamelerde matrahın yüzde 10'unu aşan bir kısmın noksan beyan edilmesi ya da yersiz mahsup ve indirimlerde belirli bir miktarı aşan vergi iadesine yol açılması, (2) vergilendirme dönemi ve tarih zamanı geçtiği halde götürü ticaret ve götürü serbest meslek erbabının kazançları ile ilgili faaliyetlerini vergi idaresinin bilgisi dışında bırakmaları, (3) beyanname verme süresi geçtiği halde götürü gider usulüne tabi çiftçilerin zirai faaliyetlerini vergi

idaresinin bilgisi dışında bırakmaları, (4) beyanname verme süresi geçtiği halde, ücret, gayrimenkul sermaye iradı, menkul sermaye iradı ve sair kazanç ve iratların vergi dairesinin bilgisi dışında bırakılması, (5) ticari, zirai ve mesleki faaliyetlerin vergi dairesine bildirilmemesi ya da bildirilse bile süresi içinde beyanname verilmemesidir" (ULUATAM, Ö., 1994:219).

Son unsur ise "*kusur*"dur. VUK'nun, 348'ci maddesine göre kusur; kaçakçılık ve ağır kusur sayılan haller dışında herhangi bir suretle vergi ziyama sebep olmaktır. Burada da yasal düzenlemelerin ihlali sonucunda bir vergi kaybının oluşması gerekmektedir (ULUATAM, Ö., 1994:219).

Yukarıda kısaca özetlenen her üç kaçakçılık halinde de yasalara uyulmamakta ve vergi kaybı meydana getirilmektedir. Türkiye'de vergi kaçakçılığı incelenirken bu yasal çerçeveye bağlı kalınacaktır.

2. TÜRKİYE'DE VERGİ KAÇAKÇILIĞININ NEDENLERİ

2.1. VERGİSEL NEDENLER

2.1.1. Vergi Oran ve Tarifelerinin Olumsuz Etkileri

Vergi oran ve tarifelerinin, vergi kaçakçılığı üzerindeki etkileri tartışmalıdır. Bu durum teoride ve uygulamada bir birinden farklı sonuçların ortaya çıkmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin, vergi oranlarının nispeten düşük olduğu İtalya ve İspanya gibi ülkelerde, vergi kaçakçılığı oldukça yüksektir. Oysa vergi oranlarının oldukça yüksek olduğu ve büyük kamu sektörüne sahip İsviçre ve Danimarka gibi ülkelerde, vergi kaçakçılığı oldukça düşük düzeydedir (SPICER, M.W., 1987:627). Bununla beraber teoride yüksek vergi oranları ve artan oranlı gelir vergisi tarifelerinin, vergi kaçakçılığını teşvik ettiği sık sık dile getirilmektedir.

Türk Vergi Sistemine bakıldığında, gelir vergisi tarifesinin nominal olarak oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Türk Gelir Vergisi Tarifesinin oranı yüzde 25'den başlayıp yüzde 55'e kadar yükselmektedir. Ülkemizde uygulanmakta olan gelir vergisi tarifesinin yapısıyla ilgili daha sağlıklı değerlendirmeler yapabilmek için, bu tarife ile bazı ülkelerde uygulanmakta olan vergi tarifelerini karşılaştırmakta yarar vardır.

Tablo 2.1'de görüldüğü gibi, onüç ülkede uygulanan vergi tarifesine bakıldığında, ilk dilimin vergi oranının tüm bu ülkelerde, Türkiye'de uygulanmakta olan orandan daha düşük olduğu açıktır. Bu oranlar yüzde 5-20 arasında değişmektedir. Oysa ülkemizde ilk gelir diliminin oranı (minimum oran) yüzde 25 olup bu oran oldukça yüksektir.

TABLO 2.1.
Bazı Ülkelerde Gelir Vergisi Tarifelerinin En Alt ve En Üst Oranları

Ülkeler	Vergi Dışı Gelir	İlk Dilim Oranı	Üst Dilim Oranı
Almanya	5.616 DM	19	53
Yunanistan	1.000.000 DR	5	40
İtalya	---	10	51
Japonya	---	10	50
Hollanda	---	13	60
İngiltere	---	20	40
ABD	---	15	39,6
Brezilya	12.000 UFIR	15	25
Kanada	---	17	29
Arjantin	---	15	30
Portekiz	---	15	40
Danimarka	---	22	40
İspanya	---	20	56

KAYNAK: The OECD OBSERVER, Supplement to the OECD, Observer No:200, June, July 1996, Statistics on the Wenber Country; Gelirler Genel Müdürlüğü, 1994, Ankara.

En üst dilim vergi oranına bakıldığında ise, Hollanda'da bu oran yüzde 60 olup, Türkiye'de en üst dilime uygulanan orandan daha yüksektir. Diğer oniki ülkenin gelir vergisi en üst dilimin oranı, ülkemizdeki orandan daha azdır. Hatta Brezilya, ABD, Arjantin, Kanada da üst dilimin vergi oranı ile ülkemizde en alt dilime uygulanan vergi oranı arasında yüzde 5-6'lık gibi çok küçük bir fark vardır (BİLDİRİCİ, Z., 1996:10).

Nominal olarak yüksek görünen, Türk gelir vergisi tarifesinin vergi kaçakçılığı üzerindeki etkisi beyannameliler ve stopaj yöntemine göre vergilendirilenler arasında farklılık göstermektedir. Vergi tarifesinin olumsuz etkisi beyannamelilerde belirsizken, vergisi kaynakta kesilenlerde ise açıkça vergi kaçakçılığına neden olur niteliktedir.

Ülkemizde, gelir vergisi mükelleflerinden beyannameliilerin (ticari, zirai ve serbest meslek faaliyeti yürütenler) yüzde 90'ı hayat standardı düzeyinde vergilendirilmektedir (7.Beş Yıllık Kalkınma Planı, 25.7.1995 Tarihli Mükerrer Resmi Gazete, ME 22354). Dolayısıyla ülkemizde bu mükellef grubunun yüzde 80-90'ı vergi tarifesinin ilk dilimine girmekte ve yüzde 25-30 oranında vergilendirilmektedir. Ayrıca, beyannameli mükelleflerin, vergiden kaçınma, vergi bağışıklıklardan yararlanma ve özellikle yoğun vergi kaçaklığı fırsatlarına sahip olmaları nedeniyle, bu tür mükellefler üzerinde fiilen artan oranlı tarife uygulanmamaktadır. Dolayısıyla, bu mükelleflerin vergi kaçırma kararlarını, artan oranlı tarifenin ne derece etkilediği belirsizdir. Benzer durum düz oranlı bir tarife uygulanan kurumlarda da söz konusudur. Bu mükellefler de yaygın vergi bağışıklığı ve vergi kaçaklığı fırsatlarından yararlanarak, fiili vergi oranlarını asgari yüzde 20 düzeyinde tutabilmektedirler.

Stopaj yöntemine tabi, bir çok gelir unsuru üzerinde vergi oranının etkisi pozitifdir. Çünkü, vergi tarifemizin ilk dilimine uygulanan yüzde 25'lik vergi oranı yaygın olarak minimum vergi olarak kullanılmakta ve oldukça yüksek olması nedeniyle tepkilere neden olabilmektedir. Örneğin, bir gayrimenkulün bir ticari işletmeye kiraya verildiğini varsayalım. Burada kiranın brüt tutarı üzerinden yüzde 25 stopaj ve yüzde 10 fon kesintisi yapılacaktır. Bu durumda, eğer kira bedeli çok yüksek ise, mülk sahibi ve kiracı anlaşarak vergi kaçaklığı yapabilirler. Diğer yandan, kira bedelini eksik belirleyen kiracı burada kaybettiği gider yazma olanağını piyasadan sahte gider belgeleri sağlayarak kapatmayı deneyebilir. Dolayısıyla vergi kesintisinin yüksekliğinden dolayı vergi kaçaklığı olduğu gibi aynı zamanda ekonomide yaygınlaşma eğilimi kazanabilir.

Ayrıca, maaş ve ücretler üzerinden yapılan stopajların yüzde 25 gibi yüksek bir oranda olması, bu gelir unsurları üzerinde de vergi kaçaklığının oluşmasına neden olabilir. Bir çok çalışan, normal yaşam standardını sürdürebilmek için sırf vergi oranının yüksekliği nedeniyle kayıtdışı çalışmaya yönelebilecektir. Aynı zamanda, bir çok firma, bu ücretler üzerinden alınan vergileri kendilerinin ödediğini (yalnız vergi kesintisi yapmalarının dışında) düşünmekte ve çalışanları kayıtdışı istihdam etmeye yönelebilmektedir. Ayrıca sabit gelirliler enflasyonun nominal gelirlerini yükseltmesine koşut gerçek gelirlerini arttıramamaktadırlar. Bunlar, oldukça dar tutulan vergi tarifesinin ilk dilimlerini sık sık aşmakta ve yüksek vergi oranları üzerinden vergi ödemektedirler. Sonuçta, bu grubun vergiye dirençleri artmakta ve en azından olarak buldukları (ikinci işler vs) vergi kaçaklığı yapımları muhtemel hale gelmektedir (AYDEMİR,Ş., 1996:173).

Katma Değer Vergisinde uygulanan vergi oranları da vergi kaçakçılığına neden olabilecek niteliktedir. Türk Katma Değer Vergisi uygulamasında ortalama oran yüzde 15'tir ve bu oran oldukça yüksektir. Aynı zamanda bu temel oranın çok yaygın mal ve hizmet teslimlerini kapsamaması da oranın etki alanını genişletmektedir. KDV oranlarının yüksek olması, alıcı ile satıcı arasında KDV pazarlığına neden olabilmektedir. Başka bir ifade ile, oran ne olursa olsun yapılmakta olan KDV pazarlığı, oranın yükselmesi ile daha da yaygınlaşmaktadır. Bu durumun iki önemli sonucu vardır. Birincisi, vergi hasılatı azalmaktadır. Sonuçta gelir ve kurumlar vergisinde de vergi kaçakçılığı oluşmaktadır. Diğeri ve belki de daha önemlisi, ekonomik yaşam içindeki herkesin vergi yasalarını çiğnemeyi alışkanlık haline getirmesi, bunu doğal ve haklı görmesidir. KDV oranlarının yüksekliği nedeniyle, ekonomik ajanlar arasında KDV pazarlıklarının yaygınlaşması, vergi kaçakçılığına sebep olmakla kalmayıp fakat aynı zamanda yükümlülerin vergi ahlâklarının zayıflamasına da sebep olmaktadır (BİLDİRİCİ, Z., 1996:11; AYDEMİR, Ş., 1996:175).

2.1.2. Vergi Ceza Uygulamasının Etkinsizliği

Bir ülkede uygulanan vergi cezaları ne kadar çok yüksek ise, muhtemelen bu cezalar o kadar çok uygulanmayacaklardır (TANZİ, V., and SHOME, P., 1994:330). Bu düşünce doğrultusunda Türk Vergi Sistemindeki cezalara bakıldığında, bu cezaların oldukça yüksek olduğu görülür. Kaçakçılık suçunun cezası (344 md) parasal olarak kaçırılan vergi tutarının üç katıdır. Ayrıca, kaçakçılık suçunu, kasıtlı işleyenlere altı aydan üç yıla kadar (1,4,5,6 nolu bentlerdeki suçlar için) ve üç yıldan beş yıla kadar (2 ve 3 nolu bentlerdeki suçlar için) hapis cezası verilebilmektedir (VUK, md.359). Ayrıca, ağır kusurda, kaçırılan vergi tutarının bir katı (VUK, mükerrer md.347) ve kusur suçunda ise kaçırılan verginin yarısı tutarında para cezası (VUK, mükerrer md.348) uygulanmaktadır (SAYIN, M., ve ACAR, F., 1997:34-37).

Etkin uygulanabilen vergi cezalarının, vergi kaçakçılığını yıldırmada çok etkili ve maliyetsiz bir vergi politikası aracı olduğu açıktır. Ancak, verginin sosyo-ekonomik bir olgu olması nedeniyle, vergi ceza uygulaması bir çok faktörden etkilenecek işlevlerini yerine getirememektedir. Bu bağlamda, Türkiye'de vergi cezalarının felsefi alt yapısına bakıldığında, "ekonomik suça ekonomik ceza" normunun benimsendiği görülecektir. Bu nedenle para cezasına göre daha etkili olan hapis cezaları uygulamada yok denecek kadar azdır. Oysa vergi kaçakçılığı tüm topluma karşı işlenmiş bir suçtur. Böyle bir suçun özel bir kişinin malını çalmaktan oluşan "hırsızlık" suçundan bir farkı yoktur. Hatta, vergi dışı hırsızlık, bir kişiye karşı yapılmışken, vergi kaçakçılığı tüm topluma ve devletin egemenliğine karşı yapılmış bir

hırsızlıktır. Dolayısıyla benimsenen felsefi norm daha başta vergi kaçakçılığı üzerindeki yaptırımları etkisizleştirebilmektedir.

Vergi cezalarını etkisizleştiren diğer bir etken vergi yargılama sürecinin yavaş işlemesinden dolayı ortaya çıkmaktadır. Ülkemizde yükümlülerin kesilen cezalara ve vergilere karşı dava açabilmeleri anayasal bir haktır. Bu süreçte haklı ya da haksız gerekçelerle yükümlü vergi davası açabilmektedir. Açılan davalar ortalama 3.5 yılda sonuçlanabilmektedir (SEVİĞ, V., 1992:130). Bu sürecin uzunluğu zaman zaman vergi cezalarının etkisizleşmesine sebep olabilmektedir (KALYONCU, R., 1984:15; ÖNCEL, S.Y., 1974:99). Bu durum basit bir örnekle açıklanabilir. Bir yükümlü 3 milyar TL'si tutarındaki bir satış faturasını defterlerine işlememiş ve beyannamesine bu geliri dahil etmemiştir. Varsayalım ki bu gelir gizlemesi nedeniyle 1 milyar TL'si vergi kaybı oluşmuş olsun. Bu durum idarece ortaya çıkarılmış ve kaçakçılık suçuna isabet eden, kaçırılan gelirin 3 katı para cezası olan 3 milyar TL'si ceza res'en kesilmiş olsun. Bu durumda yükümlü af ya da uzlaşma müessesesinden yararlanarak ödemesi gereken tutarı azaltmayı deneyecektir. Ülkemizde ortalama her iki-üç yılda bir vergi affı uygulandığına göre muhtemelen 3 milyar TL'lik cezadan kurtulacaktır. "Ayrıca uzlaşma talebi sonucunda ceza tutarı yüzde 80-90 tutarında indirilebilmektedir" (AYDEMİR, O., 1994:17). Dolayısıyla yükümlü 1.5 milyar dolayında bir tutar ödeyerek bu ceza uygulamasından kurtulabilecektir.

Diğer yandan, aynı örnek üzerinde düşünölmeye devam edilirse bir başka ilginç sonuç ortaya çıkacaktır. Var sayalım ki, yükümlü 1 milyar TL'lik vergi ve 3 milyar liralık cezaya karşı dava açmış olsun. Bu dava, 3 milyar liralık satış faturasının beyana dahil edilmemesi nedeniyle açıktır ki yükümlü aleyhine sonuçlanacaktır. Oysa yükümlü davayı kaybedeceğini bile bile dava yoluna gitmiştir ve bundan kazançlı çıkabilecektir. Halen gecikme zammı oranı yüzde 15'tir (6183 sayılı kanunun madde 51 ve 96/7798 S.B.K.K. ile). Bir vergi davasının ortalama 4 yılda sonuçlandığı düşünöürse, yükümlünün ceza uygulaması karşısındaki durumu şöyle ortaya konulabilir. Yükümlü, 4 yıl için, 4 milyar vergi ve ceza tutarı üzerinden, yüzde 15 aylık gecikme zammı ödemek durumunda olduğuna göre bu tutar yaklaşık 28.8 milyar TL'sidir. Oysa yükümlü asıl vergi borcunu öderse gecikme zammı işlemeyecektir. Yükümlü 1 milyar asıl vergi borcunu yatırır ve kalan 3 milyar TL'sini yüzde 100 faizli devlet tahviline yatırır, bu işlemden 4 yılın sonunda yaklaşık 45 milyar TL'si faiz geliri elde edecektir. Dolayısıyla, yükümlü dört yılın sonunda, davayı kaybettiğinde, sadece 3 milyar TL vergi cezası ödeyecek ve 42 milyar kâr etmiş olacaktır. Sonuçta, bu basit örnekte de göröldüğü gibi vergi cezasının yaptırım gücü ortadan kalkacak ve vergi kaçakçılığı yaygınlaşacaktır.

Ayrıca, vergi davalarının yaklaşık yüzde 77'si yükümlü lehine sonuçlanmaktadır (ESEN, A., 1996:7). Bu durumu bilen yükümlülerin vergi kaçırmaya eğilimi artabilecektir. Bunun yanı sıra af uygulamaları, cezalarda indirimler ve uzlaşma müessesesinin yoğun kullanımı da vergi cezalarının etkinliğini bozan diğer faktörler olarak önemli görünmektedir (AYDEMİR, Ş., 1996:193).

2.1.3. Vergi Denetim Düzeyinin Yetersizliği

Vergi kaçakçılığının önlenmesinde yararlanabilecek en önemli araçlardan biri vergi denetimidir. Vergi denetimi, yönetim ve yükümlülerin yasalarla saptanan ilkeler çerçevesinde hareket edip etmediklerinin saptanmasıdır (ŞEKER, H.N., 1994:7). Ülkemizde vergi denetimi; "*yoklama*" ve "*vergi incelemesi*" olmak üzere iki şekilde yapılmaktadır. Yoklama, beyanname verilmeden önce, ekonomik faaliyetler sürdürülürken yapılan denetimdir. Vergi incelemesi ise, genellikle beyan döneminden sonra geçmiş dönemleri kapsayan denetim türüdür. Yoklama, maddi ve nakit hareketleri ile biçimsel düzenlemelere uyumu kontrol etmek işlevlerine sahiptir; vergi incelemesi, ekonomik ajanın beyanlarının doğruluğunu saptama işlevine sahiptir (TUFAN, A., 1992:13).

Vergi denetiminin, vergi kaçakçılığı üzerindeki etkileri incelenirken, yoklama ve vergi incelemesinin ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekmektedir. Yoklama, genel olarak vergi memurlarınca yapılır. Burada yükümlünün, belge düzenine uyup uymadığı, kayıtların ilgili süreler içinde yapılıp yapılmadığı, mal ve nakit hareketleri saptanmaya çalışılır. Ekonomik faaliyet sürecinde yapılan bu denetim oldukça önemlidir. Çünkü, maddi olayların günü gününe izlenmesi bu faktörlerin muhasebeye doğru yansımaya olanak tanır ve sık sık denetim altında tutulan yükümlünün vergiye uyumu artar. Ancak, bu denetim türü, çok bilgili memurlarca yapılmaması ve şeklen yapıyor görünmesi nedeniyle pek etkin bir kullanıma sahip değildir. Dolayısıyla yoklamanın etkisizliği vergi kaçakçılığı olanaklarını artırıcı niteliklere sahiptir (DURAL, F., 1981:13).

Vergi incelemesi ise bilgili iyi yetişmiş denetim elemanları tarafından yapılır. Ancak vergi denetim elemanları sayıca yetersizdirler. Ülkemizde 3 milyon civarındaki mükellef kitlesine karşılık, yaklaşık 3 bin denetim elemanı bulunmaktadır. Dolayısıyla yaklaşık her bin mükellefe bir denetim elemanı düşmektedir. Bu bakımdan, denetim elemanları çok geniş bir denetim alanı ile karşı karşıya kalmakta ve denetim oranı istenen düzeye çıkarılamamaktadır (TOSUNER, M., 1997:88). Ülkemizde vergi inceleme oranı yaklaşık yüzde 2-3 civarındadır. Oysa bu oranın, beş yıllık zaman aşımı süresine

göre yüzde 20 olması gerekmektedir (AYDEMİR, Ş., 1995:60). Bu düşünce doğrultusunda yüzde 2-3 dolayındaki vergi inceleme oranının vergi kaçakçılığını caydırıcı bir risk faktörü olmadığı sonucuna ulaşılabilir. Diğer yandan, vergi denetim oranının yükümlülere algılanan düzeyi de önemlidir. Ancak ülkemizde yoğun bir vergi denetiminin olmadığı inancı yaygındır. 1997 yılı Nisan ayında 500 büyük firmayı kapsayan bir araştırmaya göre, katılımcıların yüzde 85'i vergi denetim düzeyinin yetersizliğini belirtmişlerdir (İSO, 1997:36).

Vergi denetiminin yeterince etkin olmamasının başlıca nedenlerini, Aydemir (1995) başlıklar halinde, aşağıdaki gibi sıralamaktadır:

- (1) Gerçek anlamda vergi inceleme sayısı çok azdır.
- (2) Vergi inceleme elemanı olarak sayılan elemanların çok önemli bir kısmı, aynı zamanda inceleme dışındaki işlerle de (teftiş, soruşturma, yaygın denetim, vergi tahsilatı, vergi dışındaki incelemeler vb.) uğraşmaktadır.
- (3) Denetim birimlerinin hedef mükellef kitlesi net olarak belirlenmemiştir.
- (4) Türkiye genelinde ve uzun vadeli bir denetim planlaması yapılamamaktadır.
- (5) İnceleme elemanlarının bir kısmı incelemelerini bir plan çerçevesinde yapamamaktadırlar.
- (6) Mükellef seçiminde belirli ve anlamlı kriterler oluşturulmamıştır.
- (7) Özellikle yerel teşkilatta görev yapan inceleme elemanı sayısı ve bunların eğitimleri yetersizdir.
- (8) İnceleme elemanının bilgiye ulaşmasında bazı yasal engeller (mal, nakit, servet hareketlerini kavramaya yarayacak yasal düzenlemeler yetersizdir) vardır.
- (9) İnceleme elemanlarının yararlanabileceği veri tabanı gelişmemiştir.
- (10) İncelemelerde bilgisayar desteği yeterince kullanılamamaktadır.

(11) Özlük hakları inceleme elemanlarının mesleki motivasyonlarını arttıracak ve kalıcı kılacak düzeyde değildir.

(12) Özellikle yerel teşkilata bağlı olarak çalışan inceleme elemanlarının bir kısmı, yöneltelen bazı baskılara (taciz, tehdit, gayi yasal teklif, siyasi yaklaşımlar vb). karşı zaman zaman çaresiz kalabilmektedirler" (AYDEMİR, Ş., 1995:61-62).

Yukarıda özet olarak sayılan etmenlerin vergi denetimini etkisizleştirdiği açıktır. Bu nedenle, ülkemizde vergi kaçakçılığına karşı vergi denetiminin etkin bir caydırıcı olma özelliği çok zayıftır. Nasıl olsa denetlenmeyeceğini bilen, bir yükümlünün vergi ödevini tam olarak yerine getirmesi beklenemez. Dolayısıyla vergi kaçakçılığı yaygınlaşır ve önlenemez bir duruma gelebilir.

2.1.4. Benimsenen Vergileme Yaklaşımı

"Vergileme; tarihi gelişmeler, dini gelenekler, coğrafi şartlar ve ahlaksal davranış ve normlar tarafından etkilenmiş, siyasal, ekonomik ve hukuki boyutuyla toplumsal bir olaydır" (PORCANO, T.M., 1988:47-48). Sosyo-ekonomik alt yapıdan büyük ölçüde etkilenen vergileme olgusu, vergi kaçakçılığına sebep olabilir niteliktedir. Daha önce, teorik bölümde değinildiği gibi; beyan yöntemi, götürü vergileme, stopaj yöntemi ve vergisel bağışıklıklar uygulamada bazı yükümlülere çok fazla (veya çok az) vergi kaçakçılığı olanağı sağlayabildiği gibi, vergi kaçakçılığının yaygınlaşmasına da neden olabilmektedir.

Ülkemizde özellikle gelir vergisi bağlamında gerçek usulden büyük ölçüde uzaklaşmıştır. Diğer bir ifadeyle "beyan yöntemi" istisna ve şeklen var olan bir kurum halindedir. Bilindiği üzere, gerçek usulde gelir vergisine tabi yükümlülerin yaklaşık yüzde 80-90'ı Hayat Standardı düzeyinde beyanda bulunmaktadır. Dolayısıyla bu asgari gelir üzerine odaklanmış beyan sistemi, gerçekte götürü vergilemeden farklı bir özelliğe sahip değildir. Çünkü, yükümlü kar da etse, zarar da aynı uygulamaya tabidir ve Hayat Standardı düzeyinde geliri varsayılarak vergilendirilmektedirler. Sonuçta, çağdaş bir vergileme müessesesi olan beyan sistemi istisna konumunda uygulanabilmektedir. Ancak, vergi kaçakçılığı bakımından olayın önemi ise daha büyüktür. Çünkü, yükümlüler asgari Hayat Standardı düzeyinde gelir beyan etmeyi benimseyecekler ve daha fazla vergi ödemeyi anlamsızlığına karar verebileceklerdir. Yine, yükümlüler, asgari gelir düzeyinde veya biraz üzerinde beyanda bulunmakla

vicdanen kendilerini görevlerini yapmış hissedeceklerdir. Ayrıca denetim açısından durumlarını risksiz görecektir. Çünkü, bunlar asgari, herkes gibi bir gelir beyan etmişlerdir. Böylece, gerçek usulde vergilemeden uzaklaşma nedeniyle vergi kaçakçılığı yaygınlaşma eğilimine girecektir.

Ülkemizde benimsenen bir diğer vergileme yaklaşımı götürü vergilemedir. Gelir vergisi uygulamasında çok önemli bir yeri olan bu yöntem, vergi kaçakçılığını yaygınlaştıran en önemli etkenlerden biridir. Ülkemizde, yaklaşık 3 milyon vergi mükellefinin yaklaşık yüzde 30'u götürü usulde vergilendirilmektedir. Bu grup, toplam Gelir Vergilerinin yüzde 1'i dolaylarında vergi ödemektedir. Ekonomik faaliyetlerin kavranabilmesi, belge düzeninin tesis edilebilmesi bakımından götürü usulun mutlaka sınırlandırılması gerekmektedir (TOSUNER, M., 1997:84). Muhasebe kayıt düzeni olmayan ve kural dışı çalışma alışkanlığının yaygınlaşmasına sebep olan götürü vergilendirme kayıtlı sektörleri etkilemektedir. Kayıtlı sektörlerden mal ve hizmet alımında belge alınmaması (yasal zorunluluğuna rağmen) zamanla bu sektörlerde de belge düzeninin bozulmasını sağlamaktadır. Bu da vergi kaçakçılığının yaygınlaşmasına neden olmaktadır (BİLDİRİCİ, Z., 1996:12).

Vergisel bağışıklıklar da önemli ölçüde vergi kaçakçılığına sebep olabilir. Yasalarla tanınan muafık ve istisnalar çeşitli ekonomik, sosyal ve siyasal gerekçelerle vergi sistemlerinde vardır. Ancak bu vergisel bağışıklıkların sınırları toplumda sosyal ve ekonomik güç dengelerince beirlenmektedir. Böylelikle vergisel bağışıklıkların optimum düzeyini yakalamak güçleşmektedir. Aşırı boyutlara varmış bu bağışıklıklar; yasal olarak büyük vergi erozyonu oluşturabileceği gibi, belge ve kayıt düzenini bozması ve yükümlülere, bunun kazanılmış bir hak gibi görülmesi de önemli ölçüde vergi kaçakçılığına neden oluşturabilmektedir.

Türkiye'de Gelir Vergisi uygulamasında; esnaf muafığı, küçük çiftçi muafığı, göçmen ve mülteci muafığı gibi bir çok vergisel bağışıklık vardır. Ancak bu muafıklardan kimlerin ne kadar yararlandığı, ya da haklı olarak yararlanılıp yararlanılmadığı bilinmemektedir. Örneğin, çok geniş çiftçi kitlesi ancak kaynaktan tevkif yoluyla vergilendirilebilmektedir. Bu grup içinde çok yüksek gelir elde edenler bu stopaj uygulamasından yarar sağlarken, düşük gelirli ise yer yer çok ağır tersine artan oranlı bir vergilemeye tabi tutulmuş olabilmektedirler. Dolayısıyla, hem küçük çiftçilerin vergi direnci artmakta, hem de yüksek gelirli vergi kaçınmaya devam edebilmektedirler. Ancak, başka bir önemli nokta ise, tarım kesiminde uygulanan stopaj yöntemi nedeniyle vergilemenin belge düzenini dışlar şekilde yapılıyor olmasıdır. Burada yükümlü gerçek giderlerini indirim konusu yapamadığından, piyasadan belgeye dayalı

mal ve hizmet alımı da bulunmayacaktır. Dolayısıyla belge sistemi işlemeyecek ve sonuçta vergi kaçakçılığı yaygınlaşabilecektir (BİLDİRİCİ, Z., 1996:11).

Stopaj yönteminin çok yoğun uygulandığı maaş ve ücretlilerde de benzeri durum sözkonusudur. Bunlar, brüt ücretleri üzerinden kaynakta tevkif yöntemine göre vergilendirildiklerinden ve gelirin elde edilmesinde yapılan gerçek giderleri (ulaşım, sağlık vs) gayrisafi gelirden indirememelerinden dolayı piyasadan mal ve hizmet alırken belge talep etmeyeceklerdir. Bu çok geniş kitlenin (tüketiciler) belge düzeninin etkinliğini sağlamada devre dışı bırakılması demektir. Oysa bu kitle, gerçek giderlerini gelirinden düşebilse, mutlaka piyasadan belgeli mal ve hizmet alacaklardır. Diğer yandan, bu uygulama (stopaj yöntemi) ücretlilerin belge alımını engellediği için çok önemli ölçüde oto-kontrol olanaklarının kaybolmasına neden olmaktadır. Yükümlülerin zıt çıkarlar nedeniyle birbirlerini kontrol etmeleri önlenmiş olmakta ve kayıtdışı işlemler yaygınlaşmaktadır. Sonuçta, stopaj yöntemi uygulaması ucuz bir tahsil yöntemi olmasının yanısıra, maaş ve ücretlilerin vergi kaçırma olanaklarını (gelir vergisi bağlamında) en aza indiren bir yöntem olmasına rağmen, belge düzeni ve oto-kontrol sisteminin bozulmasıyla önemli ölçüde vergi kaçakçılığına neden olabilmektedir (ÖNCEL, S.Y., 1974:105).

Ayrıca, gelir vergisinin üniter yapısının bozulması yani bazı gelir unsurlarının ayrı vergi rejimlerine tabi tutulması da vergi kaçakçılığına sebep olabilir. Çünkü, bu ayrı olanaklardan yararlanan yükümlüler diğer alanlarda da vergi vermemeyi deneyebileceklerdir. Dolayısıyla ülkede benimsenen ve fiilen uygulanan vergi sisteminin kendi çarpıklıkları vergi kaçakçılığını arttırıcı etkiler yapacaktır.

2.1.5. Vergi Yasalarının Karmaşıklığı ve İstikrarsızlığı

Vergi yasalarının karmaşıklığının hemen hemen vergiye uyumu olanaksızlaştırdığı (THURMAN, Q.C., 1991:290) ve bu karmaşık vergi yasalarından hem devletin, hem de bazı yükümlülerin yararlar sağladığı, sık sık dile getirilmektedir (INHABER, H., and CARROLL, S., 1992:171-172). Devletin vergi yasalarının karmaşıklığından yararlanması, vergi gelirini arttırıcı yönde olumludur. Ancak, bu durum genel vergicilik normları açısından olumsuzdur. Çünkü, vergi yasalarının karmaşıklığından dolayı, vergi yükümlülüklerini fazla saptayan yükümlüler haksız yere (adaletsiz) vergilendirilmiş olacaklardır. Bu yükümlüler, ileride yapmış oldukları yersiz vergi ödemelerini öğrenirlerse, vergiye uyumlarını azaltabileceklerdir.

Vergi yasalarının karmaşıklığı ve sistematik bir bütün oluşturamayışı bir çok alanda vergi kayıp ve kaçakçılığına neden olabilmektedir (TOBB: 1992: 34-35). Bu konuda gelir vergisi uygulamasından örnek verilebilir;

Gelir Vergisi Kanununun 80'ci maddesine göre, gayrimenkuller, elde edildikleri tarihten itibaren 4 yıl içinde satılırsa, elde edilen gelir değer artış kazancıdır. Örneğin 1 milyar TL'sına satın alınan bir bina, iki yıl sonra 6 milyar TL'sına satılırsa; bu durumda 5 milyar TL değer artış kazancı ortaya çıkacaktır. Oysa satılan binanın emsali bir bina yine ancak 6 milyar TL'sına satın alınabiliyorsa, bu durumda yukarıdaki satıştan elde edilen 5 milyar TL'sı kar fiktif bir kazanç olacaktır. Bu enflasyonun yüksek olduğu zamanlar doğal olarak oluşan bir sonuçtur ve vergi sisteminde bu işlemi önleyen bir mekanizma yoktur. Dolayısıyla, bu durumu bilen yükümlü vergi ödememenin yollarını araştıracaktır. Yükümlü ya binanın satış bedelini düşük göstererek vergi kaçakçılığı yapacaktır ya da yasa düzensizliğinden yararlanarak vergi ödememeyi başaracaktır. Diğer yandan, varsayalım ki, yukardaki bina bir kamu kurumuna (satış hasılatının gizlenemeyeceği) satılacak olsun. Bu durumda, yükümlü ilgili binayı, oğluna asgari emlak değeri üzerinden, ivazsız olarak devrederek 6 milyar TL'sına satarsa, bu durumda değer artış kazancı oluşmamış kabul edilir (G.V.Kanunu, 80/7 md.). Çünkü, vergi yasalarımızda böyle yapay işlemleri önleyici bir bütünlük yoktur.

Genel olarak, kanunlaştırma işlemlerinde, hukuki tedvir tekniğine fazla ihtimam gösterilmemektedir. Fiilen tasarlanan bir husus, her hangi bir şekilde yasal metin haline getirilmekle, vergide yasallık gereği böylece yerine getirilmektedir. Sık sık yapılan yasal değişiklikler ile, mevzuat sistematigine vergisel mantık silsilesi zedelenir hale gelmiştir. Vergi yasalarımızın karmaşıklığına iyi bir örnek ise 3239 sayılı kanunla değişen Gelir Vergisi Kanununun 23. maddesine eklenen 15. bendidir. "Aşağıda yazılı ücretler gelir vergisinden istisna edilmiştir. 100 ve daha aşağı sayıda işçi çalıştıran işyerlerinde bir, yüzden fazla işçi çalıştıran işyerlerinde iki, amatör sporcu çalıştıranların, her yıl milli müsabakalara iştirak ettikleri belgelenmesi ve bu amatör sporculara ödenen ücretler (asgari ücretin iki katını aşmamak kaydıyla)" (BATIREL, Ö.F., ve diğerleri, 1989: 28).

Ayrıca, bu konuda başka örnekler de verilebilir: İhtiyari toplama ve aile reisi beyanında; "1.1.1947'den önceki çocukların geliri aile reisi beyanına dahil değildir" denmektedir. Oysa 1997 yılında, 1947 öncesi doğanlar hala çocuk mudur bilinmemektedir. Yine başka bir örnek, VUK 30. madde 9.u bendine göre denir ki; "bu kanunun mükerrer 175 maddesine göre getirilen mecburiyetler...", oysa vergi

Yasamızda böyle bir mükerrer 175'ci madde yoktur. Ayrıca bir başka örnek ise daha ilginçtir. Örneğin; 1996 yılında ihtiyari toplama haddi 900 milyon TL'si olarak saptanmıştır (96/8955 s.BKK). Oysa bir yükümlü, işyeri olarak kiraya verdiği bir gayrimenkulünü 1.500 milyon TL'sine kiraya verirse, beyan döneminde geri vergi iadesi almak hakkına sahip olacaktır. Şöyle ki, brüt kira üzerinden kesilen vergi 300 milyon TL'si civarında olurken, gelir vergisi beyannamesinde safi irat üzerinden hesaplanan vergi tutarı yaklaşık 183 milyon TL'sidir. Dolayısıyla, yükümlü 117 milyon TL'si fazla ödenmiş olan vergiyi geri alacaktır. Yine bir başka örnekte ise; 4008 sayılı kanunun 27. maddesinin (h) bendine göre; "Nakliyecilik işlerinde 11 yaş üzerine ya yüzde 70 indirim uygulanır, ya da "Hayat Standardı" vergisi alınır" denmektedir. Oysa vergi sistemimizde Hayat Standardı vergisi diye bir vergi bulunmamaktadır. Bu bir kaç örnekte de görüldüğü gibi, vergi mevzuatımız oldukça karmaşık ve içinden çıkılmaz haldedir.

Vergi mevzuatımıza baktığımızda, çok sayıda ve sık sık değişen yasalar, Bakanlar Kurulu Kararları ve genel tebliğlerle uzmanların bile izlemekte zorluk çektikleri bir görünüm içindedir. Mükerrer maddeler, geçici maddeler, ek maddeler, ek geçici maddeler bazı konularda ürkütücü durumlar yaratmaktadır. Aynı yasada aynı numarayı taşıyan birden fazla madde bulunmaktadır. Bu durum vergi idaresinin işlerini güçleştirdiği gibi, sade vatandaşlar yönünden büyük güçlükler yaratmaktadır (KIRBAŞ, S., 1995:16). Örneğin, 1980-1990 yılları arasında; gelir vergisi, kurumlar vergisi ve katma değer vergisi kanununda toplam 39 kanun değişikliği; yine aynı dönemde, Bakanlar Kurulu Kararıyla 79 değişiklik yapılmıştır (ŞENYÜZ, D., 1993:214). Keza 1990-1997 yılları arasında ise 38 yasa değişikliği yapılmıştır (SEVİĞ, V., 1997:13). Bu olgu günümüzde de aynen sürmektedir. Yükümlülerin, bu değişiklikleri izlemesi ve vergi yükümlülüğünü tam olarak yerine getirmesi olanaksızlaşmaktadır. Sonuçta, vergi yasalarının anlaşılabilmesi, öğrenilememesi nedeniyle, vergi kaçakçılığı, tüm ekonomide yayılma eğilimine girmektedir.

2.1.6. Vergi Güvenlik Önlemlerinin Yetersizliği ve Olumsuz Etkileri

Türk vergi sisteminde oto-kontrolü sağlamak için kullanılan bir çok vergi güvenlik önlemi vardır. Ancak bunlardan bazıları ya gereken işlevini tam olarak yerine getirememekte, ya da vergi kaçakçılığının yasal dayanağı olabilmektedir. Örneğin, Vergi Usul Kanununun 30. maddesi 2'ci bendine 7 no'lu bentle eklenen harcama ve tasarruf toplamından gerçek gelire ulaşılabilme olanağı sağlayan düzenleme, sadece yasa maddesi olarak vardır. Ancak bu güvenlik önlemi yaşama geçirilememektedir.

Gelir İadesi gerekli yönergeleri bir türlü düzenlememektedir. Daha önce uygulanan "gider esası" ve "servet beyanına" benzer özelliği ile önemli işlev görebilecek olan bu düzenleme işlevsiz durmaktadır.

Diğer yandan, tarım kesiminde uygulanmakta olan "asgari zirai kazanç" ve "asgari zirai vergi" de işlevsizdir. Özellikle asgari zirai vergi, çiftçiler üzerinde tersine artan oranlı bir özellik kazanarak adaletsizlikler yaratmaktadır. Bunun sonucunda zaten teknik olarak vergilendirilmesi zor olan tarım kesiminde vergiye karşı direnç artmaktadır (BATIREL, Ö.F., ve diğerleri, 1989: 23).

Gelir vergisi bağlamında ticari ve serbest meslek kazanç sahiplerine uygulanan "Hayat Standardı" esası ise yaygın kullanımı nedeniyle çok önemle üzerinde durulması gereken bir vergi güvenlik aracıdır. Bununla beraber, bu vergi güvenlik önlemi hem nispeten vergi kaçakçılığını önleyici hem de arttırıcı özelliklere sahiptir. Hayat standardı esası gelirini tamamen nakit temelinde elde eden ve doğrudan tüketicilere hitap eden yükümlüler üzerinde bir nebze vergi kaçakçılığını önleyici bir etkiye sahiptir. Ancak belirlenen standart göstergelerin bazı düşük gelirli yükümlülerin, gelirlerinden yüksek olması da önemli adaletsizlikler yaratmaktadır. Ayrıca üst gelir grupları ile alt gelir gruplarının, gelir kategorileri arasında önemli bir fark gözetilmemesi, dikey adaleti bozucu etkiler doğurabilmektedir. Adeta bir karine yöntemini andıran bu uygulama vergi güvenlik aracı olma işlevini yitirmiştir. Oysa gelir vergisi uygulamasında gelirin elde edilmiş olması önem kazanmaktadır. Hayat standardı esası ise bu ilkeye ters düşmektedir. Nitekim işletme zarar bile etse en az temel gösterge düzeyinden vergi ödemesi gerekmektedir. Dolayısıyla salt teknik bir araç olarak ele alınmış ve geliştirilmiş olan bu araç, hem çağdaş vergileme tekniğine hem de vergi psikolojisine ters düşmekte ve vergi adaletini sarsmaktadır. Sonuçta yükümlüler olabildiğince hayat standardı düzeyinde gelir beyan ederek vergi kaçakçılığına yönelmektedirler (ÖNDER, İ., 1992a: 42).

Ayrıca, vergi levhası uygulaması vergi kaçakçılığı yaptıkları saptananların ilan edilmesi, peşin vergi uygulaması, stopaj yöntemi, vergi istihbarat arşivleri ve bilgi toplama birimleri önemli birer vergi güvenlik önlemidir. Ancak vergi kaçakçılığının toplumda normal karşılandığı ya da vergi idaresinin etkisiz olduğu durumlarda, bu araçlar da yeterince etkili kullanım olanakları sağlamayabilmektedir. Dolayısıyla ülkemizde vergi güvenlik önlemleri yetersiz ve bazıları da olumsuz etkilere sahiptir.

2.1.7. Vergi İdaresinin Etkinsizliği

Vergi kaçakçılığının yaygınlaşması ve artmasında en önemli etkenlerden biri vergi idaresidir. Vergi idaresi uygulamadaki etkinliği ölçüsünde vergi kaçakçılığının nedeni ya da önleyicisi olabilecektir (ÖZDEMİR, E., 1988:34). Vergi idaresinin etki alanının büyüklüğünü saptamak bakımından öncelikle bu idarenin temel görevleri (13.12.1993 tarih ve 178 sayılı kararname) üzerinde durmak gerekmektedir. Bu görevler; "(1) Maliye politikasının hazırlanmasına yardımcı olmak, maliye politikasını uygulamak, (2) gelir politikasını geliştirmek, uygulamak ve devlet gelirlerini tahsil etmek, (3) her türlü gelir, gider işlemlerine ait kanun tasarılarını ve diğer mevzuatı hazırlamak veya hazırlanmasına yardımcı olmak, (4) devlete ait malları yönetmek, kamu malları ile kamu kurum ve kuruluşlarının taşınmaz malları konusunda yönetim esaslarını belirlemek ve bunlara ilişkin diğer işlemleri yapmak, (5) görevlerin uygulanmasını izlemek, değerlendirmek, incelemek, teftiş etmek ve denetlemektir" (ULUATAM, Ö., 1994:105). Özetlenen bu görevlerin yerine getirilmesinde vergi idaresi, kaynak, personel, bina, araç-gereç ve donanım gibi bir çok gereksinime sahiptir. Bu ihtiyaçların en iyi şekilde karşılanamadığı durumlarda vergi idaresi işlevlerini yeterince yerine getiremeyerek etkin olamayacaktır.

Vergi İdaresinin yeterince etkin olmadığı ve vergi kayıp ve kaçaklarının özellikle idarenin yetersizliği noktasında arttığı sıklıkla dile getirilen görüşlerdendir. Bu nedenle, vergi idaresinin neden etkin olmadığı veya hangi sorunlar nedeniyle yetersiz olduğu sorgulanarak, vergi idaresinin gerçekten vergi kaçakçılığına sebep olup olmadığı anlaşılabilir. Vergi idaresinin yetersizliğine neden olan bazı sorunlar "Türk Gelir İdaresinin Yeniden Yapılanması Gereği" başlıklı raporda aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

"1) Türk gelir idaresinin merkez ve taşra örgüt yapısı ayrı ayrı mevzuatlara tabidir. Vergi uygulamasını gerçekleştiren taşranın mevzuatının 1936 yılına dayanması, çağın gerisinde kalmışlığın en güzel örneklerindedir.

2) Gelir idaresi taşra birimlerinin (vergi daireleri, gelir müdürlükleri ve vergi denetmenleri) yönetimi merkezi gelir idaresine bağlı değildir.

3) Taşrada maliyenin en üst amiri olan defterdar, bütün birimlerin yönetiminden sorumlu kişidir. Defterdarların merkezde bağlı olduğu birim ve hiyerarşi ise açık değildir.

4) Merkezden taşraya, taşradan da merkeze iş ve bilgi akışında doğrudan bağlantı

kurulamamaktadır. Gelirler Genel Müdürlüğü'nden taşradaki en uç noktaya gidecek olan bir yazı; Vali veya Vali Yardımcısı, Defterdar, Defterdar Yardımcısı, Gelir Müdürü, Vergi Dairesi Müdürü, Şef ve Memur zincirini izlemektedir. Aynı zincir taşradan merkeze bilgi akışında da geçerlidir.

5) Defterdarların çeşitli mevzuattan kaynaklanan çok sayıdaki görevleri, ister istemez, vergi yönetimine gerekli zamanın ayrılması olanağını ortadan kaldırmaktadır.

6) Gelir idaresinin personel sayısı çok genişlemiştir. Son yıllardaki personel sayısının bir kat artmış olması bile yeni bir örgüt yapısını zorunlu kılmaktadır.

7) Gelir İdaresinin nitelikli eleman çalıştırması gereği giderek artmaktadır. Özellikle ekonomik ve mali yapıdaki karmaşık konular ve yeni teknolojiler, gelir idaresinin mevcut yapısıyla kolay çözüme kavuşturulabilecek konular değildir.

8) Gelir idaresi merkez ve taşra birimlerinin bina, araç ve gereç gereksinimi de mevcut yapı içinde çözülememektedir.

9) Yine etkin ve sağlıklı bir vergi yönetimi için, gelir idaresinin ödenek sorunlarının da giderilmesi gerekir. Mükellefe gönderilecek mektup için pul parası bulamayan bir idarenin önemli sorunlarla karşı karşıya kaldığı açıktır.

10) Özellikle taşra ve hatta merkezde; şoförü, hizmetlisi, bekçisi ve diğer destek hizmetleri başka birimlere bağlı olan idarenin önemli sorunları olduğu açıktır.

11) Gelir idaresinin en önemli sorunlarından olan ücret yetersizliği, hem nitelikli eleman bulunması olanağını ortadan kaldırmakta, hem de mevcut personelin isteksiz ve verimsiz çalışmasına neden olmaktadır. Bu gün 100 liralık vergi gelirinin 1,6 lira masrafla toplanması da gelir idaresinin düşük ücretle personel çalıştırdığının bir göstergesidir.

12) Vergi yönetiminden kaynaklanan ve yukarıda sıralanan sorunların yanında, vergi denetiminden kaynaklanan sorunlar da vardır. Konu, herşeyden önce Türkiye genelinde vergi denetim planlamasının ve koordinasyonun yokluğundan kaynaklanmaktadır.

13) Vergi dairesinin üstlendiği vergiye ilişkin olmayan diğer işler de, yine etkin bir vergileme ortamını ortadan kaldırmaktadır. Bu durum vergi dairelerinin asli fonksiyonlarını yapmalarına engel olmaktadır.

14) Çok yoğun iş yükü ve fiziki olanaksızlıklar nedeniyle gelir idaresi personelinin eğitimine ağırlık verilememektedir. Özellikle sürekli değişen mevzuatın izlenmesi ve etkin bir vergileme için personelin eğitimi şarttır.

15) Vatandaş ile sağlıklı bir ilişki kurulamamakta ve günümüzün gereksinimleri doğrultusunda hizmet verilememektedir. Oysa bugün Batı'da vergi daireleri bir hizmet işletmesi ve mükellefler de bir müşteri olarak düşünülmektedir.

16) Bir diğer önemli sorun da Gelir İdaresinin merkez ve taşra birimlerinin çeşitli baskı gruplarının ve politik güçlerin etkisine açık olmasıdır. Otonom bir yapıya sahip olmadıkça bu baskılar artarak devam edecektir" (AYDEMİR, Ş., 1995: 69-72).

Vergi daireleri vatandaşın istediği hizmetleri verememekte ve kamu otoritesi olarak yapması gerekenleri yapamamaktadır. Personelin eğitimi, özlük hakları ve yetkileri yetersizdir. Vergi dairelerinin modern teknolojileri kullanamaması, hatta bir çok vergi dairesine mekan olan yerlerin vergi dairesine benzememesi zorunlu olarak hizmetin kalitesini düşürmektedir (ŞENGÜL, S., 1993:40). Sonuç olarak, vergi daireleri, yükümlülerin kendilerini ve hesaplarını izlemekte güçlük çekmekte, düzensiz çalışmakta ve bu durumda bir çok olaya, hiç yoktan mükellef ile devlet arasında uyuşmazlıklara neden olmaktadır. Sağlıklı bilgi üretemeyen, istatistik çıkaramayan ve bazen servisler arasındaki verileri bile birbiri ile denkleştiremeyen bir vergi dairesi ile yükümlünün barışık olabilmesi mümkün değildir. Taşra örgütü her türlü sorunu fiilen yaşayan ve mükellefle sıcak ilişkide olan birim olmasına karşın, sorunların çözüm yeri olamamakta ve kendisini bir çok konuda yetersiz görmektedir. Bu nedenle bütün sorunlar merkezi gelir idaresine aktarılmaktadır. Sorunların çözümü için sürekli olarak Gelirler Genel Müdürlüğü'ne başvuruluyor olması ise, merkezi gelir örgütünü adeta işlemez kılmaktadır. Gelirler Genel Müdürlüğü'nün, vergi politikasını belirleme, stratejik planlar hazırlama ve bunları yaşama geçirebilmeye zamanı kalmamaktadır (AYDEMİR, Ş., 1995:78; ŞEKER, N., 1996:78-88). Sonuçta sorunlarla boğuşan, günlük işlerini bile yapamayan gelir idaresinin yetersiz kaldığı ve vergi kaçakçılığını artırıcı etkiler yaptığı açıktır.

2.1.8. Vergi Affi Uygulamalarının Sıklığı

Ülkemizde, 1982 Anayasası'nın 87'nci maddesine göre yasama organına af çıkarma yetkisi verilmiştir. TBMM, bu yetkisini vergilerle ilgili olarak da kullanabilmektedir. Vergi afları, önemli vergi reformları sonrası geçmişten kalan sorunlu dosyaların kapanması için veya çok yoğun yaşanan ekonomik durgunluklar döneminde bu durgunluğun yarattığı sorunları bir nebze hafifletebilmek için yararlı niteliklere sahiptir. Ancak, çok sık aralıklarla çıkartılan ve hatta siyasal bir fetiş haline gelen vergi afları vergi kaçakçılığına neden olmaktadır (ULUATAM, Ö., ve diğerleri, 1995:38).

Türkiye'de vergi aflarının sık aralıklarla tekrarlanması, mükellef kişi ve kurumlarda ileride çıkacak bir af kanunuyla vergi cezalarından ve vergi aşlının bir bölümünden kurtulma umudu yaratmakta ve bu umut enflasyonist koşullar içinde mükellefleri vergi ödemekten sakınmaya itmektedir. "1923-1996 yılları arasında toplam 19 adet vergi affi çıkarılmıştır" (YALÇIN, H., BAŞER, A., 1996:104). Ancak hemen belirtelim ki bu aflardan 10 adedi 1980-1992 yılları arasında çıkartılmıştır.

Her şeyden önce bir toplumda sık sık af yetkisinin kullanılması adalet ve kanunlara olan güveni azaltmaktadır. Diğer yandan cezaların etkinliğini azaltıp suç işlemeyi özendirici niteliğe sahip olmaktadır. Bir suçluyu sık sık affetmek her suçun mutlak bir ceza göreceği prensibini yok etmektedir. Bu nedenle ekonomik ajanlarda cezalandırılmama umudu oluşmaktadır. Vergi affi nedeniyle oluşan bir diğer olumsuzluk ise, vergisini tam olarak ödeyen dürüst mükelleflerin cezalandırılmış olmasıdır. Gelir sağlamak amacıyla çıkarılan aflar uzun dönemde tüm vergilerde kayıplar doğurabilecektir. Çünkü, yükümlülerin hepsi af beklemeye başlayacaklardır. Diğer yandan, vergi afları ülkemizde politik amaçlarla kullanılmaktadır. Sosyal amacı olmayan bu tür afların ülkeye fayda sağlaması olanaksızdır (YALÇIN, H., ve BAŞER, A., 1996: 109-110). Böylesi olumsuz niteliklere sahip vergi aflarının ülkemizde vergiye uyumu bozarak vergi kaçakçılığının yaygınlaşmasına neden olacağı açıktır (AYDIN, Ü., 1979: 34).

2.1.9. Muhasebe ve Belge Düzeninin Yetersizliği

Muhasebe, işletmenin varlıkları ve kaynakları (sermaye ve borçları) üzerinde değişme yaratan ve para ile ifade edilebilen mali nitelikli işlemlere ait bilgileri; kaydetmek, sınıflandırmak, özetlemek, analiz etmek ve yorumlamak suretiyle ilgili kişi ve kuruluşlara raporlar halinde sunan bir bilgi sistemidir (SÜRMEİ, F., ve BENLİGİRAY, Y., 1995:6). Ülkemizde bilgi veri tabanı olarak ikili bir muhasebe sistemi uygulanmaktadır. Bunlardan birincisi, "bilanço usulü" 01.01.1994 tarihinden itibaren ilgili tüm

işletmelerde kullanılmak üzere modern bir hesap planına dayandırılmıştır. Birinci sınıf tüccarlar ve kurumların uymak zorunda oldukları bu yöntem bir çok açıdan yeknesak olması nedeniyle olumlu özelliklere sahiptir. Ancak VUK 177'ci maddesine göre, gerçek kişi işletmelerin 1. sınıf tüccar olmalarını belirleyen alış, satış ve hasılat ölçüleri yüksek tutularak, bu gruba girmesi gereken bir çok işletme dışlanmış olmaktadır. Bunda siyasal baskılar da sözkonusudur. Çünkü, 1. sınıf tüccarların hayat standardı temel göstergeleri 2. sınıf tüccarlardan daha yüksektir.

İkinci muhasebe yöntemi ise "işletme defteri" esaslıdır. Bu yöntem, ikinci sınıf tüccarlar tarafından kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntemde nakit ve nakit benzeri (çek, senet, vs) değerler izlenememektedir. Dolayısıyla işletme ile ilgili bir çok bilgi kayıt dışı kalmaktadır. Muhasebe sisteminin yetersizliği özellikle ilkel işletme usulünün yaygın kullanımı, sağlıklı veri tabanı oluşmasını engellemekte, bunun sonucunda, vergi denetimi zorlaşmakta ve fakat vergi kaçakçılığı kolaylaşmaktadır (YAZICI, M., 1995: 113).

Ayrıca, hemen her işletmede karşılıksız ve naylon fatura ve gider belgeleri görmek olasıdır. Bir taraftan hasılatlar gizlenmeye çalışılırken, diğer taraftan da masraflar şişirilmeğe çalışılmaktadır. Kazanç sağlayan pek çok üretim, alım ve satım işlemleri gizlenerek hem gelir vergilerinde hem de harcama vergilerinde büyük kayıplar oluşturulmaktadır. Ayrıca ülkemizde götürü vergilemenin yaygınlığı, zirai kazançların belge sistemine bağlanamaması ve çıkar ayılığına dayalı bir vergi sisteminin yokluğu belge düzeninin çökmesine neden olmaktadır (AYDIN, Ü., 1979:43).

Genel olarak özetlemek gerekirse, ülkemizde belge düzeninin hemen her sektörde yerleşmemiş olması vergi kaçakçılığının en önemli nedenlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Uygulamada bu durum açıkça görülmektedir. Belge düzeninin faaliyetinin gereği olarak kurulabildiği bazı alanlarda vergi gelirlerinin de yükseldiği görülebilmektedir. Nitekim Maliye Bakanlığının 1993 yılına ilişkin verilerine göre çeşitli faaliyet kolları arasında yapılan sıralamada, ödenen ortalama vergi olarak en üst sırada belge düzeninin oturduğu noterler yer almaktadır (KIRBAŞ, S., 1995:21).

2.1.10. Vergiye Uyum Maliyetlerinin Yüksekliği

Türkiye'de vergiye uyum maliyetleri oldukça yüksektir. Bu nedenle yükümlünün vergi kaçakçılığına yönelmesi olasıdır. Türkiye'de vergi idaresi 100 TL'si vergi toplayabilmek için yaklaşık 2

TL'sı gider (yönetim gideri) yaparken aynı vergi tutarı için yükümlü 5 kat daha fazla gider (uyum maliyeti) yaparak vergi ödemektedir. Böylece 100 TL'lık vergi için 12 TL'sı harcanarak vergi toplanmış olmaktadır. Ayrıca vergi iadesini de bir vergi toplama maliyeti olarak toplama eklersek her 100 TL'sı vergi gelirinin yaklaşık 1/5'i vergi toplama maliyeti olarak harcanmaktadır (BA.TIREL, Ö.F., 1992b: 55).

Kuşkusuz uyum maliyeti özelde yükümlü için önemlidir. Bu maliyetler, parayla ölçülebileceği gibi çoğu kez parayla ifade edilemez nitelikte de olabilirler. Kırtasiye, muhasebe aidatı, belge ve defter tasdiki, iş takibi, mevzuatın izlenmesi ve vergi ile ilgili diğer bürokratik işlemler için yapılan harcamalar parasal giderlerdir. Bunlar, 1996 yılı için asgari muhasebe aidatı, defter tasdiki, kırtasiye vb. gibi harcamalar alınır, 500 ile 600 milyon lira arasında değişmektedir. Oysa aynı dönem için 1. sınıf bir tüccarın Hayat Standardı temel göstergesine göre (664.500.000 TL), ödenmesi gereken vergi toplamı 300 milyon TL'sı civarındadır. Bununla beraber, uyum giderlerini tam olarak saptamak büyük zorluklara sahiptir. Çünkü, uyum maliyetlerinin bir kısmı aynı zamanda işletme yönetimine kolaylıklar sağlayan (muhasebe işlemleri) harcamalar da olabilmektedir. Bu noktada, yukarıda hesaplanan maddi harcamaların yarısının doğrudan "vergiye uyum maliyeti" olarak oluştuğu varsayılsa bile, bu yine de ödenmesi gereken vergiye eşit çıkmaktadır. Dolayısıyla, yukarıdaki uyum harcamalarına, vergilerin ödenmesi ile ilgili zaman, emek ve kaygı gibi parayla ölçülemeyen maliyetler de eklenirse yükümlünün vergi kaçırması için yeterince haklı gerekçenin oluşmuş olduğu sonucuna varılabilir (SAYIN, M., ve ACAR, F., 1997: 17).

Vergiye uyum harcamaları tüccar, serbest meslek erbabı gibi yükümlüler arasında çok yüksek iken genel ülke ortalaması düşüktür. Katma Değer Vergisi, stopaj yöntemine dayalı vergilemenin yaygınlığı, bu maliyetlerin artmasını önlemektedir. Çünkü bu yöntemler nispeten çok ucuz tarh ve tahsil olanakları sağlamaktadır. Geniş ücretli ve maaşlılar ve tüketiciler adı geçen vergilerini kaynakta vergi sorumlularınca ödemektedirler. Dolayısıyla bu kesimler de vergiye uyum maliyetleri düşük ancak vergi yükleri de bir o kadar yüksektir. Sonuçta, uyum maliyetlerinin aşırı boyutlara ulaşması, olanakları olan yükümlüleri vergi kaçakçılığına sevkedecek nitelikte görünmektedir.

2.1.11. Vergi Yükünün Adaletsiz ve Dengesiz Dağılımının Olumsuz Etkileri

Ülkemizde, vergi yükü oranları, parafiskal gelirler (sosyal güvenlik kurumlarına ödenen primler) hariç 1986-1995 arasında yüzde 15-18 arasında değişmiştir. Türkiye'nin 1995 yılı vergi yükü ise, yüzde

17.2'dir. Bu oranlar, Türkiye'nin de üyesi bulunduğu bazı OECD ülkelerinde; İtalya'da 28.7, Yunanistan'da 27.8, Fransa'da 24.9, Almanya'da 23.9, Polonya'da 30.4 ve İspanya'da 22'dir (ISO, 1997:5). Doğal olarak ülkemizdeki vergi yüküyle bu ülkelerin vergi yükleri karşılaştırılırsa, vergi yükü oranımızın oldukça düşük olduğu sonucuna varılabilir. Oysa, bu sonuç doğru olmakla birlikte, yanıltıcı yönlere sahiptir. Çünkü, vergi yükünün efektif olarak gelir gruplarına göre saptanması daha net sonuçlar verebilecektir (TOBB, 1992:23).

Türkiye'de gelirden alınan vergilerde, maaş ve ücretlilerin ödedikleri vergi, gelirden alınan vergilerin yüzde 60'ıdır. Bu kesim yaratılan gelirlerinden (GSYİH) ise yüzde 25-30 arasında pay almaktadır. Ulusal gelirden yüzde 70-75 pay alan diğer üretim faktörleri ise gelirden alınan vergilerin yalnız yüzde 40'ını ödemektedirler. Dolayısıyla ücretli ve maaşlılar kaynaktan tevkif usulüne göre vergilendirildiklerinden vergi kaçırılmamaktadırlar ve ağır bir vergi yükü altında kalmaktadırlar. Bu durum, bu gelir sınıflarında vergiye direncin artmasına sebep olmaktadır. Ayrıca, bir harcama vergisi olan KDV'de sonuçta tüketicilere yansımaktadır. Dar gelirliiler üzerinde oldukça regresif etkilere sahip bu vergide, vergi yükü dağılımının adaletsizliğini beyannameliler lehine arttırmaktadır. Dolayısıyla, stopaj yöntemine tabi yükümlüler, ya kayıtdışı çalışarak ya da mal ve hizmet alımlarında KDV pazarlığı yaparak vergi kaçakçılığına yönelmektedirler.

Vergi ödemek insanın doğuştan sahip olduğu bencilliğe tersdir. Bu nedenle "vergi verilmez, alınır" kuralının işletilmesi gerekmektedir. Vergi yükü adaletsizliği, mükellefin devlete güvensizliğine ve vergiden soğuyup kaçmasına yol açmaktadır. İdealde olması gereken vergi ödeme yarışı yerine vergi ödememe yarışı zihniyeti her geçen gün toplumumuzda kök salmaktadır. Kanımızca asıl tehlikeli olan budur, çünkü, bu durumda, vergi kaçakçılığı yayılma eğilimini artıracaktır.

2.2. VERGİ DIŞI NEDENLER

2.2.1. Bazı Yükümlü Gruplarının Bencilliği ve Genel Halk Kitlelerinin

Duyarsızlığı

Bir çok sanayici ve tüccar vergi ödememek için gizli bir direniş içindedir. Çoğulcu ve özgürlükçü demokratik yönetimlerde tüccar ve sanayici temsilcileri örgütlenmiş önemli baskı gruplarıdır. Vergi kanunları hazırlanırken bu örgütlerin görüşleri ihmal edilmez. Bu örgütler de, daha önce devletin üst

düzeyinde ve devletin resmi vergi denetçiliği görevlerinde bulunmuş devlet sırlarını bilen, devlet kademelerinde arkadaşları, yetiştirdiği adamları bulunan kişileri mali danışman olarak kullanarak, vergi yasalarının, kendi istekleri doğrultusunda karmaşık ve vergi kaçırmaya elverişli bir biçimde çıkması için, görüş ve öneriler doğrultusunda çıkmasını sağlar. Böylece, beyanname veren vergi yükümlülerinin denetimi zorlaşır ve vergi kaçırmaları kolaylaşır (YAZICI, M., 1995:120).

Yukarda değinilen örgütlü ve bilinçli grupların aksine, geniş yığınlar vergi kaçakçılığına karşı duyarsızdırlar. Bunların vergi bilinçleri zayıf ve vergi ile ilgili konularda çok az görüşleri vardır. Diğer yandan, bu gruptan bir çok insan vergi kaçırana sempati besler. Çünkü, vergi kaçakçısı ona göre marifetli ve açıkgozdür. Ayrıca, memur, işçi, tüketici gibi bir çok grubun örgütsüz olmaları, vergi kaçakçılığına karşı olan çok az tepkilerin de kamu oyunda cılız kalmasına sebep olmaktadır. Bu insanlar vergi kaçakçısından alınamayan vergilerin bir şekilde kendilerinden alınacağını veya alınmakta olduğunu bilmemektedirler. Sonuçta geniş halk kitlelerinin vergi kaçakçılığına karşı duyarsızlığı vergi kaçakçıların cesaretlendirerek daha çok vergi kaçakçılığı yapmalarına neden olmaktadır (AYDIN, Ü., 1979:55).

2.2.2. Muhasebecilik ve Müşavirlik Hizmetlerinin Yetersizliği

Muhasebeci ve mali danışmanlar vergi ödevinin yerine getirilmesi sürecinde çok önemli işlevlere sahiptirler. Uzman kişilerin vergi yasalarını özümseyip, yükümlünün vergisel işlemlerini buna göre yapmaları vergi idaresinin işlerini kolaylaştıracaktır. Diğer yandan, yükümlünün bir çok vergi problemini mali danışmanlara aktarma ve bilgilenme sürecinde vergi ile ilgili bilgi birikimi artabilecektir. Dolayısıyla iyi bir vergi ortamının oluşturulmasında muhasebecilerin önemi yadsınamaz (ÜNSAL, Ş., 1987:70).

Ancak, muhasebecilerin bu önemi onların eğitim ve bilgi birikimine bağlı olarak artma veya azalma durumunda olacaktır. 1989 yılından itibaren örgütlü bir yapıya kavuşabilen bu meslek grubu bir çok soruna sahiptir. İlki, kuruluş aşamasında birçok kişiye sertifika verilmiş olmasıdır. Mesleki bilgisi olmayan, bu konuda temel eğitimi bile almamış kişiler ne yazık ki çoktur. İkincisi, bir çok üst düzey bürokrata "yeminli mali müşavirlik" bahşedilmiştir. Bunların çoğu muhasebenin temel bilgilerinden habersiz kişilerdir. Üçüncüsü, meslek mensupları hizmet içi eğitime zorlanamamaktadırlar. Ayrıca sayıları 40 bini bulan muhasebe elemanları arasında ahlaki yapıları bu mesleği yapmaya elvermeyecek kişiler de karışabilmiştir. Diğer yandan, mesleki yetki ve sorumlulukları tam olarak verilmemiş olan

muhasebeciler gerekli ve sağlıklı çalışma olanaklarından yoksundur.

Özetle, gerek ehliyetsiz muhasebe işlemlerini yürütenler ve gerekse meslek mensubu olupta ahlaki normlardan yoksun olanlar, bir çok kötü niyetli yükümlüye yardımcı olabilmektedirler. Dolayısıyla mesleki yetersizlik vergi kaçakçılığını pozitif yönde etkilemektedir. Ayrıca, muhasebecilerinde bir vergi mükellefi olduğu hatırlanırsa, bir çok muhasebecinin devletin değil, fakat yükümlünün çıkarlarını koruyacağı açıktır. Sonuçta, mesleki ve ahlaki nitelikleri artırılmadığı sürece muhasebecilerin bir çoğunun vergi kaçakçılara yardımcı olabilecekleri söylenebilir.

2.2.3. Hızlı Nüfus Artışı, Bölgesel Geri Kalmışlık, Çarpık Kentleşme, Göç ve İşsizlik

Ülkemizin yapısal sorunları da vergi kaçakçılığını etkiler niteliktedir. Nüfusun hızla arttığı bir ortamda devletin kamu harcamaları yetersiz kalmaktadır. Birçok kamusal hizmet; eğitim, sağlık, altyapı, sosyal güvenlik vs. gibi hizmetler daha çok talep edilirken, bu hizmetleri karşılayabilecek yeterince vergi geliri toplanamamaktadır. Diğer yandan bölgesel ve sektörel gelişmemişlik yeterli vergi gelirinin toplanmasını önlemektedir. Böylesi yetersiz sektör ve bölgelerde yaşayanları bırakın vergilendirmek, bunlara sosyal yardım ve sübvansiyonlar yapmak gerekir. Gelişmemiş yörelerde yaşayan insanlar, ister istemez kentlere göç etmekte, bu hem kentlerin çarpıklaşmasına hem de yeterince iş olanaklarının olmaması nedeniyle işsizliğin artmasına neden olmaktadır.

İşsizliğin artması, işgücü piyasasında sorunlar yaratmaktadır. Daha önce kayıtlı çalışan bir çok kişi, ya daha düşük ücretle çalışmaya ya da en azından vergi ve sosyal güvenlik primlerinden tasarruf etmek için kayıtdışı çalışmaya razı olmaktadır. Dolayısıyla hem işsizlik sonucu sosyal sorunlar ağırlaşmakta, hem de vergi ve sosyal güvenlik primlerinde kayıplar oluşarak, kamu kesimi ve toplum bundan zarar görmektedir. Diğer yandan güvencesiz, sendikasız bir işçi kitlesi oluşmakta ve bu, iş barışı ile üretim üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır.

Nüfusun hızla artması, bölgelerarası gelişmişlik farkının yarattığı iç göç olgusu ve çarpık kentleşme Türkiye'nin karakteristik özelliklerinden biri haline gelmiştir. 1985-1990 yılları arasında 4.065.173 kişi Türkiye içinde bir yerden bir başka yere göç etmiştir. Nüfusun bu denli hareketli olduğu bir ortamda bırakınız ekonomik faaliyeti ve elde edilen geliri insanların ikametgahlarının izlenmesi bile

olanaksızdır. Ayrıca, ikametgah gibi ciddi bir konunun, muhtarlık gibi eşi hiç bir gelişmiş ülkede olmayan yetersiz bir kurumla izlenmeye çalışılıyor olması da başlı başına bir sorundur. Normal koşullarda insanların ikametgahını izleyebilecek sağlıklı bir yapı yokken, üstüne üstlük bir de, bu denli yüksek nüfus hareketliliği olduğunda, vergi dairesinin ve diğer ilgili birimlerin kayıtdışı yaşamı, faaliyeti ve geliri kavrayabilmesi beklenmemelidir (AYDEMİR, Ş., 1995:58).

Sonuç olarak, işsizlik, göç, çarpık kentleşme, örgütsüz toplum yapısı, sosyal güvenlik sisteminin yetersizlikleri ve daha önemlisi bir çok insanın en azından yaşamak için yasal ya da yasadışı kural tanımaz gelir elde etme çabası tüm hukuk kurallarının bozulmasına ve sosyal yaşamın çarpıklaşmasına neden olmaktadır. Böylesi bir ortamda suç ekonomisi büyümekte erdemli yaşama ve dürüst olarak gelir elde etme gittikçe zorlaşmaktadır. Dahası bu eğilim diğer bireylere ve giderek tüm topluma yayılabilmektedir. Dolayısıyla, kayıtdışı faaliyetlerin genişlemesi, suç ekonomisinin güç kazanması doğal olarak vergi kaçakçılığının büyüyüp serpilmesine gerekli ortamı oluşturmaktadır.

2.2.4. Ekonomik Birimlerin Büyüklük Düzeylerinin Yetersizliği

Ekonomik birimlerin yapı ve büyüklüğü ile vergi kaçakçılığı arasında çok önemli bağlantılar vardır. Küçük işletmeler daha çok firma sahibi tarafından yönetilirler. Bunların nakit giriş çıkışları, mal ve hizmet akımı cari işlemleri ve işletmeyle ilgili diğer tüm işler, işletme sahibi veya ortaklarınca yürütülür. Doğal olarak, bu tür küçük işletme veya aile şirketlerinin ciddi muhasebe sistemleri yoktur. Dolayısıyla işletme ile ilgili bir çok bilgi sır olarak kalmakta ve vergi kaçakçılığı zemini oluşmaktadır (ÖZDEMİR, E., 1988:31).

Bu saptama doğrultusunda ülkemize bakıldığında, işletmelerin büyük çoğunluğunun küçük ve orta boy işletmelerden (KOBİ) oluştuğu görülür. Tanımı ve kriteri pek net olmayan, ancak bir çok kaynakta, toplam işlemlerin yüzde 98'ini oluşturduğu ifade edilen KOBİ'lerin içinde bulunduğu koşullara bakınca da vergi kaçakçılığını adeta zorunlu kılan nedenler görülebilmektedir. Çünkü, KOBİ'ler istihdamın yüzde 45'ini, yatırımların yüzde 27'sini gerçekleştirirken, toplam kredilerin sadece yüzde 3-4'ünü kullanabilmektedirler (KIRBAŞ, S., 1995:15).

Başka bir anlatımla, KOBİ'lerin dış finansman kaynağı adeta yok gibidir. Yeni ekonomik düzenin gereği olarak bugün, birçok sanayileşmiş ülkede oluşturulan ve KOBİ'lere dış finansman olanağı

sağlayan kurumların (risk sermayesi ve kredi garanti fonu gibi) henüz ülkemizde yeterince gelişmediği herkes tarafından kabul edilmektedir. Hal böyle olunca küçük ve orta boy işletme sahipleri oto-finansman yaratarak ayakta kalmaya ya da büyümeye çalışmaktadır. Gerek sayılan nedenler, gerek sermaye yetersizliği ve gerekse kredi ihtiyaçları bu işletme sahiplerinin vergiye karşı direncini artırıyor. Sayısal olarak bu denli geniş bir kitlenin vergi yasalarına aykırı davranışları ise tüm toplum kesimlerince gözlenmekte, bu durum vergi bilincine ve kayıtlı ekonomiye büyük zararlar vermektedir (AYDEMİR, Ş., 1995:63).

2.2.5. Enflasyonun Olumsuz Etkileri

Ülkemizde, yıllardan beri süre gelen yüksek oranlı enflasyon, vergi sistemini çarpıklaştırmakta ve yükümlülerin vergi direncini artırmaktadır. Enflasyon vergi sistemi içinde; vergi tarifesi, vergi matrahı, indirim, istisna ve muafiyet hadlerini yükümlüler aleyhine olumsuz etkilemektedir. Artan oranlı bir vergi tarifesinde vergi dilimleri enflasyona endekslenmemiş ise, bu dilimler enflasyon karşısında reel olarak daralacaktır. Dolayısıyla giderek daha küçük reel gelirlerde tarifelin yüksek oranlarına geçilecektir. Başka bir deyişle, tarife aynı kalırken, nominal gelirlerdeki şişme üst dilimlere kaymaya neden olacaktır. Doğal olarak, enflasyon karşısında savunma gücü olmayanlar vergi kaçakçılığına yönelerek bu durumdan kurtulmaya çalışacaklardır. Diğer yandan, vergi sistemindeki mutlak tutar olarak saptanmış indirim, istisna ve muafıkların tümü nominal olarak aynı kaldıkça, enflasyon karşısında reel olarak aşınacaktır. Dolayısıyla önceden vergi yükümlülüğü olmayanlar veya az olanlar daha ağır vergi ödemek durumunda kalacaklardır (ŞENATALAR, B., ve diğerleri, 1991:57; TOBB, 1992:31).

Enflasyon vergi matrahlarını yapay olarak artırıcı etkilere sahiptir. Gerçek gelirlerini enflasyona koşut arttıramayanlar, enflasyonun yarattığı nominal artışlar sonucu daha büyük gelir elde etmiş görünecekler ve daha yüksek vergi matrahları üzerinden vergi ödeyeceklerdir. Maaş ve ücretliler bu bağlamda enflasyonun bu olumsuzluğundan etkilenen ve savunma güçleri en zayıf olan gelir sınıflarıdır. Ancak, teorik bölümde de belirtildiği gibi, güdülüme fiyatları uygulayan ekonomik ajanlar (firmalar), enflasyona göre fiyatlama yaparak enflasyonun etkilerini en aza indirebilirler. Ancak burada da eşitsizlikler sözkonusudur.

Aksak rekabet piyasası koşullarının hakim olduğu birçok sektörde, fiyat belirlemede öncü olan bir kaç büyük firma enflasyonun etkisini minimize edebilmektedir. Oysa bir çok küçük ve orta boy firma bu olanaklardan yoksundur. Dolayısıyla bu firmalar, enflasyonun öz sermayeleri üzerinde yarattığı

olumsuzlukları ve fiktif kar artışlarının sebep olduğu aşırı vergi yükümlülüklerini bertaraf edebilmek için vergi kaçakçılığına başvurabileceklerdir. Burada enflasyon oranı ile vergi kaçakçılığı eğilimi arasında bağıntıyı firmanın fiyat belirleme gücü tayin etmektedir. Eğer firma enflasyonun etkisini giderecek bir fiyatlama yapabiliyorsa vergi kaçakçılığı azalacak, yok eğer firma, bu güçten yoksun ise, vergi kaçakçılığı artacaktır. Konuyu basit bir örnek üzerinde tartışarak, vergi kaçakçılığı üzerindeki enflasyonun etkisini saptayabiliriz.

Gelir vergisi safi gerçek gelir üzerinden alınması gereken bir vergidir. Ülkemiz uygulamasında dönem başı öz sermaye ile dönem sonu öz sermaye arasındaki olumlu fark gelir vergisi matrahını teşkil eder. Bir gelir vergisi mükellefi, (A) tutarındaki sermayesini bir mala yatırır ve bu malı yüzde (n) karla satarak (A.n) tutarında kar eder, bu kardan yüzde (V) oranında vergi ödedikten sonra kalan [A.n(1-V)] tutarındaki vergiden sonraki geliriyle yaşamını sürdürmeye çalışır. Ancak, yükümlü yüzde (e) oranında bir enflasyonun varlığında [A.n(1-V)] kullanılabilir gelir yaşamını sürdürmesine yetmeyeceğinden gelirini enflasyon oranında arttırarak [A.n(1-V).(1+e)] tutarına yükseltmek isteyecektir. Diğer yandan, yükümlü (A) tutarındaki sermayesi enflasyon oranında değer kaybettiğinden bu fakirleşmesini satışlarına zam yaparak telafi etmeye çalışacak ve sermayesini (A.e) tutarında arttırmayı deneyecektir. Ayrıca yükümlünün enflasyona göre değeri korunan geliri [A.n(1-V).(1+e)] ve sermayesi (A.e) tutarları üzerinden vergi ödenince, bu kazançtan geriye geçimini sağlayacak bir gelir artışı (kullanılabilir gelir) kalmalıdır. Dolayısıyla vergi öncesi karı;

$$[A.n(1-V).(1+e)] + A.e$$

$$1-V$$

tutarında olmalıdır (KİRMİKİL, Y., 1985:33-34).

Yükümlünün sermayesi, A=100 birim ve diğer faktörleri de gerçeğe oldukça yakın olan aşağıdaki;

İlk karlılık oranı (n) = %20

Vergi Oranı (V) = %50

Enflasyon oranı (e) = %50

değerlerini vererek, denklemde yerine konulduğunda;

enflasyon öncesi karı (A.n) = 100.0,20=20 birim

$$[A.n(1-V).(1+e)] + A.e$$

enflasyon sonrası karı =

$$1-V$$

$$= \frac{[100.0,20.(1-0,50).(1+0,50)]+(100.0,50)}{1-0,50}$$

$$= 130 \text{ birim}$$

olmalı, yani daha önce $(100+20)=120$ birim satılmakta olan mal $(100+130)=230$ birime satılabilmelidir. Yükümlü bunu başarabilir ve vergisini de tam öderse $(130-20)=110$ birim havadan kar elde ettiği halde haklılık açısından söylenebilecek bir şey yoktur. Ancak burada yüzde 50 enflasyonun varlığında $230-120/120 = \%91,66$ oranında zam yapması gerektiğine dikkat çekmek gerekmektedir.

Enflasyon oranı yüzde 50 iken bir yükümlünün yüzde 91,66 oranında zam yapması çoğu zaman olanaksızdır. Dolayısıyla bu yükümlü vergi kaçakçılığına yönelecektir. Bu yolla sermayesini ve gelir düzeyini korumak isteyen yükümlünün gerçek geliri ile beyan edeceği gelir arasındaki matematiksel bağı aşağıdaki şekilde bulabiliriz. Malın enflasyondan önceki satış fiyatı $[A.(1+n)]$ idi. Bu fiyata yapılabilecek zam oranı (Z) ise, enflasyondan sonraki gerçek satış fiyatı $[A.(1+n).(1+Z)]$ olur. Maliyeti (A), bu ifadeden çıkardığımızda gerçek kar (Kg) için;

$$Kg = A(1+n).(1+Z) - A = [A].[Z+n(1+Z)]$$

ifadesi elde edilebilir. Gerçek kar, beyan edilen kardan ödenecek vergiyi, sermayenin değer kaybını ve geçim için gerekli kâr artığını karşılamalıdır.

$$\text{Beyan edilecek kar} = Kb$$

$$\text{Beyan edilecek kar için ödenecek vergi} = Kb.V$$

$$\text{Sermayenin Değer kaybı} = A.e$$

$$\text{Geçim için kar artışı} = A.n(1-V).(1+e)$$

olduğuna göre,

$$A.[Z+n(1+Z)] = Kb.V + A.e + [A.n(1-V).(1+e)]$$

eşitliği yazılabilir. Gerekli kısaltmalar yapıldığında;

$$\text{Beyan edilecek kar (KB)} = \frac{Z(1+n) - e(1+n) + n.V(1+e)}{V}$$

olur ve $A=100$, $n=\%120$, $V=50$ ve $e=50$ olarak denklemde yerine konulursa;

Beyan edilecek kar $K_b=240.Z-90$

Gerçek Kar $K_b=120.Z+20$

Beyan edilen karla gerçek karın eşit olabilmesi için;

$$240.Z-90 = 120.Z+20$$

$$Z = 0,9166$$

yüzde 91,66 oranında zam yapılması gerekir. Zammın bu oranın altında kalması durumunda kârın bir kısmı beyan dışı kalacaktır. Bu zam oranının altında kalan her zam oranı yükümlüyü vergi kaçakçılığına itecektir. Diğer bir ifadeyle sıfır zam oranıyla yüzde 91,66 oranı arasındaki her zam oranını 91,66 ya tamamlayan oran vergi kaçakçılığı eğilimini verecektir. Örneğin, yüzde 40 zam yapılmışsa $(91,66-40)=51,66$ oranında bir kaçakçılık eğilimi ortaya çıkacaktır (KİRMİKİL, Y., 1985:35-36).

Yukarıdaki örnek kısmi denge analizi çerçevesinde yalnız enflasyon olgusuna dayalı olarak ele alınmıştır. Ancak gerçek yaşama oldukça yakındır. Enflasyonun olduğu koşullarda, ekonomik ajanlar, enflasyonun bir katı fiyat belirleyememektedirler (Örneğin, enflasyon yüzde 50 ise fiyatlar yüzde 60-70 oranında artabilmektedir). Dolayısıyla yukarıdaki örnek sonucuna göre yüzde 50 enflasyonun varlığında (tek bu unsura bağlı olarak) yüzde 40 civarında bir vergi kaçakçılığı oluşabilecektir. Dolayısıyla ülkemizde yüzde 60-70 bandında kronikleşen enflasyon, gerek firmalar üzerinde gerekse sabit gelirler üzerinde gerçek yükler yaratmaktadır. Vergi yükleri artan toplumsal kesimler olanakları ölçüsünde vergi ödememe yolları araştıracaklardır. Diğer yandan vergi mevzuatımızda enflasyonun etkilerini azaltıcı önlemlerin yetersizliği (enflasyon muhasebesi, stok değerlendirme, yeniden değerlendirme, endeksleme vb. gibi) noktasında yükümlünün vergi kaçakçılığına yönelerek kendini savunmaya çalışması bir parça haklılık payı taşımaktadır. Sonuçta, enflasyon vergi kaçakçılığını besleyen bir nitelik kazanmaktadır (ÖZDEMİR, E., 1988:30, SAYGILIOĞLU, N., 1993:82-83).

2.3. DİĞER NEDENLER

En az geçim indiriminin yokluğu: Çağdaş vergicilik normlarına göre, vergi bireyin ödeme gücüne dayalı olarak alınır. Ancak ödeme gücünün belirlenmesinde mutlaka yükümlünün yaşamını sürdürmesine yetecek bir gelir tutarı vergi dışı bırakılır. Oysa ülkemizde "en az geçim indirimi" müessesesi yoktur. Ayırma kuralı uyarınca uygulanan "özel indirim" ise oldukça yetersizdir. 1997

yılında normal asgari ücret brüt günlük 1.181.250 TL'si iken, bir günlük özel indirim 105.000 TL'sidir. Bu tutarla bir kişinin temel ihtiyaçlarını karşılaması olanaksız görünmektedir. Dolayısıyla en az geçim indiriminin yokluğu vergi kaçakçılığı için önemli bir etkidir.

Mali eşitsizliğin etkisi: Vergi sistemimizde gelir ve kurumlar vergisi bağlamında çok büyük vergisel bağışıklıklar bulunmaktadır. Vergileme yaklaşımı bölümünde belirtildiği gibi bu bağışıklıklar yükümlüler arasında eşitsizlikler yaratabilmektedir. Örneğin, aynı gelir seviyesine sahip bir serbest meslek erbabı (doktor) ile yine aynı gelir seviyesine sahip serbest meslek erbablarının (doktorlar) oluşturduğu bir şirketin vergi yükleri kurum sahipleri lehine farklılaşabilmektedir. Sağlık hizmetleri alanında yatırım yapan bir kurum yatırım indirimi gibi bir vergi teşviğinden yararlanabilirken, aynı konuda yatırım yapan gerçek kişi serbest meslek erbabı bu teşvikten yararlanamamaktadır. Dolayısıyla vergi yapısının yarattığı bu eşitsizlik vergi yükümlülüğüne etki etmekte ve eşitsizlik yaratmaktadır. Bu tür eşitsizlikler ücretli ve maaşlılar ile beyannameliler arasında ücretliler aleyhine daha fazla yaşanabilmektedir. Sonuçta vergi sisteminde yaratılmış olan bu eşitsizliklerin, eşitsizlikten yararlanamayanlar üzerinde olumsuz etkiler yaratarak bunların vergi dirençlerini arttıracığı açıktır.

Kamu harcamalarının etkisi: Devletin harcama politikası da yükümlüler üzerinde olumlu ya da olumsuz etkiler yaratabilir. Yükümlülerin ödedikleri vergi ile devletten aldıkları hizmetleri karşılaştırmaları olasıdır. Böyle bir durumda yeterince kamusal hizmetten yararlanmadığını düşünen yükümlü vergi ödememe yolları araştıracaktır. Daha önce teorik bölümde belirtildiği gibi "mali bağlantı" algılaması daima abartılıdır ve yükümlü kendisinin aşırı vergilendiği algılaması içindedir. Dolayısıyla psikolojik bir faktör olarak mali algılama vergi kaçakçılığı konusunda önemli bir faktördür. Ayrıca, yükümlünün, devletin harcama (savaş ve silahlanma, nükleer santral, uluslararası yardımlar, kamu gelirlerinin siyasal yandaşlara rant sağlayacak biçimde harcanması vb.) politikalarına katılmaması da vergi kaçakçılığın neden olabilecektir.

Devlet düzenlemeleri, piyasa fiyat kontrollerinin etkisi: Devlet; sosyal, ekonomik ve hukuki nedenlerle bir çok alanda sınırlamalar, kural ve düzenlemeler getirmektedir. Örneğin; işyeri açma izinleri, tatil günlerinde çalışma izinleri, ihracat, ithalat izinleri ve bunlara benzer bir çok izin kural ve düzenleme bazen çok masraflı ve zaman alıcı olabilmektedir. Bir başka örnek vergileme alanından verilebilir. Örneğin; vergiyle ilgili kural ve düzenlemeler (defter tutma, beyanname düzenleme, yazar kasa uygulaması vs) nedeniyle bir çok yükümlü bir şekilde götürü vergilendirme usulüne tabi olmaya

çalışmaktadır. Dolayısıyla şekli düzenlemeler ve kuralların bıkıtırıcı etkileri kişileri vergi kaçakçılığına ya da kayıt dışı işlemlere itebilmektedir.

Ayrıca özel tarifeler, asgari ücret belirlemeleri gibi piyasa fiyat kontrolleri de önemli faktörlerdir. Örneğin, asgari özel okul ücretleri bir çok işletme tarafından istismar edilmektedir. Resmi işlemler bu asgari tarife göre yapılmakta, fakat gerçek ücret ayrıca alınmaktadır. Bu durum, asgari muhasebeci ve mali müşavirlik hizmetlerinde, avukatlık ve mühendislik işlemlerinde de bu şekilde olabilmektedir. Diğer yandan, kurumsallaşmamış bir çok kişi ve aile şirketlerinde asgari ücret böyle yapay olarak kullanılmaktadır. İşletme resmi olarak çalıştırdığı ve fakat asgari ücretten daha fazla ücret ödediği kişilere sanki asgari ücret ödemekteymiş gibi bildirimlerde bulunmakta ve vergi kaçakçılığı yapmaktadır. Bununla beraber bazı işletmeler ise asgari ücret nedeniyle hiç vergi ve başka kesinti ödememek için tamamen kayıtdışı istihdama yönelebilmektedirler. Sonuç olarak, diğer yararlı sosyal ve hukuki yönlerine rağmen devlet düzenlemeleri ve kontrolleri, bir şekilde vergi kaçakçılığının nedeni ya da dayanağı olabilmektedir.

Ayrıca, imar ve tapulama sisteminin oluşmamış olması, hal sisteminin yetersizliği, kara para aklama olanaklarının bolluğu, sırdaş hesap vs. işlemleriyle banka kaynaklı olanaklar, gümrük kontrollerinin zayıflığı ve yetersizliği, yüksek tapu harçları, devlet memurlarının sert tutumları, marka taklitçiliği, mesleksizlik, bürokraside yozlaşma, siyasal kayırmacılık, vb. gibi bir çok faktör vergi kaçakçılığına neden olabilmektedir. Diğer yandan, toplum olarak bireylerin daha bireyci olarak yetiştirilmelerine göz yumma, insanlarımızın kamusal yönlerinin körelmesi, ahlaki normların yeknesaklığını kaybetmesi, daha fazla gelir elde etmek için her yolun mübah görülmesi ve bunun tepeden en alt seviyeye tüm topluma yayılma halini alması da vergi kaçakçılığının önemli sebeplerindedir.

Sonuçta, vergi bilinçleri zayıf, bedavacı, örgütsüz ve vergi kaçakçılığına tepkisiz bir toplumsal yapı ile özellikle dengesiz ve kuralsız ekonomik büyüme süreci içinde, vergi kaçakçılığı kolay zenginleşmenin en iyi yolu olmaktadır. Dolayısıyla fırsatı olan tüm ekonomik ajanların vergi kaçakçılığına yönelmeleri sözkonusu olacaktır.

3. TÜRKİYE'DE VERGİ KAÇAKÇILIĞININ BOYUTLARI

Vergi kaçakçılığı herkesin bildiği bir sırdır. Bununla beraber, vergi kaçakçılığına ilişkin çeşitli veriler (kullanılan yöntemler, kaçakçılık miktarı vs.) ekonomik ajanlar tarafından iyi bilinir, fakat genellikle vergi otoritelerince bilinemez. Diğer bir ifade ile, vergi kaçakçılığının, doğası gereği gizli yapılması gerekmektedir. Doğal olarak, böyle bir olgunun boyutlarının tam olarak saptanması büyük zorluklara sahiptir. Ancak, vergi kaçakçılığı hakkında, olumlu ya da olumsuz yönde, tanı koymak ve vergi kaçakçılığı ile mücadele etmek için, mutlaka bu olgunun hangi boyutlarda olduğunun bilinmesi gerekmektedir.

Bu üçüncü ayırmda, öncelikle vergi kaçakçılığını tahmin etmede kullanılan bazı yöntemler üzerinde durulacaktır. Daha sonra ise, bu tahmin yöntemlerden bir kaçısı esas alınarak; Katma Değer Vergisi, Gelir ve Kurumlar Vergisi bağlamında vergi kaçakçılığı tahmin edilmeye çalışılacaktır (RICHUPAN, S. 1987;150; TANZI, V.and SHOME, P.1994;330):

3.1. VERGİ KAÇAKÇILIĞININ BOYUTLARINI TAHMİN ETME YÖNTEMLERİ

Son yıllarda, vergi kaçakçılığının büyüklüğünü tahmin etmeye yönelik bir çok çalışma yapılmıştır. Ancak, ortaya konulan tahmin sonuçları kamuoyunda bazan abartılı bazen de yetersiz oldukları yönünde kuşkuyla karşılanmıştır. Bununla beraber, varlığı açıkça gözlemlenebilen vergi kaçakçılığının boyutlarının tam olarak tahmin edilmesinde çeşitli sınırlamalar vardır. Bu sınırlamalar bir kaç başlık altında şöylece sıralanabilir:

1) Bir ülkenin vergi sistemi zaman içinde sürekli değişime uğrar. Bu değişim gelişmekte olan ülkelerde daha yaygındır ve bir yıl içinde bir kaç vergi yasası değişikliği görülebilir. Bu süreçte; vergi oranları değiştirilebilir (artırma veya azaltma), vergi bağışıklıkları genişletilebilir veya daraltılabilir, bazı mükellefler kendiliğinden veya denetim korkusu ya da af gibi nedenlerle geçmişte gizledikleri gelirlerini beyan edebilir, vergi denetimi geçmiş yılların vergi tahsilat rakamlarını değiştirebilir ve bazı vergiler yürürlükten kaldırılabilir. Dolayısıyla belirli bir dönem için, vergi sistemi ve uygulaması sürecindeki değişimler sonucu, vergi kaçakçılığı ile ilgili bir çok verinin etkilenmesi nedeniyle, yapılan tahminlerin eksik veya fazla olması olasıdır.

2) Uzun dönemde vergi kaçakçılığı vergi sistemi içinde elimine edilebilir. Örneğin, gelir vergisine konu bir gelir beyan edilmemiş ise ve daha sonraki yıllar bu gelir resmi piyasalarda mal ve hizmet alımında kullanılmış ise, daha önce gizlenen bu gelir, katma değer vergisine veya başkaca harcama vergilerine konu olarak vergilendirilecektir. Böylece gelir vergisi bağlamında uzun dönemi kapsayan hesaplamalar yanlış olabilecektir. Ancak bu yaklaşım, vergi kaybının cari dönemde olması ve devletin bu dönemde vergi gelirinden mahrum bırakıldığı düşünülürse bazı dayanaklardan yoksun kalır. Ayrıca gizlenen gelirin her zaman resmi ekonomiye yönelmesi de beklenemez.

3) Diğer yandan, olayın doğası gereği bazı bilgilere ulaşılamaz. Suç ekonomisinde faaliyet gösterenler yaptıkları iş sonucu elde ettikleri gelir vergiye tabi olmasına rağmen, bunlar bu tür gelirlerini doğal olarak beyan etmezler ve normal bir araştırmacının bu bilgilere ulaşması zaten olanaksızdır. Ayrıca, doğrudan tüketicilere hizmet sunan bazı sektörlerde yapılan işin boyutunu ve elde edilen geliri ortaya çıkarmak oldukça güçtür. Çünkü, hizmet bir kaç saat içinde sunulmuştur ve gelir nakit olarak elde edilmiştir. Bu durum küçük tarım işletmelerinin yaygın olması durumunda da aynen geçerlidir. Sonuçta yapılan iş veya yürütülen faaliyetin bizzat kendisi önemli sınırlamalar getirmektedir.

4) Bir başka sınırlama ise, vergi kaçakçılığı ve vergiden kaçınmanın yer yer bir biriyle çakışmasından kaynaklanmaktadır. Tek tek olaylarda, bu iki olguyu ayırmak olanaklı iken, genel bir tahmin içinde ulaşılan vergi kaybının ne kadarının kaçırılmadan dolayı olduğu bilinmemektedir. Hesaplama özellikle vergi kaybı bağlamında yapıldığı zaman yasal anlamda vergi kaçakçılığının boyutlarını hesaplamak oldukça güçleşmekte ve ulaşılan sonuçlar oldukça abartılı olabilmektedir.

5) Vergi kaçakçılığını tahmin etmede kullanılan modeller de önemli kısıtlamalar getirmektedir. Bir çok yöntem çeşitli varsayımlara tabi olarak oluşturulmuştur. Dolayısıyla modelin kendi sınırlamaları, vergi kaçakçılığının tahmini ile ilgili verilerin yetersizliği ile de birleşince sonuç oldukça yetersiz olabilmektedir.

Sonuçta vergi kaçakçılığını bütün ayrıntıları ile sağlıklı bir şekilde tahmin etmek oldukça güç olmaktadır. Bununla beraber, vergi kaçakçılığını tahmin etmede kullanılan genel kabul görmüş yöntemler, "dolaysız" ve "dolaylı" yöntemler olmak üzere iki başlık altında incelenebilir.

3.1.1. Dolaysız Tahmin Yöntemleri

Bu yöntemde doğrudan vergi kaçakçılığı tutarı ortaya konulmaya çalışılır. Bunun için; ulusal gelir hesapları kullanılabilir; belirli vergi yükümlüsü grup doğrudan incelenebilir; hanehalkı bütçe araştırmaları kullanılabilir; en geniş ölçüde yükümlü gruplarına survey uygulamalarından sağlanan verilerden yararlanılabilir. Dolaysız tahmin yöntemi olarak benimsenen bazı yaklaşımlar şöyle özetlenebilir (TANZİ, V., and SHOME, P., 1994:344; ELFFERS, H.yd., 1992:545, 566):

1) *Ulusal Hesaplar Yaklaşımı*: Bu yöntemde, ulusal geliri hesaplayan otoritelerce tahmin edilmiş gelir üzerinde gerekli düzeltmeler yapılarak vergi hesaplanır. Bu hesaplanan vergiden de vergi idaresine ödenmiş vergiler düşülerek vergi kaçakçılığı hesaplanır. Kurumlar vergisi mükellefleri ve ücretliler dışında kalan beyannameli gelir vergisi mükellefleri için bu yaklaşım çok sık uygulanmıştır. Burada, ulusal gelirden vergi sistemi şartlarına göre gerekli indirim ve istisnalar düşülür. Ayrıca gelir vergisi uygulamasında bu tahmini gelir ortalama olarak vergi tarifesi dilimleri arasında dağıtılır. Böylece yaklaşık olarak ödenmesi gereken vergi hesaplanabilir. Ancak, gerek ulusal gelir hesaplarının doğru tahmin edilmesi ve gerekse bu tahmini gelirin vergi sistemi şartlarına uydurulması önemli sınırlamalar getirmektedir.

2) *Örnekleme Yaklaşımı*: Bu yaklaşımda ise, belirli bir yükümlü grubunun vergiye uyum düzeyi incelenmektedir. Sonuçta bu grup üzerinde elde edilen veriler ulusal düzeyde genelleştirilerek vergi kaçakçılığının boyutu ortaya konmaya çalışılmaktadır. Burada, seçilen mükellef kitlesinin incelenmesinden sağlanan veriler, vergi idaresi, sosyal güvenlik kuruluşları gibi bazı kuruluşlardan derlenen veriler ile karşılaştırılır. Dolayısıyla inceleme sonucu ortaya çıkan ödenmesi gereken vergi ile ödenmiş vergi karşılaştırılır ve aradaki pozitif fark vergi kaçakçılığını verir. Bu farkın ülke düzeyinde genellemesi ise toplam vergi kaçakçılığı boyutunu ortaya koyacaktır. Ancak, bu yöntemde, incelemeye tabi tutulan mükellef kitlesinden sağlanan verilerin güvenilirliği veya başka kurumlardan sağlanan bilgilerin sağlıklı olup olmaması önemli sınırlamalar olarak ortaya çıkar.

3) *Bütçe Araştırmaları Yaklaşımı*: Üçüncü dolaysız yöntem, hanehalkı bütçe araştırmalarına dayanır. Bu inceleme yapılan harcama ve beyan edilen gelir arasındaki farka önem verir. Bir aile beyan ettiği gelirden daha çoğunu harcıyorsa ve bu harcama; borçlanma, servetlerin elden çıkarılması veya miras gibi yollarla finanse edilmiyorsa; bu durumda bir kısım gelirler beyan edilmiyor demektir. Dolayısıyla böyle bir

fark üzerinden vergi kaçakçılığı saptanabilir. Ancak, bu yaklaşım da çok güvenilir değildir. Çünkü yükümlünün harcama düzeyini doğru saptamak ve bu harcamanın kaynağını doğru olarak belirlemek oldukça zordur. Ancak, bu yöntem asgari hayat standardına göre aile bazında toplanması gereken vergi potansiyelini tahmin etmede faydalı olabilir.

4) *Survey Yaklaşımı*: Bu yöntemde rasgele seçilen vergi mükelleflerine vergi beyan davranışlarını saptamak için sorular yöneltilir. Survey uygulamasından elde edilen veriler kullanılarak vergi kaçakçılığı tahmin edilebilir. Ancak, bu yöntem; genel olarak tüm mükellef kütlesini yansıtmayı yansıtmadığı, surveye katılanların verdikleri yanıtların samimi olup olmaması vb. nedenlerle eleştiriye tabi tutulmaktadır. Bu yöneme dayalı olarak yapılan hesaplamalarda, genel olarak vergi kaçaklığının eksik tahmin edileceği kanısı yaygındır.

3.1.2. Dolaylı Tahmin Yöntemi

Dolaylı tahmin yöntemleri, esas itibarıyla kayıt dışı ekonomiyi ölçmeye yarayan yöntemlerdir. Kayıtdışı ekonomi bağlamında tahmin edilen gelir vergilendirilmemiş gelir kabul edilerek vergi kaçakçılığı ile bağlantı kurulur. Ancak kayıtdışı ekonomi kapsamında görülen bazı gelirler vergi konusu olmayabilir veya vergiden bağımsız tutulmuş olabilir. Dolayısıyla, dolaylı tahmin yöntemlerine göre hesaplanan vergi kaçakçılığı daha kaba sonuçlar olabilir. Makro verilere dayalı olarak oluşturulmuş bir çok dolaylı tahmin yöntemleri vardır. Bunlardan bazıları şöyle özetlenebilir (ELFFERS, H.vd., 1992:545-566):

1) *Gayri Safi Milli Hasıla Yaklaşımı*: Bilindiği gibi, GSMH'la; gelir, harcama ve üretim yöntemlerine göre üç şekilde hesaplanabilmektedir. Normal şartlarda bu üç yöntemde aynı sonuçlara ulaşması beklenir. Ancak kayıtdışı ekonominin varlığı farklı yöntemlerle ulaşılan sonuçların sistematik olarak farklılaşmasına yol açmaktadır. Gelir yöntemiyle bulunacak büyüklükle, üretim yöntemine göre bulunan değerler karşılaştırılır. Ayrıca, kayıtdışı gelirin, harcamaya dönüşme aşamasında harcama yaklaşımıyla tespit edilmesi de olanaklıdır. Dolayısıyla hesaplama yöntemleri sonuçlarına göre ortaya çıkan pozitif gelir farkı üzerinden vergi kaçakçılığı hesaplanabilir (TEMEL, A.,vd., 1994:12).

2) *Maddi Girdi Yaklaşımı*: Bu yaklaşım, teknoloji ve üretim bileşimindeki değişikliklere izin verdiği için bazı maddi girdiler ile milli hasıla arasında sabit bir ilişki olduğuna dayanır (Genellikle ekonomi

içinde çok geniş kullanımı olan malların toplam üretim ve tüketim verileri güvenilirdir). Bu gibi bağıntılara dayanılarak hesaplanan ekonominin büyüklüğü ile resmi gayri safi milli hasıla rakamları arasındaki fark kayıtdışı ekonominin büyüklüğünü verir. Örneğin; ekonomide çok az büyümenin gözlemlendiği veya ekonomik durgunlukların yaşandığı bir dönemde kullanılan enerji tüketiminde bir artış olması kayıtdışı ekonominin varlığına işaret olabilir. Buna benzer bir çok girdi artışı temel alınarak bazı kestirimler yapılabilir. Ancak buradaki öngörmeler oldukça kaba ve çoğu kez de kullanışsızdır (RICHUPAN, S., 1984:39; SAYGILIOĞLU, N., 1990b:18).

3) İstihdam Yaklaşımı: Bu görüşte, ülke nüfusunun, sivil işgücü arzının ve istihdamın zaman içindeki gelişimine bakılarak kayıtdışı ekonominin varlığı ve büyüklüğü konusunda tahminde bulunulmaya çalışılır. Tahmin edilen kayıtdışı gelir üzerinden vergi hesaplanarak olası vergi kaybı ortaya konmaya çalışılır. Bu yöntemin uygulamasında, sivil işgücü arzının toplam nüfusa oranı ile istihdamın toplam nüfus içindeki payında zaman içinde benzer gelişmenin olacağı varsayılır. Sivil işgücünün toplam nüfusa oranı belirli düzeyde kalırken, istihdamın toplam nüfusa oranının gerilemesini, toplam istihdam içinde kayıtdışı ekonomideki istihdam payının arttığına bir göstergesi olarak kabul etmek gerekmektedir. Ortaya çıkan kayıtdışı istihdam minimum ücretler veya ortalama ücretlerle fiyatlandırılarak kayıtdışı gelir toplamına ulaşılabilir. Buradan da istihdam bazında vergi kaçakçılığı hesaplamaları yapılabilir (TEMEL, A., vd., 1994:12, RICHUPAN, S., 1984:39).

4) Parasalcı Yaklaşım: Bu yaklaşımda parasal istatistikler kullanılarak kayıtdışı ekonominin boyutları belirlenmektedir. Parasalcı yaklaşım; sabit oranlı, işlem hacmi ve ekonometrik yaklaşımlar olmak üzere üç türden oluşmaktadır. Parasalcı yaklaşımlar sonucunda bulunan kayıtdışı gelirin, nakit temelinde elde tutulan ve vergilendirilmeyen gelir olması nedeniyle vergi kaçakçılığına bir dayanak oluşturması olasıdır. Bu nedenle bir çok ülkede bu yöntem uygulanarak vergi kaçakçılığı hesaplamaya çalışılmıştır (TANZİ, and SHOME, P., 1994:336; RICHUPAN, S., 1984:38; TEMEL, A. vd., 1994:14).

5) Vergi Denetim Oranlarının Genellemesi Yaklaşımı: Vergi denetim sonuçları bir yerde en geniş anket sonuçlarına benzer niteliklere sahiptir. Dahası, denetimin ülke genelinde ve bir çok sektörde uygulanması ve iyi yetişmiş elemanlarca yapılması sonuçların güvenilirliğini artırmaktadır. Dolayısıyla denetim sonucunda elde edilen vergi kaçakçılığı oranının ülke çapında genellemesi, vergi kaçakçılığının boyutlarını tahmin etmede büyük yararlar sağlayacaktır. Ancak, denetime tabi tutulan mükelleflerin

genellikle vergi kaçakçılığı yüksek sektörlerden seçilmesi veya şüpheli ekonomik birimlerin daha çok denetlenmesi, bulunan vergi kaçakçılığı oranının yüksek çıkmasına sebep olabilir. Bu yüksek vergi kaçakçılığı oranının genellemesi ise, vergi kaçakçılığının abartılmasına neden olabilir.

6) *Özel Af Uygulamaları Yaklaşımı*: Çeşitli ülkelerde uygulanan bu yaklaşımda, mükelleflerin, cezalarının kaldırılması veya düşük vergi oranının uygulanması karşılığında gerçek gelirlerini beyan etmeleri özendirilir. Böylece af dönemi vergi istatistikleri sayesinde vergi kaçakçılığının boyutları hesaplanır (RICHUPAN, S., 1984:40; SAYGILIOĞLU, N., 1990a:19). Ancak, af uygulamalarından tüm yükümlüler yararlanmak istemeyebilir. Dolayısıyla vergi affı uygulamaları sonucunda elde edilen verilen eksik kalabilir. Bu nedenle, bu son yöntem de önemli sınırlamalara sahiptir.

3.2. TÜRKİYE'DE VERGİ KAÇAKÇILIĞININ BOYUTLARI

Günümüzde, vergi kaçakçılığının oldukça yaygınlaştığı ve GSMH'nın dünya ortalaması olarak yüzde 10'una ulaştığı genel kabul görmektedir (PYLE, D.J.; Aktaran: BATIREL, Ö.F., 1992a:32). Ancak, bu oran, gelişmiş ülkelere göre, gelişmekte olan ülkelere doğru gidildikçe artmaktadır. Türkiye'de yapılan bir çok çalışmaya göre çeşitli vergilerde vergi kaçakçılığının vergi gelirlerine oranı; yüzde 1 ile yüzde 800 arasında değişmektedir (AYDEMİR, Ş., 1995:34; ÇAKMAN, K., 1991:71-78). Aşağıda istihdam, vergi denetimi ve ulusal hesaplar yaklaşımlarına göre ayrı ayrı vergi kaçakçılığının boyutu tahmin edilmeye çalışılacaktır. Ancak yapılan hesaplamaların, genel ve minimum vergi kaçakçılığı tutarlarını gösterdiği unutulmamalıdır.

3.2.1. İstihdam Yaklaşımına Göre Vergi Kaçakçılığının Boyutu

Bu yöntemde öncelikle kayıtdışı istihdam tahmin edilmekte daha sonra ise kayıtdışı istihdam esas alınarak vergi kaçakçılığı tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Resmi istatistiklere göre çalışan kişi sayısı ile, sosyal güvenlik kuruluşlarına bağlı olarak çalışan kişi sayısı arasındaki fark kayıtdışı istihdamın varlığını kanıtlayan ciddi bir göstergedir. Böyle bir yöntemle kayıtdışı istihdam saptanabildiği takdirde bu değer üzerinden belirli varsayımlarla vergi kaçakçılığını hesaplamak olanaklıdır. Bu yöntem 1994 yılında Prof.Dr.Osman Altuğ tarafından uygulanmıştır (ALTUĞ, O., 1994:350).

Türkiye nüfusu, 1990 genel nüfus sayımı kesin sonuçlarına göre 56.473.000 kişidir. 1996 yılında

ise, nüfusumuzun 63.898.000 kişi olduğu ifade edilmektedir (EKONOMİK RAPOR, 1997:65; SAYIN, A., ve ACAR, F., 1997:80). Devlet Planlama Teşkilatı tarafından DİE Hanehalkı İşgücü Anketi esas alınmak suretiyle, uluslararası tanım ve sınıflandırmalara uygun olarak hazırlanmış bulunan istihdam durumuna ilişkin veriler Tablo 2.2.'de görülebilir.

TABLO 2.2.
Yurtiçi İstihdam
(Bin Kişi)

	1992	1993	1994	1995	1996
Sivil İşgücü	20.663	20.782	21.403	21.907	22.212
İşsizlik Sayısı	1.662	1.602	1.739	1.513	1.391
Sivil İstihdam	19.001	19.180	19.664	20.394	20.821

KAYNAK: M.B. 1996 Yıllık Ekonomik Rapor, 1997: 67.

Tablo 2.2'de 1996 yılında 20.821.000 kişinin istihdam edilmekte olduğu görülür. Diğer yandan, toplam nüfustan sivil işgücüne katılma oranının yüzde 31 civarında olduğu ifade edilmektedir (TEMEL, A., vd., 1994:18). Buna göre sivil istihdam, 63.898.000 kişiden yüzde 31'i hesaplanırsa, 19.808.380 kişi olacaktır. Bu iki çalışmaya göre bulunan sivil istihdam göstergeleri birbirini destekler niteliktedir. Dolayısıyla 1996 yılı için 20.821.000 kişilik sivil istihdam toplamı doğru bir gösterge olmaktadır.

Diğer yandan, bir sosyal güvenlik kurumuna bağlı olarak çalışanlar ve emekli aylığı alanlar ise Tablo 2.3'te görülebilir.

1996 yılında toplam 9.148.590 kayıtlı istihdam ve 4.427.922 emekli kişi bulunmaktadır. Emekli aylığı alanların bir işte çalıştıkları varsayımı ile toplam kayıtlı (resmi) istihdam 13.576.512 kişi olarak bulunabilir.

1996 yılı için sivil istihdam toplamı 20.821.000 kişiden 13.576.512 kişi resmi istihdam toplamı çıkarılırsa, 7.244.488 kişinin kayıtdışı istihdam edildiği sonucuna ulaşılabilir. Bu kayıtdışı istihdam rakamı istatistiklere yansımayan çocuk işçi çalıştırma; istatistiklere eksik yansıyan işsizlik veya geçici (arizi) işsizlik; ücretsiz aile işçisi gibi nedenlerle eksik hesaplanmış olabilir. Ancak 4.427.922 kişi oldukları saptanan emeklilerin bir işte çalıştıkları varsayılarak bu eksiklik giderilmeye çalışılmıştır. Öyleki, bir çok emekli ikinci işte veya bağımsız olarak çalışmakta ve gelir elde etmektedir. Diğer yandan, 1996 yılında Sosyal Sigortalar Kurumu Müfettişlerinin incelemelerine göre yüzde 32 kayıt dışı istihdama rastlanmıştır (KILIÇDAROĞLU, K., 1997:34)

TABLO 2.3
Sosyal Güvenlik Kapsamında Çalışanlar ve Aylık Alanlar

<i>Sosyal Güvenlik Kurumları</i>	<i>1994</i>	<i>1995</i>	<i>1996</i>
1. T.C. Emekli Sandığı			
Aylık İştirakçiler	1.896.000	1.880.437	1.878.000
Aylık Alanlar	900.738	952.360	1.032.834
2. Sosyal Sig. Kurumu			
Aktif İşçiler	4.202.616	4.410.744	4.600.000
Aylık Alanlar	2.175.149	2.339.755	2.468.133
3. Bağ-kur			
Aktif İştirakçiler	2.700.398	2.669.137	2.670.590
Aylık Alanlar	825.595	880.820	926.955
4. Toplam(1+2+3)			
Aktif İştirakçiler	3.799.014	8.960.318	9.148.590
Aylık Alanlar	3.901.482	4.170.935	4.427.922

KAYNAK: M.B.1996, Yıllık Ekonomik Rapor, 1997:71.

Bu inceleme oranının genellenmesi durumunda (20.821.000 x0,32) 6.662.720 kişilik kayıtdışı istihdam sonucuna ulaşılabacaktır. Dolayısıyla 1996 yılı için 7.244.488 kişilik kayıt dışı istihdam (her iki kayıt dışılık göstergesinin birbirine yakın olması nedeniyle)gerçeğe yakın bir sonuç olmaktadır.

Buna göre, 1996 yılı brüt asgari ücret tutarı (204.120.000) ve 1996 yılı "vergi yükü yüzde 18" esas alınarak vergi kaçakçılığı hesaplanırsa;

1996 yılı geliri: (7.244.488 x 204.120.000) = 1.478.744Mil.TL.

1996 yılı ücretlilerde vergi kaçakçılığı:

(1.478.744 Mil TL x 0.18) = 266.174Milyar TL.sı

1996 yılında kayıtdışı çalışan 7.244.488 kişinin çalıştıkları sektörlerde asgari yüzde 20 artık değer yaratırlarsa;

1996 yılı ücretliler dışında kalanların geliri:

1.478.744 Milyar x %20 = 295.749Milyar TL'dir.

1996 yılı ücretliler dışında kalanların vergi kaçakçılığı tutarı ise, 295.749 milyar x 0.18=53.235 milyar TL.dir.

Bu verilere göre 1996 yılı toplam vergi kaçakçılığı (266.174 milyar + 53.235 milyar) 319.409 milyar TL.dir. Tahmin edilen bu vergi kaçakçılığı tutarı 1996 yılı vergi gelirleri (2.073.000 milyar TL) toplamının yaklaşık yüzde 16'sıdır. Ancak; burada, asgari ücretin esas alınması, 1996 yılı vergi yükü oranının benimsenmesi nedeniyle, hesaplanan vergi kaçakçılığı tutarının minimum düzeyi gösterdiği unutulmamalıdır. Bu kaçakçılık oranı sektörlere ve vergi türlerine göre farklılıklar kazanabilecektir.

3.2.2. Vergi Denetimi Yaklaşımına Göre Vergi Kaçakçılığının Boyutu

Vergi kaçakçılığının boyutlarını hesaplamada kullanılan bir başka yöntem vergi denetim oranlarını genellemeye dayanmaktadır (SAYGILIOĞLU, N., 1990b:20). Burada iki yol izlenebilir; ya denetim sonucunda bulunan matrah farkı beyan edilen matraha oranlanır, bu oran tüm vergiler bazında genellenir; ya da bulunan matrah farkı denetim oranına bölünerek kayıtdışı gelir saptanmaya çalışılır. Her iki yöntem uygulaması sonucu bulunan oran düzeyinde tüm vergilerde vergi kaçakçılığı yapıldığı varsayılırsa yıllar itibariyle vergi kaçakçılığı hesaplanabilir. Burada ilk yönteme göre, yani denetim sonucu bulunan matrah farkının incelenen matraha oranı esas alınarak vergi kaçakçılığı hesaplanacaktır.

TABLO 2.4
Denetim Sonuçlarına Dayalı Vergi Kaçakçılığı (Milyar TL)

Yıllar	İncelenen Matrah (1)	Bulunan Matrah Farkı (2)	Matrah Farkı/İncelenen Matrah (%) (3)=(2)/(1)	Vergi Gelirleri Toplamı (4)	Vergi Kaçakçılığı (5)=(3)×(4)
1984	123	147	120,02	2.372	2.846
1985	300	294	98,24	3.829	3.761
1986	1.157	1.498	129,47	8.226	10.650
1987	2.950	764	25,91	12.270	3.179
1988	3.093	953	30,82	19.976	6.156
1989	4.287	1.933	45,11	35.339	15.941
1990	9.969	6.258	62,77	64.192	40.293
1991	13.755	6.876	49,99	107.259	53.618
1992	6.768	1.492	21,96	197.730	43.421
1993	13.024	4.312	33,11	364.738	120.765
1994	34.768	11.710	33,68	587.760	197.958
1995	59.664	19.419	32,55	1.084.350	333.134

KAYNAK: Maliye Bakanlığı, 1996, Yıllık Ekonomik Rapor, 1997:91; M.G.Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü, Vergi İstatistikleri Yıllığı 1982-1991; ALTINOK, Ö., Yaklaşım Dergisi, 1996:169.

Tablo 2.4'de görüldüğü gibi yıllar içinde çok farklı oranda vergi kaçakçılığı hesaplanmıştır. Burada ortalama yüzde 50 oranında bir kaçakçılık oranı tespit etmek olanaklıdır. Ancak bu oran oldukça yüksektir. Çünkü, denetim ile ilgili ayrıntılı bilgiler yoktur. Vergi kaçakçılığı; denetlenen vergi türüne, denetime alınan mükellef kitlesine ve denetim elemanlarının yıllık performansına göre değişebilecektir (SAYGILIOĞLU, N., 1990b:20). Diğer yandan bu matrah farkları yüzde 2-3'lük denetim oranlarıyla elde edilmiştir. Oysa denetim yüzde 5-10 gibi oranlara çıkarılsa, belkide matrah farkları azalabilecektir. Çünkü işletmelerin geçmiş yıl defterlerine dayalı olarak yapılan denetimde, mükellef sayısındaki artışa koşut vergiye uyum oranları artabilecektir. Bu olumsuzluklarına rağmen, denetim sonuçlarının genelliği ve yıllara göre seri oluşturabilmesi ve özellikle incelemelerin ticari, zirai ve serbest meslek faaliyeti yapan gerçek ve tüzel kişiler üzerinde odaklanması anlamlı sonuçlar çıkarma olanakları da sağlayabilmektedir. Dolayısıyla, kolay ve genel bir yöntem olarak denetim sonuçlarının genellemesi vergi kaçakçılığının boyutları hakkında bir parça fikir verebilecektir.

3.2.3. Ulusal Hesaplar Yaklaşımına Göre Gelir Vergilerinde Vergi Kaçakçılığının Boyutu

Vergi kaçakçılığının büyüklüğünün tahmin edilmesinde ulusal hesaplardan çok sıklıkla yararlanılmaktadır. Milli gelir, sektörler göre yaratılan katma değer payları vs. bir çok ulusal veri, bu yöntemde temel dayanaklar olmaktadır. Bu yöntem ilk defa 1968 yılında Vito Tanzi tarafından uygulanmıştır. Daha sonra ise bir çok araştırmacı bu yöntemden sıklıkla yararlanmıştır (TANZI, V., and SHOME, P.;1994:333-334).

Türk Gelir Vergisi yapısı içinde, beyana tabi mükelleflerin (stopaja tabi maaş ve ücretliler hariç) milli gelirden aldıkları paylar üzerinde aşağıdaki düzeltmeler yapılır. Milli gelir içinde yer alan ancak vergi dışı bırakılan gelir, indirim ve bağışıklıklar öncelikle düşülür. Daha sonra ise artan oranlı vergi yapısına göre ayarlamalar yapılır veya ortalama bir oran varsayılabilir. Böylece milli gelirden yararlanarak toplam gelir vergisi matrahları olarak bir seri oluşturulabilir. Bu seri üzerinden hesaplanan vergi gayrisafi vergi toplamını verir. Bu toplamdan, beyana tabi mükelleflerin ödedikleri vergiler düşülerek vergi kaçakçılığı tutarları tahmin edilebilir.

Benzer ayarlamalar Kurumlar Vergisi uygulaması için de geçerlidir. Burada da benzer vergi

bağışıklıkları milli gelirden düşülür. Bununla beraber iş kolay değildir. Çünkü, kurumlar vergisinde toplam vergi bağışıklıklarını tam olarak hesaplamak oldukça zordur. Ancak bazı varsayımlar ve kestirimlerle kabaca bazı indirim tutarlarına ulaşılabilir.

Bu yaklaşım içinde en önemli varsayımlardan biri ise ücret geliri elde eden kitlenin güvenli sektör kabul edilmesidir. Yani maaş ve ücretliler kaynaktan stopaj yöntemine göre vergilendirildiklerinden vergi kaçakçılığı fırsatları oldukça azdır. Ayrıca, maaş ve ücretlerin firmalar için bir maliyet unsuru olması nedeniyle de ücretlilerde vergi kaçakçılığı olasılığının daha az olduğu sonucuna varılabilir. Bununla beraber, kayıtdışı istihdamın yaygınlığı, ikili ücret uygulamaları vs. sebepler yer yer önemli sınırlamalar getirebilmektedir. Bu bakış açısıyla Türkiye'de "gelir üzerinden alınan vergiler" temelinde vergi kaçakçılığı hesaplanabilir.

Türkiye'de gelir üzerinden alınan vergiler; Gelir Vergisi ve Kurumlar Vergisi olmak üzere iki temel vergiden oluşmaktadır. Gelir vergisi bağlamında, beyan yönteminin yanı sıra, götürü vergileme usulü ve stopaj yöntemi yaygın bir kullanıma sahiptir. Burada vergi yükümlülükleri iki temel gruba ayrılacaktır: i) Ücret geliri elde eden (ücretliler grubu) ve stopaj yöntemine göre vergilendirilenler; faiz, kâr ve rant geliri elde eden gerçek ve tüzel kişiler ile götürü vergilendirilenler ise diğerleri (ücret geliri elde edenler dışındakiler) olarak gruplandırılacaktır.

Ücretliler grubu güvenli kesim olarak kabul edilebilir. Çünkü yukarıda da değinildiği gibi, bu grup önemli ölçüde vergi kaçakçılığı fırsatlarından yoksundur. Ayrıca vergi bağışıklıkları, ayırma kuramına rağmen oldukça sınırlıdır. Örneğin, en az geçim indirimi yoktur ve bunun yerine çok düşük özel indirim (1997 yılında günlük 105.000 TL'dir) uygulanmaktadır. Diğer yandan, bu grup çok yüksek oranda vergi ödemektedir. Çünkü gelir vergisi minimum oranı (yüzde 25) oldukça yüksektir. Diğer adaletsiz uygulamalara (harcama vergilerinin regresif etkisi, gerçek harcamaların gelirden düşülememesi vs. gibi) rağmen, ücretliler gelir vergilerinin yüzde 50-60'ını ödemektedirler. Bütün bunların yanı sıra vergi sisteminin bu çarpık yapısı (ücretliler aleyhine) olan değiştirilebilir görünmemekte ve böyle kabul gördüğü gözlemlenebilmektedir. Dolayısıyla toplumun büyük bir kesimi sözde bu yapıyı eleştirse bile özünde bu yapının devamından yanadır. Öyleyse, burada ücretliler grubu diğerlerine göre güvenli görülebilir. Bu noktada, ücretliler temel alınarak, diğerlerinin vergi oranı ve vergi matrahları sadeleştirilmiş olmaktadır.

Bu temel çerçevede, ücretlilerin milli gelirden aldıkları paylar ve gelir vergisi olarak ödedikleri vergiler esas alınarak, bunların vergi/gelir oranı diğerlerinin milli gelirden aldıkları paya oranlanarak, vergi kaçakçılığı hesaplanabilir.

TABLO 2.5
Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Vergi Kaçakçılığı
(Ücret Gelirleri Hariç) (Milyar TL)

Yıllar	Milli Gelir (Faktor Payları)	Milli Ücretlilerin Aldığı Pay	Gelirden Aldığı Pay (%)	Milli Diğerlerinin (Kar-Rant-Farz) Payı	Gelirden Aldığı Pay (%)	Gelir Üzerinden Alınan Vergi Tahsilatı (G.V. Gelir Vergisi)	Ücretlilerin Ödediği Gelir Vergisi Toplamı	
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
		Tutar	%	Tutar	%		Tutar	%
1990	331828,5	107444,4	32.4	224384,1	67.6	23,246	11.748,1	50.5
1991	530429,1	195783,4	36.9	334645,7	63.1	40,419	18,787.5	53.5
1992	923407,6	339378,9	36.8	584028,7	63.2	70,134	32,118.0	54.2
1993	1580378,8	554869,9	35.1	1025508,9	64.9	125,793	66,076.0	47.5
1994	3114331,1	826020,3	26.5	2288310,8	73.5	246,579	101,097.4	59.0
1995	7762500,0	206480,0	26.6	569766,6	73.4	436,000	174,400.0	60.0

Yıllar	Diğerlerinin Ödediği Gelir ve Kurumlar Vergisi Toplamı	Ücretlilerin Ödediği Gelir Vergisinin M.G.'den Aldıkları Paya Oranı (%)	Diğerlerinin Ödemesi Gereken G.V. Toplamı	Vergi Kaçakçılığı	Vergi Kaçakçılığının Toplam G.V.'ne Oranı (%)	Vergi Kaçakçılığının M.G.'den Aldıkları Paya Oranı (%)
(10)	(11)	(12)=(8/3)	(13)=(5-12)	(14)=(13-10)	(15)=(14/7)	(16)=(14/2)
	Tutar	%				
1990	11,497.9	49.5	10.93	24,525.1	13,027.2	0.56
1991	18,787.5	46.5	11.04	36,944.8	18,157.3	0.45
1992	32,118.0	45.7	11.20	65,411.2	33,293.2	0.48
1993	66,076.0	52.5	10.76	110,344.7	44,268.7	4.35
1994	101,097.4	41.0	17.61	402,971.5	301,874.1	1.23
1995	174,400.0	40.0	12.66	721,324.5	546,924.5	1.26
				GENEL ORTALAMA	0.72	0.02

KAYNAK: ÖZMUCUR, S., Yeni Milli Gelir serisi ve Gelirin Fonksiyonel Dağılımı Geçici Tahminleri, 1968-1984, SBE/EC 95-96, İSTANBUL; ŞEKER, SAKIP, Türkiye'de Ücretliler Üzerindeki Vergi Yüğü, 1994:49, ANKARA; Maliye Bakanlığı, 1997 Mali Yılı Bütçe Gerekçesi, 1996, ANKARA; Maliye Bakanlığı, 1996 Yıllık Ekonomik Rapor, 1996, ANKARA

(NOT) Yukarıdaki kaynaklardan yararlanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Diğer bir ifadeyle, ücretliler dışındakilerin de en az ücret geliri elde edenler kadar vergi ödemeleri gerektiği varsayımı ile gelir vergileri bağlamında vergi kaçakçılığı tahmin edilebilir.

Tablo 2.5'te görüldüğü gibi, 1995 yılında, ücret geliri elde edenler Milli Gelirin yüzde 26.6'sını alıp gelir vergilerinin yüzde 60'ını ödemişlerdir. Dolayısıyla vergi/gelir oranları 12.66 olmaktadır. Aynı yıl, diğerleri ise milli gelirin yüzde 73.4'nü alıp, gelir vergilerinin yüzde 40'ını ödemişlerdir. Bu noktada, ücretlilerin vergi/gelir oranı (12.66), diğerlerinin milli gelirden aldıkları paya (5.697.666 milyar) uygulanırsa, bu grubun ödemesi gereken gelir vergisi tutarı 721.345.5 milyar TL'si olur. Bu tutardan 1995 yılında, bu grubun ödediği 174.400 milyar TL'si vergi çıkarılırsa 546.924.5 milyar TL'si vergi kaçakçılığı tutarına ulaşılacaktır.

Sonuçta minimum vergi oranı ve milli gelir faktör payları oranına göre (ücretliler temel alınarak) bulunan vergi kaçakçılığı oranı gelir vergilerinde ortalama yüzde 72 civarındadır. Bu oran beyana tabi gerçek ve tüzel kişiler ile götürü vergilemeye tabi gerçek kişiler arasında çok yüksek düzeyde vergi kaçakçılığının varlığını göstermektedir.

3.2.4. Ulusal Hesaplar Yaklaşımına Göre Katma Değer Vergisinde Vergi Kaçakçılığının Boyutu

Günümüzde, bir çok ülkede, Katma Değer Vergisi vergi gelirler içinde önemli bir yere sahiptir. Bununla beraber, bu vergi bağlamında vergi kaçakçılığının varlığı çok az ilgi görür. Çünkü katma değer vergisi, piyasada fiyatlar içinde kaynaşacağından bir çok yükümlü tarafından hisseditilmeyecektir. Dolayısıyla vergi kaçakçılığı oluşmayabilecektir. Oysa gelişmekte olan ülkelerde yüksek vergi oranları, belge düzeninin yokluğu vs. nedenlerle, önemli ölçüde KDV'de kaçakçılık yapılabilmektedir.

Teoride üç tür katma değer vergisinden bahsedilmektedir. Bunlar; gayri safi hasıla tipi, gelir tipi ve tüketim tipi katma değer vergi olarak sıralanabilir (TURHAN, S., 1993:159-160): Firmalar tarafından üretim sürecinin her aşamasında yaratılan katma değer yatırım mallarının değerini de kapsamı, bir başka ifadeyle vergi matrahı olarak katma değer saptanması işlemi sırasında firmanın satışlarından başka firmalardan satın aldığı girdilerin çıkarılmasına karşılık, yatırım mallarının ne kendi maliyet değerlerinin, ne de amortisman paylarının çıkarılmasına izin verilmemesi halinde, "gayri safi hasıla tipi katma değer vergisi"nden sözedilir. Bu durumda, her üretim aşamasındaki vergi matrahı; ücret, rant, faiz, kâr ve aşınma payı toplamına eşittir (Matrah = Tüketim + Yatırım).

Diğer yandan, yatırım mallarının amortisman payının katma değerden çıkarılmasına izin verilir, yani her bir firmanın ekonomik sürecin her aşamasında yarattığı "net katma değer" vergilenirse, buna "gelir tipi katma değer vergisi" denir ($\text{Matrah} = \text{Tüketim} + \text{Yatırım} - \text{Amortisman}$). Nihayet her firmanın yarattığı katma değerden firmanın satın aldığı yatırım mallarının satın alındıkları yıl içinde tümü itibari ile indirilmesine izin verilmesi suretiyle, her yıl sadece katma değer ile safi yatırımlar arasındaki farkın, yani tüketicinin vergilendirilmesine "tüketim tipi katma değer vergisi" denir ($\text{Matrah} = \text{Ücret} + \text{Rant} + \text{Faiz} + \text{Kar} + \text{Amortisman} - \text{Sermaye birikimi}$). Bu katma değer vergisi tanımlarından hareketle, ulusal hesaplardan (GSMH'nin çeşitli hesaplama yöntemlerinden) yararlanarak bir ülkenin belirli bir dönem (1 yıl) için yaklaşık katma değer vergisi matrahına ulaşılabilecektir.

Bir ülkede, KDV'nin en geniş matrahı ülkedeki satın alınabilir tüm mallardır. Yani, ihracat eksi ithalat fazlalığı ile GSMH'dır. Böylece tekrar başlama noktası "ulusal hesaplar" olmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi, GSMH üretim veya harcamalar yoluyla da hesaplanabilmektedir. Harcama yöntemi aşağıdaki gibi özetlenebilir. Vergilenebilir harcamaları bulmak için, toplam yurtiçi harcamalara (ithalatı da kapsayan), yurtdışı net özel harcamalar eklenir. Vergi dışı harcamalar (tipik olarak, devletin maaş ve ücret ödemeleri, sabit sermaye yatırımları ve mal stoklarındaki değişimler) çıkartılır. Ayrıca düzeltilmiş harcamalar üzerine uygulanacak vergi oranları ayarlanabilir. Diğer yandan, potansiyel vergi matrahını elde etmek için, vergiden muaf harcamaları (mali sektör, karsız ve sosyal amaçla yapılan organizasyonlar, vergiden muaf kira ödemeleri gibi küçük harcamalar) çıkarılır, fakat vergiden muaf sektörlerden geri verilebilir girdi ve sermaye alımları toplanır (TANZI, V., and SHOME, P., 1994:335).

Diğer yandan, üretim yanlı GSMH hesaplamasından yararlanarak, KDV matrahını hesaplamada ise, toplanan ithalatlar ve çıkarılmak zorunda olunan sıfır oranlı ihracatlar hariç, oldukça basittir. Üretim yöntemini uygulamada, tüketicilere yönelik vergi bağımsızlıklarından, sektörlerle göre vergi bağımsızlıklarının daha az olması oldukça faydalıdır.

Harcama ve üretim yöntemine göre ulaşılan (GSH'lardan türetilen) değerlere KDV oranları uygulanarak olası vergi potansiyeline ulaşılabilecektir. Ayrıca tahsil edilmiş vergiler bu tutardan indirilerek KDV'de vergi kaçakçılığı tahmin edilebilecektir (TANZI, V., and SHOME, P., 1994:335).

Bu temel yaklaşım çerçevesinde, 1995 yılında KDV'de vergi kaçakçılığı İSO (1997) çalışmasına dayanılarak hesaplanacaktır (İSO, 1997:13-14). Yukarıda değinildiği gibi, milli gelir hem üretim yoluyla hem

TABLO 2.6
1995 Yılında KDV'ye Matrah Olan Harcamalar Üzerinden
Ödenmesi Gereken KDV Tutarı ve Vergi Kaçakçılığı

Harcamalara Ait Kesimler	1990 Input-output Tablosundan Alınan İçindeki Payı	Harcama Büyüklüğü (Milyar TL)	KDV Oranı 1995	Ödenmesi Gereken KDV Tutarı (Milyar TL)
Tarım, Ormanlık ve Balıkçılık	%14.3	1.080.330	%2.0	21.660
Sanayi Sektörü				
Tahıl Ürünleri	%0.9	67.990	%1.0	679
Diğer Gıda, İçki ve Tütün	%7.2	543.940	%8.0	43.515
Diğ. Gıda Ürünleri	%12.7	959.450	%15.0	143.917
Dayanıklı Tüketim Malları	%4.3	324.850	%20.0	64.970
Enerji	%0.8	60.400	%15.0	9.060
Ticaret	%8.8	664.820	%15.0	99.723
Otel, Lokanta ve Kahveler	%4.6	347.519	%15.0	52.128
Taşı ve Haberleş. Hizmetler	%10.5	793.249	%15.0	118.987
Nihai Cari Tük. H. Toplam	%2.3	173.759	%15.0	26.064
İnşaat Malzemesi		5.016.307		
Makine ve Teçhizat Yatırımları(1)	%10.5	514.422	%15.0	580.703
Makine ve Teçhizat Yatırımları (1)	%6.9	211.533/2	%15.0	77.163
Yat. Harc. Top. Toplam	%2.8	445.731/2	%15.0	15.865
İhracat. Nedeni ile İade KDV	%5.9		%20.0	44.573
Dahilde Alınan KDV'nin Potansiyel Büyüklüğü				137.601
Ödenen Vergi				718.304
Vergi Kaçakçılığı				-90.000
				628.304
				-212.100
				416.204

(1) KDV hesaplanırken, makina ve teçhizat yatırımları harcamaları içindeki ithal mallar direkt olarak yatırımcıya intikal ettiği için ithal kısım için KDV (dahilde alınan) söz konusu değildir. Bu nedenle ithal kısım harcamanın yarısı olarak kabul edilmiş ve bu kısma KDV hesaplanmamıştır.

KAYNAK: İSO, Vergi Potansiyelimiz, Kayıplarımız ve Görüşlerimiz, Nisan, 1997.

de harcama yoluyla tahmin edilebilmektedir. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, bir yerde nihai mal ve hizmetler üretiminin parasal değeridir. Nihai talep safhasında, nihai cari tüketim harcamaları, yatırım harcamaları ve net mal ve hizmet ihracatı yer almaktadır. İşte nihai mal ve hizmetler ve yatırım harcamaları üzerindeki KDV paylarının tutarı, dahilde alınacak KDV'nin kendisidir. Ancak dikkat edilmesi gereken nokta ihracat nedeni ile o güne kadar mallar üzerinde bulunan KDV'nin bulunan toplamdan düşülmesi ile kalan kısmının, dahilde alınması gereken potansiyel KDV büyüklüğünü vermesidir.

KDV büyüklüğünü hesaplayabilmek için 1990 yılı input-output tablosundan yararlanılmıştır. Mal ve hizmetler bazında nihai cari tüketim harcamalarına isabet eden GSYİH içindeki oranlar yanında yatırım harcamaları için de oranlar belirlenmiştir. Bu oranlar 1995 yılı GSYİH'sına uygulanmış ve harcama büyüklükleri tahmin edilmiştir. Bulunan bu değerler için çeşitli mal ve hizmet grupları için kullanılan KDV oranları uygulanmış, ihracat nedeni ile iade KDV düşülmüş ve sonuç 628.304 milyar TL'lık KDV potansiyel büyüklüğüne ulaşmıştır. Ayrıca 1995 yılında KDV olarak ödenen 212.100 milyar TL'sı KDV bulunan bu tutardan (628.304 milyar TL) çıkarılırsa, 416.204 milyar TL. katma değer vergisi kaçakçılığı hesaplanmış olacaktır. KDV kaçakçılık tutarının ödenen KDV'ye oranı ise yüzde 1.92 gibi yüksek bir oranda oluşmaktadır.

3.2.5. Türkiye'de Vergi Kaçakçılığının Boyutları Hakkında Bulguların Özeti ve Değerlendirme

Yukarıda çeşitli yöntemlerle yapılan hesaplamaların kaba ve genel oranları gösterdiği açıktır. Bunun bir çok sebebi olmakla birlikte en önemlisi veri yetersizliğidir. Diğer yandan teorik kısımda belirtildiği gibi kullanılan yöntem, varsayımlar vs. gibi nedenler önemli sınırlamalar getirmiştir. Bununla beraber, bulunan sonuçlar yeterince anlamlıdır.

İstihdam yaklaşımına göre; 1996 yılında, vergi gelirlerine oranı olarak yüzde 16'lık vergi kaçakçılığı tespit edilmiştir. Bu oran minimum düzeyde vergi kaçakçılığını göstermektedir. Çünkü asgari ücret ve vergi yükü (%18) esas alınmıştır. Bununla beraber, istihdam bazında vergi kaçakçılığının aşağıdaki bulgularla karşılaştırılınca oldukça küçük olduğu sonucuna varılabilir.

Denetim yaklaşımına göre; ortalama yüzde 50 civarında vergi kaçakçılığı vardır. Bu tüm vergilerde

ortalama kaçakçılık oranını göstermesi bakımından önemlidir. Diğer yandan, ülkemizde vergi kaçakçılığının oldukça yüksek olduğunu ve yaygınlaştığı bu orandan anlaşılmaktadır.

Ulusal hesaplar yaklaşımına göre; gelir vergilerinde yüzde 72 civarında vergi kaçakçılığı bulunmuştur. Bu tahmin minimum düzeyi göstermesine rağmen, yukarıdaki vergi denetimi oranı sonucu ortalaması ile %50'ye yaklaşmaktadır. Bu da ücretliler dışındaki gelir gruplarında vergi kaçakçılığının yaygın olduğunun kanıtı olmaktadır. Ayrıca KDV bazında yüzde 1.96 oranında vergi kaçakçılığı tespit edilmiştir. Bu da beklenen yönde, belge düzeninin yokluğu, oto-kontrol olanaklarının eksikliği ve vergi oranlarının yüksekliği vb. nedenlerle, oldukça yüksek oranda KDV kaçakçılığının olduğuna işaret etmektedir. 1995 yılı Gelir ve Katma Değer Vergilerindeki kaçakçılık tutarı 963.128.5 milyar TL'si, 1995 yılı toplam vergi gelirlerine (1.084.350 milyar TL) oranlanırsa yüzde 88'lik bir vergi kaçakçılığı oranına ulaşılmaktadır. Bu yukarıda bulunduğumuz ortalama oranla da tutarlıdır. Sonuçta vergi kaçakçılığının boyutlarının ücretli ve maaşlılar dışındakilerde oldukça yüksek olduğu ve hoş görülebilir sınırları aştığı söylenebilir.

III. BÖLÜM

ÇÖZÜM ÖNERİLERİ VE SONUÇ

1. ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Türkiye'de vergi kaçakçılığı, vergi gelirlerine oranı olarak, yaklaşık yüzde 50-70 civarında bir büyüklüğe sahip görünmektedir. Böylesine büyük boyutlara ulaşmış vergi kaçakçılığının olumlu yönlerinden bahsetmek olanaksızdır. Fakat ülkemizde, vergi kaçakçılığının; vergi sistemi, toplumsal ve ekonomik yapı, hukuksal ve ahlaki normlar üzerinde yıkıcı etkiler yaptığı söylenebilir. Bu nedenle, vergi kaçakçılığının önlenmesi veya kabul edilebilir bir düzeye indirilebilmesi için, bazı çözüm yollarının varlığına işaret edilebilir. Ancak bu çözüm önerileri sistemli bir vergi reformu veya sosyo-ekonomik revizyon olmayıp daha çok uygulanabilir paçal öneriler olmaktadır.

Vergi Oranları Azaltılmalıdır: Vergi oranlarını azaltma, özellikle arz yanlı vergi görüşünün sıklıkla ileri sürdüğü bir öneridir. Bununla birlikte 1980 sonrası ülkemizde önemli ölçüde (gelir vergisi bağlamında) vergi oranlarının azaltıldığı bilinmektedir. Ancak bu dönemde vergi kaçakçılığının azaldığı yönünde hiç bir kanıtla nastlanmamıştır. Dolayısıyla en azından Türkiye bağlamında Laffer etkisinin geçerli olmadığı kanıtlanmıştır (ŞENATALAR, B., ved., 1991:47). Bununla beraber, gelir vergisi minimum oranı oldukça yüksektir. İkinci bölümde belirtildiği gibi, yüzde 25'lik vergi tarifesi ilk dilim oranının yüksekliği, ücretlilerin ve stopaja tabi diğer yükümlülerin vergi direncini artırır niteliktedir. Bu nedenle, bu minimum oranın yüzde 10 gibi bir orandan başlaması veya vergi tarifesinde ilk dilimin en azından asgari hayat standardı temel göstergesi civarında olması mükellef psikolojisi üzerinde olumlu etkiler yaratabilecektir. Ayrıca KDV oranları

da oldukça yüksektir. Bu oranların genel yapısının korunması, ancak geniş toplumsal kesimlerin temel harcama kalemleri (gıda, giyim, eğitim, sağlık vs) üzerindeki vergi oranının yüzde 1-5 gibi bir düzeye indirilmesi gerekmektedir. Bu gün, bu harcama kalemleri üzerindeki oran yüzde 15'tir ve oldukça yüksektir. Böyle bir oran azaltılmasıyla hem KDV vergi oranlarının düşük ve orta gelirli sınıflar üzerindeki regresif etkisi azaltılacak, hem de bu kesimlerin vergiye uyumları artırılmış olacaktır.

Vergi Ceza Uygulaması Etkinleştirilmelidir: Ülkemizde nominal olarak vergi cezaları oldukça yüksektir. Ancak vergi kaçakçılığını caydırıcı etkiden yoksundur. Daha önce de belirtildiği gibi uzlaşma cezalarında indirim ve ekonomi politik koşullar parasal vergi cezalarının etkinliğini oldukça azaltmaktadır. Bunda vergileme bazında "ekonomik suça ekonomik ceza" uygulaması felsefi kabulünün etkisinde büyüktür. Oysa vergi kaçakçılığı ile normal bir hırsızlık arasında hiç bir fark yoktur. Hatta vergi kaçakçılığı tüm topluma ve devletin egemenlik gücüne karşı işlenmiş bir suçtur. Dolayısıyla, özellikle hileli vergi suçu işleyenlere (VUK, md.344'eki 1-6'cı bentler) var olan hapis cezaları uygulanmalı ve bu cezalar paraya çevrelemediği gibi ertelenmemelidir de. Böyle bir uygulama yükümlü psikolojisi üzerinde çok olumlu etkiler yapacaktır. Örneğin, bu günkü (halen) para cezası uygulamasında bir yükümlüye uygulanan para cezası yüksek bile olsa (kaçakçılıkta yüzde 300) bu kişi bu vergi cezasını uzlaşma, indirim vs. yollarla oldukça indirebilmektedir. Keza bu cezalar hiç indirilmese bile caydırıcı değildir. Çünkü önceden vergi kaçakçılığı yapmış biri bu cezayı rahatlıkla ödeyebilmektedir. Ayrıca bu ceza uygulaması diğer yükümlüler ve toplum üzerinde etkisizdir. Çünkü, cezalandırılan yükümlü ve çok dar bir çevresi (ailesi, ortakları, mali müşaviri vb) bu ceza uygulamasından haberdar olacaktır. Dolayısıyla mükellef cezayı ödeyecek ancak işlerine aynı prestijle devam edecektir. Oysa bu mükellef en azından bir kaç ay hapis cezasına çarptırılırsa, çok daha geniş bir çevre bu cezalandırmadan haberdar olabilecektir. Dolayısıyla, hapis cezasıyla cezalandırma, hem mükellef üzerinde hem de toplum üzerinde caydırıcı etkiler yapabilecektir.

Vergi Denetim Oranı Artırılmalıdır: Vergi denetim oranı yüzde 2-3'lük oranlarla oldukça düşüktür. Bu oran en azından beş yıllık zaman aşımı süresine göre yüzde 20 olmalıdır. Böyle bir oranla ortalama beş yılda bir denetleneceğini bilen yükümlünün vergi kaçakçılığı eğilimi azalabilecektir. Ancak vergi denetimi maliyetli ayrıca zaman ve nitelikli eleman gerektiren bir yoldur. Dolayısıyla oranın maksimum yüzde 20'ye çıkarılması olanaklı görünmemektedir. Ancak var olan denetim örgütü ve bu örgütün daha etkin çalışması sağlanabilir. Denetim planlaması, araç-gereç probleminin çözümü, veri tabanı ve vergi istihbarat arşivinin etkin kullanımı, personel ve özlük hakları gibi sorunların çözümü, vergi denetimlerinde etkinliği

arttırıcı olacaktır. Ayrıca vergi denetimine tabi tutulan yükümlüler ister vergi kaçakçılığı yapmış olsunlar, isterse vergilerini tam olarak ödemiş olsunlar, mutlaka kamuoyuna tanıtılmalıdırlar. Bu diğer yükümlüler arasında vergi denetim düzeyinin yüksek algılanmasına neden olacaktır. Böylece vergiye uyum düzeyi artabilecektir. Ancak, bütün bunlarla birlikte vergi denetiminin etkinliğinin; mevcut vergi yapısına ve bu yapının işleyişine ve vergi kaçakçılığının boyutlarına bağlı olduğu unutulmamalıdır. Eğer vergi yapısı çarpık ve vergi kaçakçılığı çok yaygın bir hal almışsa bu durumda denetimin etkinleştirilmesi olanaksız olmaktadır.

Hayat Standardı Esası Etkinleştirilmelidir: Gelir Vergisi bağlamında, birinci ve ikinci sınıf tacirler ile serbest meslek mensupları üzerinde uygulanmakta olan bu vergi güvenlik önlemi vergi kaçakçılığını engelleyici işlemlere sahiptir. Beyan esasına dayalı vergileme yönteminde, daha önce de bahsedildiği gibi çok çeşitli vergi kaçakçılığı fırsatları vardır. Hayat standardı uygulaması ile serbest beyana tabi bu grup belirli orandan (asgari düzeyde) aşağı olmamak üzere gelir beyan etmek durumundadırlar. Böylece vergi kaçakçılığı kısmen engellenmiş olmaktadır. Hayat standardı uygulaması genel vergicilik normlarına uygun olmamasına rağmen, uygulanması kolay bir yöntem olması nedeniyle de olumlu yönleri sahiptir. Ancak mevcut uygulamada, hayat standardı esaslı vergi adaletsizlikleri de yaratmaktadır. Şöyle ki, birinci ve ikinci sınıf tüccarların temel göstergeleri arasında önemli bir fark yoktur. Ayrıca ek göstergeler de oldukça anlamsızdır. Örneğin; yat, helikopter sahipleri ile normal bir binek otomobili sahibi arasında ek gösterge olarak fark oldukça küçüktür. Ayrıca yeni işe başlayan yükümlülerle (2-3 yıl) daha önceden beri işe devam edenler (10 yıl ve fazlası) arasında bir fark gözlemlenmemektedir. Bütün bunlar daha olumlu yönde düzeltilerek hayat standardı uygulamasından çeşitli yararlar sağlanabilir. Örneğin; hayat standardı temel göstergeleri mesleklere ve sektörlerle göre ayarlanabilir. Meslek grupları içinde eski ve yeni işe başlayanlar arasında ayırım yaratılabilir.

Hayat standardı esasının bu genel yararının yanısıra, bu müesseseden denetimin etkinleştirilmesi anlamında da yararlanılabilir. Hayat standardı temel göstergeleri belirli sektörlerde (hizmetler perakente ticaret, serbest meslek vs) üç kat uygulanabilir. Burada bu yüksek hayat standardı uygulamasının tercihi yükümlülere bırakılabilir. Böyle yüksek oranda gelir beyan edecek yükümlüler, ilgili yıl için vergi denetimine tabi tutulmazlar. Dolayısıyla, hem daha fazla gelir beyan edilmiş olur, hem de denetim alanı küçültülmüş olur. Aynı zamanda, bu işlem hiç bir maliyete katlanılmadan yapılmış olacaktır. Sonuçta böyle bir uygulama, vergi kaçakçılığının yaygın olduğu şartlarda, "ikinci en iyi olarak" önemli faydalar sağlayacaktır. Böyle bir yöntem (FATATO yöntemi) Arjantin, Kolombiya vb. bir çok ülkede uygulanmaktadır (ALM, J., BAHL, R., ve MURRAY, N.M., 1991:867).

Vergileme Yaklaşımı Değiştirilmelidir: Gelir vergisi uygulamasında, götürü vergileme yöntemi kaldırılmalıdır. Bu uygulama, uyum maliyetlerini azaltması gibi olumlu özelliğinin yanısıra, belge düzenini bozucu etkiler yaparak vergi kaçakçılığının yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Diğer yandan bu yöntem bir çok yükümlünün böyle bir alana sığınarak denetim dışı kalmalarına olanak sağlamaktadır. Ayrıca bu yöntem genel vergicilik normlarına da ters düşmektedir.

Ücret gelir unsuru brüt gelir üzerinden vergilendirilmektedir. Yani ücretlilerde safi gelire ulaşmada katılan harcamalar indirim konusu yapılamamaktadır. Eğitim, sağlık, ulaşım, barınma harcamaları gerçek giderler olarak brüt gelirden düşülmelidir. Bu piyasada geniş kitlelerin mal ve hizmet alımında belge talep etmelerine neden olacaktır. Böylece belge sistemi etkinleşebilecektir. Aynı zamanda bu çağdaş vergicilik açısından bakıldığında da olumludur. Çünkü vergileme gerçek safi gelir üzerinden yapılmış olacaktır. Sonuçta gelir vergisinde yeknesak bir vergilemenin oluşması, belge düzeninin kurulması, vergi kaçakçılığını azaltacaktır.

Ayrıca, gelir ve kurumlar vergisi uygulamasında bir çok vergisel bağışıklık ve vergisel teşvikler uygulanmaktadır. Bu uygulamalar sosyal ve ekonomik yararlarının yanısıra vergi sistemimizin çarpıklaşmasına da sebep olmaktadır. Bu durum vergi sisteminin bu avantajlarından yararlanamayanlar arasında vergi kaçakçılığı eğiliminin artmasına sebep olacaktır. Dolayısıyla bu tür vergisel bağışıklıklar objektif ölçütlere bağlanmalı ya da vergi sisteminden tamamen çıkarılmalıdır.

Vergi İdaresi Etkinleştirilmelidir: Vergi örgütü gerek merkez ve gerekse taşra örgütü olarak yoğun bir iş yükü altındadır. Bunda, mevcut örgüt yapısının etkisi büyüktür. Bu örgütlenme yapısı ile bütün yetkiler merkezde toplanmış, aynı zamanda bütün problemlerde çözülmek için merkezi örgüte taşınmıştır. Oysa gelişmiş birçok batı ülkesinde belirli taşra örgütlerini kapsayan bölge örgütleri vardır. Böyle bir sistem merkezde yoğunlaşmayı önleyebilecektir. Ayrıca vergi idarelerinin mükellef yükleri çok yüksektir. Bu durum bir çok vergi idaresinde bırakın vergi mükelleflerinin izlenmesini, günlük işlerin bile yapılamamasına neden olmaktadır. Oysa vergi sisteminin uygulanması, denetime alt yapı oluşturulması, vergilerle ilgili veri tabanının oluşturulması ve daha da önemlisi iyi bir vergi ortamının yaratılması tamamen vergi idaresinin etkinliğine bağlıdır. Bu günkü yapı; personel, bütçe, araç-gereç vs. nedenlerle bu etkinliği sağlayacak niteliğe sahip değildir. Dolayısıyla idare bölge örgütleri, yetki, sorumluluk ve temel işlevleriyle yeniden organize edilmelidir.

Servet Beyanı ve Gider Esası Tekrar Uygulanmalıdır: Daha önce vergi sistemimizde var olan bu güvenlik önlemleri tekrar uygulanmalıdır. Bu müesseselerin uygulanması ile yükümlünün beyan ettiği gelir, servet ve harcama yoluyla kontrol edilmiş olacaktır. Böylece, vergi kaçakçılığı yapanların gizledikleri gelir, harcama ve servet olarak ortaya çıkacak ve yükümlüler vergi kaçakçılığı yapamayacaklardır. Bu bağlamda VUK'nun 30. madde 7'inci bentle getirilen yeni düzenlemeyle, vergi denetim elemanlarına, harcama ve tasarruf yoluyla yükümlünün gerçek gelirine ulaşma yetkisi verilmiştir. Bu yasal düzenleme bir parça servet beyanı ve gider esasını ikame eder niteliktedir. Ancak, Maliye Bakanlığı, bu maddeye göre inceleme yapmak için yararlanılacak usul ve esasları belirleyen yönergeyi bir türlü uygulamaya koymamaktadır. Dolayısıyla bu yasal düzenleme de işlevsiz olarak yasa maddesi olarak durmaktadır. Oysa bu yöntem, işlerlik kazanırsa vergi kaçakçılığı ile mücadelede önemli bir kazanım sağlanabilecektir.

Diğer Bazı Öneriler İse Söyle Sıralanabilir:

Vergi yasaları oldukça karmaşıktır. *Tüm vergi yasalarımız baştan sona revizyona tutulmalı, sistemli bir bütün oluşturulmalı ve basitleştirilmelidir.* Sadece, 1990-1997 yılları arasında 38 vergi yasa değişikliği yapılmıştır (SEVİĞ, V., 1997:13). Bu vergilemede istikrar ilkesini bozmaktadır. Bu hızlı ve sürekli yasa değişiklikleri idare ve mükellefler üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Vergilemenin diğer ilkelerinin yanı sıra "vergilemede istikrar ilkesine" uyulmalıdır.

Vergi affı uygulamaları sık sık tekrarlanmamalıdır. Ülkemizde politik gerekçelerle fetiş haline getirilen mali af uygulamaları yararsızdır ve geniş kesimlerin vergiye uyumunu bozucu etkilere sahiptir. Bu nedenle, vergi affı uygulaması 30-40 yılda bir kez uygulanmalıdır. Ayrıca önemli vergi reformları sonrasında uygulanmalıdır. Böylece vergi aflarından yararlı sonuçlar elde edilebilecektir.

Muhasebe sistemi etkin hale getirilmelidir. Ülkemize "işletme" ve "bilanço" usulü olmak üzere iki ayrı defter tutma yöntemi uygulanmaktadır. Bu durum muhasebe düzeninin kurulamamasına neden olmaktadır. Şöyle ki, işletme defteri çok yaygın kullanıma sahiptir. Hatta 1991 yılında Kayseri ilinde hiç bilanço yöntemine göre defter tutan mükellef olmamıştır (Vergi İstatistikleri Yıllığı, 1992:77). Oysa işletme defterinde gelir ve gider kalemleri dışındaki değer (nakit para, senet, çek, cari hesaplar vs) hareketleri izlenememektedir. Bu vergi denetimlerinde etkinliğin kaybolmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla, çağdaş

denetim olanakları sağlayan "bilanço usulünün" tek yöntem olarak uygulanması gerekmektedir.

Vergiye uyum maliyetleri azaltılmalıdır. Bu vergi yasalarının basitleştirilmesi ve herkes tarafından kolayca anlaşılır hale getirilmesi ile sağlanabileceği gibi, vergileme sürecinde kullanılan form ve bildirimlerin basitleştirilmesiyle de sağlanabilir. Ayrıca vergi beyan ve ödemelerinde bankacılık, PTT gibi kurumlardan daha geniş yararlanılabilir. Bu yükümlülerin vergi idaresinde ayda bir kaç kez bulunmalarını önleyecek ve yükümlüye zaman kazandıracaktır. Böylece parayla ölçülemeyen uyum maliyetleri azaltılabilecektir. Sonuçta, vergiye uyum düzeyi artabilecektir.

Muhasebeci ve Mali Müşavirler örgütünden daha etkin yararlanılmalıdır. Burada, hem muhasebecilerin mesleki eğitim düzeyleri yükseltilmeli, hem de örgütün iç denetim ve disiplini sağlanmalıdır. Diğer yandan, her bir vergi mükellefine mutlaka bir muhasebeci tahsis edilmeli. Bu, vergi dairesi ve resmi kurumlarla ilişki kurulmasında ve işlemlerin yürütülmesinde aranan bir unsur olmalıdır. Böylece yükümlülerin bilinçsiz olarak yaptıkları vergi kaçakçılığı azalacaktır.

Enflasyon oranı daha düşük düzeylere indirilmelidir. Vergi sisteminde enflasyonun etkilerini önleyici çeşitli müesseseler vardır. Yeniden değerlendirme, stokların takip edilme yöntemi (LIFO), reeskont ve prekont uygulamaları gibi. Bunların yanısıra indeksleme, hızlandırılmış amortisman uygulamaları ve enflasyon muhasebesi gibi öneriler de getirilebilir. Ancak bu yöntemlerin her biri faydalı olmakla birlikte, sorunu çözmeye yetmemektedir. Dolayısıyla doğrudan enflasyonu önlemek diğer sosyal ve ekonomik faydalarıyla birlikte daha temel bir çözüm olmaktadır. Ancak enflasyondan devletin ve bazı ekonomik ajanların yarar sağladığı açıktır. Bu nedenle doğrudan enflasyonun önlenmesi önerisi gerçekçi olmakla birlikte gerçekleştirilmesi oldukça zor görünmektedir.

Kurumlaşma teşvik edilmelidir. Burada kastedilen sadece gerçek kişilerin şirket kurması değildir. Gerek gerçek kişi işletmeleri ve gerekse tüzel kişi işletmeleri kurumsal yapının gereklerine uygun yapıya kavuşturulmalıdır. Bu işletmelerin üretim, pazarlama, muhasebe, finans vs. fonksiyonlarına göre örgütlenmesi şeklinde olmalıdır. Ülkemizde sıklıkla rastlandığı gibi, şirket veya kişi işletmelerinin tek bir ortak ve yönetici tarafından yönetilmesi, kurumlaşmayı engellemekte ve vergi kaçakçılığını kolaylaştırmaktadır.

Diğer yandan, *işsizlik, hızlı nüfus artışı, göç ve çarpık kentleşme önlenmelidir*. Bu sadece etkin vergileme açısından değil, aynı zamanda çağdaş bir toplumsal yaşamın kurulması için de gereklidir. Dolayısıyla sosyo-ekonomik sorunların azalmasına koşut vergi kaçakçılığı oranı da toplum genelinde azalacaktır.

Ayrıca *toplumun vergi bilinci arttırılmalıdır*. Bu ilk öğretim yıllarından başlatılmalıdır. Bunun yanısıra çeşitli medya kuruluşlarından vergi bilincini artırıcı ve eğitici yayınlar yapılmalıdır. Vergi idaresi ve mükellef arasında müşteri-satıcı ilişkisi gibi bir ilişki kurulmalıdır. Bu vergiye uyumu arttıracaktır. Ayrıca devlet sosyal hukuk devleti olmanın tüm gereklerine uymalı ve vergi kaçırıcıları mutlaka cezalandırabilmelidir.

2. SONUÇ

Türkiye'de vergi kaçakçılığı, vergi gelirlerine oranı olarak yaklaşık yüzde 50-70 civarında bir büyüklüğe sahip görünmektedir. Bu büyüklükteki bir vergi geliri eğer tahsil edilebilmiş olsa ülkemizde kamu açıkları da kapatılmış olacaktır. Diğer yandan, böylesi büyük boyutlara ulaşmış vergi kaçakçılığının olumlu yönlerinden bahsetmek olanaksızdır. Dolayısıyla, birinci bölümde de belirtildiği gibi, ülkemizde vergi kaçakçılığının, vergi sistemi, toplumsal ve ekonomik yapı, hukuki ve ahlaki normlar üzerinde yıkıcı etkiler yaptığı söylenebilir. Bu nedenle, vergi kaçakçılığının acilen makul bir düzeye indirilmesi veya tamamen önlenmesi gerekmektedir.

Ancak vergi kaçakçılığı ekonomik bir olgudur. Diğer bir ifadeyle, vergi kaçakçılığı sonucunda vergi yükümlüsünün geliri veya serveti artarken, kamu buna koşut vergi gelirinden mahrum olmaktadır. Dolayısıyla böylesi somut ekonomik sonucu olan vergi kaçakçılığının oluşumunu sağlayan çeşitli nedenler vardır. Bu nedenlerin bir kısmını devlet (vergi kaçakçılığının arz yanı) bir kısmını ise mevcut sistem ve sosyal yapı ile mükellefin mantelitesi (vergi kaçakçılığının talep yanı) belirlemektedir. Yani vergi kaçakçılığının arz ve talep koşullarında belirlendiği söylenebilir.

Vergi kaçakçılığının arz yanını devlet belirlemektedir. Devletin kontrolünde olan bazı unsurları şöyle sıralayabiliriz: Vergi oranı, vergi cezası, vergi denetimi, uzlaşma müessesesi, vergi güvenlik önlemleri, arama, bilgi toplama, vergi affı uygulamaları, mevzuatın basitleştirilmesi, mali yargılama ve vergi idaresinin etkin kullanımı gibi. Devlet vergi oranını yüksek tutarak vergi kaçakçılığını cazip hale getirebilir. Böylece kaçırılan verginin yükümlüye olan faydası artacağından vergi kaçakçılığı oluşabilecektir.

Diğer yandan, vergi cezalarının uygulamada etkinsizleşmesi de (uzlaşma, cezalarda indirim, delil yetersizliği, yargılama sürecinin uzunluğu gibi) vergi kaçakçılığının maliyetini düşürecektir. Ayrıca, yakalanma riskinin ortadan kalkması veya çok düşük bir düzeyde olması-ülkemizde yüzde 2-3 civarında- vergi kaçakçılığının artmasına neden olacaktır. Bütün bunların yanısıra, vergi güvenlik önlemlerinin iyi uygulanamaması (kaldırılan servet beyanı gibi) sık sık siyasal amaçlı vergi afları çıkarılması, mevzuatın karmaşık hale getirilmesi, mali yargılamanın enflasyonist koşullarda çok uzun sürmesi ve en önemlisi vergi idaresinin etkinsizliği, vergi kaçakçılığına neden olan ve devletin kontrolünde olan unsurlardır. Dolayısıyla, devlet yukarıda kısaca değinilen unsurları vergi kaçakçılığını artırıcı yönde belirleyerek vergi kaçakçılığına olanak yaratabilmektedir.

Vergi kaçakçılığının talep yanını ise, yukarda sıralanan nedenlerin dışındaki sosyal ve ekonomik faktörler ile vergi yükümlüsünün psikolojisi belirlemektedir. Bunlar ise şöyle sıralanabilir: Enflasyon, gelir düzeyi, gelirin elde edilmiş şekli, meslek, işletme büyüklükleri, ülkenin gelişmişlik düzeyi, vergi kaçakçılığına halkın bakışı, vergi bilinci, vergi ahlakı, halkın eğitim seviyesi, yükümlünün vergi ile ilgili algılamaları ve devlete bakışı gibi. Yükümlü, enflasyon karşısında gelirini veya öz sermayesini koruyabilmek için vergi kaçakçılığına yönelebilecektir. Gelir düzeyinin yetersizliği zorunlu olarak vergi kaçakçılığına neden olabilecektir. Ayrıca, gelirin elde edilmiş şekli, meslek, işletme büyüklüğü gibi unsurlar da vergi kaçakçılığına çeşitli fırsatlar yaratabilecektir. Örneğin gelirin nakit elde edilmesi, serbest meslek icra edilmesi ve firmanın işletme sahibince yönetilmesi, kolayca vergi kaçakçılığı yapmaya olanak sağlamaktadır. Diğer yandan, yükümlünün vergi bilincinin zayıflığı, toplumun vergi kaçakçılığına göz yumması ve sempati duyması, vergi kaçakçılığını artırıcı etmenler olmaktadır. Tabiatıyla, burada kısaca özetlenen unsurlar ise, daha çok yükümlülerin kontrolünde olmaktadır.

Sonuçta, çalışmanın teori ve uygulama bölümlerinde ayrıntılarıyla incelenen vergi kaçakçılığı olgusunun, yukarıda belirtilen arz ve talep koşulları altında, kısa dönemde önlenmesi olanaksız görünmektedir. Çünkü, devlet kendi kontrolündeki enstrümanları vergi kaçakçılığını teşvik edici yönde kullanmaktadır. Böylece vergi kaçakçılığı yüksek düzeyde arz edilerek özendirilmiş olmaktadır. Diğer yandan, vergi yükümlüleri mevcut ekonomik ve sosyal yapıda, vergi kaçakçılığı yapmalarının yararlı olduğunu görmekteirler. Çünkü vergi kaçırmak maliyetsiz ve ekonomik açıdan kazançlı bir iş olmaktadır. Bu nedenle, talep koşulları da vergi kaçakçılığı yapılmasına uygundur.

Ancak bu olumsuz duruma rağmen, uzun dönemde vergi kaçakçılığının önlenilme umudu vardır. Eğer vergisini dürüst ödeyen yükümlüler, işadamları, memurlar, işçiler, öğretim üyeleri ve toplumun bu konuda duyarlı tüm kesimleri, toplumsal uzlaşa ve dayanışma içinde, vergi kaçakçılığının karşısında dururlarsa, vergi kaçakçılığı önlenilebilecektir. Aksi halde, vergi kaçakçılığı tüm topluma ve ekonomiye yayılarak mevcut sorunları arttırarak, sosyal sorunlara neden olabilecektir.

KAYNAKÇA

- AKKAYA, ŞAHİN, (1995); "Gelişmekte Olan Ülkelerde Vergi İdaresi", Vergi Sorunları Der., Sayı:81, s.92-109.
- ALLINGHAM, MICHAEL, G., and SANDMO, AGNAR (1972): "Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis", in MARTİN RICKETTS (Edt), Schools of Thought in Economic 3, Neoclassical Microeconomics I, 1988, EdwardElgar Publish Limited, pp.359-374.
- ALM, JAMES, ROY BAHL, MATTHEW N.MURRAY (1991); "Tax Base Erosion in Developing Countries", Economic Development and Cultural Change, Vol:39, No:4, The Univ. Of Chicago Press, pp.849-872.
- ALM, JAMES, (1991); "A Perspective on the Experimental Analysis of Taxpayer Reporting", The Accounting Review, Vol:66, No:3, pp.577-593.
- ALTUĞ, OSMAN (1994); Kayıtdışı Ekonomi, Cem Matbaası S.A.Ş. İstanbul.
- ALTINOK, Ö.,(1996); "Vergi İnceleme Sonuçları", Yaklaşım Dergisi, sayı:41, s.169-170.
- ANDREONİ, JAMES, (1991); "The Desirability of a Permanent Tax Amnesty", Journal of Public Economics, Vol:45, pp.143-159.
- ARONSON, JAY RICHARD (1985); Public Finance (International Student Edition), McGraw Hill Book Company.
- AYDIN, ÜNAL (1979); "Türk Vergi Sisteminin Önemli Bazı Sorunları", Maliye Dergisi, Sayı:41, No:9/10, s.25-55.
- AYDEMİR, ŞİNASI (1995); Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi Vergisel Ağırlıklı Uzlaşma Önerisi, MUHD, Acar Matbaacılık.
- BALDRY, JONATHAN, C., (1987); "Income Tax Evasion and The Tax Schedule: Some Experimental Results", Public Finance, Vol: 42 (3), pp. 357-383.
- BATIREL, ÖMER FARUK, ADNAN TEZEL, İZZETTİN ÖNDER ve SÜLEYMAN ÖZMUCUR (1989) Türk Vergi Gelirlerini Artırma Yolları Alternatifler ve Beklentiler, İSO Yayın No:1989-15, İstanbul.
- BATIREL, ÖMER FARUK (1989) "Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Temel Etkenleri", Marmara Üni., İ.T.İ.A.Dergisi, Cilt: VI, Sayı: 1-2, s. 151-162.
- BATIREL, ÖMER FARUK, (1992a); "Vergi Politikası: Genel Denge Analizi-Optimal Vergileme Son Gelişmeler", Marmara Üniv.i.i.B.F., Dergisi, Sayı: 1-2, s.26-41.
- BATIREL, ÖMER FARUK (1992b); "Vergi Verilmez Alınır", Görüş Dergisi, Sayı:3, Mayıs 1992, s.54-56.
- BATIREL, ÖMER FARUK, (1993); "Çağdaş Vergi Politikası", İstanbul Üniversitesi Maliye Enstitüsü Konferansları, Prof.Dr.Bedii N.Feyzioğlu'na Armağan, Güray Matbaası, İstanbul, M.E.Yayın No:77, s.217-237.

- BİLDİRİCİ, ZİYAETTİN, (1996); "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Vergisel Boyutları", XI. Türkiye Maliye Sempozyumu, G.Magoza-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Mayıs, s.1-15.
- BROWN, C.V., (1983); *Taxation and The Incentive to Work*, Second Edition, Oxford Üniv.Press.
- BULUTOĞLU, KENAN, (1978); "Türk Ekonomisinde Vergi Kaybı ve Önleme Çareleri", Vergi Sorunları Der. Sayı, 1978/1, s.17-43.
- CAPET, MARCEL-FRANCIS; Çeviren: CELAL ERÇOKLU (1954); *Vergi kaçakçılığı*, Akın Matbaacılık Limt.Ort. Maliye Vekaleti M.T.K.Neşriyatı No:1954, 55-62.
- CHRISTIANSEN, VIDAR (1980); "Two Comments on Tax Evasion", *Journal of Public Economics*, 13, pp.287-393.
- CRANE, STEVEN, E., and FARROKH NOURZAD (1986); "Inflation and Tax Evassion: An Empirical Analysis" *The Review of Economics and Statistics*, Vol:68(2), pp.217-222.
- CRANE, STEVEN, E., AND FARROKH NOURZAD, (1990); "Tax Rates and Tax Evasion: Evidence Fron California Amnesty Data", *National Tax Journal*, Vol:43(2), pp.189-199.
- CROSS, R.B and SHAW, G.K. (1981); "The Evasion-Avoidance Choice: A Suggested Approach", *National Tax Journal*, Vol:34(4), pp.489-491.
- CULLIS, JOHN and JOONES, PHILIP (1992); *Public Finance and Public Choice Analytical Perspectives*, McGraw-Hill Book Company.
- ÇAKMAN, KEMAL (1991); *Türk Vergi Sistemi ve Ekonomi Üzerindeki Etkileri Paneli, "Yorum"*, İstanbul Mülkiyeliler Vakfı, Yılmaz Ofset, Mayıs 1991, İstanbul, s.71-78.
- DERDİYOK, TÜRKMEN, (1993); "Vergi Kaçakçılığını Etkileyen Faktörler", *Maliye Yazıları Der.Sayı:38*, s.29-42.
- DEVİRİM, FEVZİ (1995); *Kamu Maliyesine Giriş*, 1. Baskı, Rem Ltd. Şti, Ankara.
- DURAL, FATİH (1981); "Vergi Kaçakçılığı ve Vergi Yasalarındaki Değişiklikler Üstüne Düşünceler", *İktisat Der. Sayı:196*, Cilt:33,i. Üniv. ikt.Fak.Mezunları Cemiyeti Yay. İstanbul.
- EDİZDOĞAN, NİHAT (1978); "Bir Vergi Suçu ve Cezası Olarak Vergi Kaçakçılığı", *Bursa İ.T.İ.Akademisi Dergisi*, No:1-2, Ankara.
- ELFFERS, HENK, HENRY, S.J., ROBBEN and DiCK J.HESSING (1992); "On Measuring Tax Evasion", *Journal of Economic Psychology*, Vol:13, pp.545-567.
- EK, HALİT, (1976); *Fransa'da Vergi Kaçakçılığ ve Vergiden Kaçınma (Mali Polis Teşkilatı ve Vergi Denetim Organları ile ilişkileri)*, M.B. Tetkik Kurulu Neşriyatı No: 1976-169, Damga Matbaası.
- ENRICK, NORBERT LLOYD (1963); "A Pilot Study of income Tax Consciousness", *National Tax Journal*, Vol.17 (2), pp.169-173.
- ESEN, AHMET (1996); "KaraPara ve Vergi İncelemesi", *Maliye Postası Dergisi*, 1 Şubat 1996, s.5-12.

- FALKINGER, JOSEF (1988); "Tax Evasion and Equity. A Theoretical Analysis", Public Finance, No:31, 1988, Vol:43, pp.388-395.
- FIRSHBURN, GEOFFREY (1981); "Tax Evasion and Inflation", Australian Economic Papers, 20 (37), December 1981, pp.325-332.
- FISHLOW, ALBERT and FRIEDMAN, JORGE, (1994); "Tax Evasion, Inflation and Stabilization", Journal of Development Economics, Vol.43. North Holland, s. 105-123.
- FRANK, MAX and ALİ BAYAR (1987); "The Eression of The Different Tax, Bases", Public Finance, Vol:42 (3), pp.341-356.
- FRIEDLAND, NETEMIAL, SHLOMO MAITAL and ARYEH RUTENBERG (1978); "A Simulation Study of Income Tax Evasion", Journal of Public Economics, Vol:10, pp.107-116.
- GANGEMİ, BRUNO, (1993); "Tax Avoidance: The Italian Experience", International Bureau of Fiscal Documentation, 1993, September, pp.522-528.
- GORDON, JAMES, P.F., (1989); "Individual Morality and Reputation Costs as Deterrents to Tax Evasion", European Economic Review, 33/4, North-Holland, pp.797-805.
- HEREKMAN, AYKUT (1989); Kamu Maliyesi (Genel Vergi Kuramı), Cilt II., Sevinç Matbaası, Ankara.
- HİTE, PEGGY, A.(1990); "An Experimental Investigation of the Effect of Tax Shelters on Tax-Payer Noncompliance", Public Finance, vol:45(1), pp.90-108.
- HYMAN, DAVID N., (1990); Public Finance, A Contemporary Application of Theory to Policy, the Dryden Press, 3. Edition, Orlando.
- İNİHABER, HERBERT and SİNDNEY CARROLL (1992); How Rich is Too Rich, Income and Wealth in America, Praeger, Newyork.
- KALYONCU, RÜŞTÜ (1984), "Vergi Sloganları, Vergi, Vergiden Kaçma Konuları Üzerine Düşünceler", Vergi Dünyası, Sayı:35, s.9-17.
- KAZGAN, HAYDAR ve GÜLTEN KAZGAN (1964); Türkiye'de Maliye Politikası, Ekin Basımevi, İstanbul
- KILIÇDAROĞLU, KEMAL,(1997); Kayıtdışı Ekonomi ve Bürokraside Yeniden Yapılanma Gereği, TÜRMOBYayınları, No:33, Ankara.
- KIRBAŞ, SADIK (1995); Kayıtdışı Ekonomi, Nedenleri Boyutları ve Çözüm Yolları, TESAV Yayınları Yayın No:9, Hürriyet Gazetecilik A.Ş., Basım, Ankara.
- KİRMİKİL, YUSUF (1985); "Enflasyon ve Vergi Kaçakçılığı", Vergi Dünyası Der., Şubat 1985, Sayı:42, s.32-38.
- KOSKELA, ERKKI, (1983a); "A Note on Progression, Penalty Schemes and Taxevasion", Journal of Public Economics, Vol:22, pp.127-133.

- KOSKELA, ERKKI, (1983b); "On The Shape of Tax Schedule, the Probability of Detection, and The Penalty Schemes as Deterrents to Tax Evasion", *Public Finance*, No: 1983/1, pp.70-80.
- KURUCA, ZEKİ (1968); "Türkiye'de Vergi Kaçakçılığı Hesabı Üzerine Bir Deneme", i.Üniv. İkt.Fakültesi, M.E.Konferansları, No:222, İstanbul, s.277-294.
- LEVIS, ALAN, (1995); "Welfare and Tax Evasion", in Alan LEVIS, Paul WEBLEY and Adrian FURNHAM, *The New Economic Mind, The Social Psychology of Economic Behavior* Harvester Wheatsheaf, Newyork, pp.219-245.
- MCCALEB, THOMAS, S. (1976); "Tax Evasion and The Differential Taxation of Labor and Capital Income", *Public Finance*, Vol:31/2, pp.287-294.
- MORK, KNUT ANTON (1975); "Income Tax Evasion: Some Emprical Evidence", *Public Finance*, Vol:30(1), pp.70-76.
- MYLES, GARETH, D., (1995); *Public Economics*, Cambridge University Press, Second Edition.
- NADAROĞLU, HALİL (1992); *Kamu Maliyesi Teorisi*, 8.Baskı, Beta Yay.Dağıt.A.Ş., istanbul.
- NAYAK, P.B. (1978); "Optimal Income Tax Evasion and Regressive Taxes", *Public Finance*, Vol:33/3, pp.358-366.
- ÖNCEL, S.YENAL (1974), *Vergiye Karşı Tepkiler ve Türkiye'de Vergi Kaçakçılığı*, (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi,) İstanbul Üniv. İktisat Fak.Kütüphanesi,
- ÖNDER, İZZETTİN (1992a); "Vergiye Psikolojik Direniş", *Görüş Dergisi*, Mayıs 1992, Sayı:3, s.50-52.
- ÖNDER, İZZETTİN (1992b); "Vergi Ahlakının Alt Yapısı ve Yasal Çerçevesi ile Gelir Vergisinde Hayat Standardı Esası", *Türkiye I.Vergi Kongresi*, Marmara Üniv. İ.İ..B.F. Mezunları Derneği Konferans Yayınları, No:2, İstanbul, s.38-43.
- ÖNDER, İZZETTİN (1994); "Vergi Reformu Üzerine", *Maliye Yazıları Dergisi*, Sayı:42, Ocak-Mart, s.7-11.
- ÖZDEMİR, EMİN (1988); "Vergi Kaçakçılığının Nedenleri", *Vergi Sorunları Dergisi*, Sayı: 1988/2, s.25-35.
- ÖZMUCUR, SÜLEYMAN (1995); *Yeni Milli Gelir Serisi ve Gelirin Fonksiyonel Dağılımı Geçici Tahminleri*, 1968-1994, SBE/EC 95-06, Boğaziçi Üniv. Araştırma Raporu, istanbul.
- PORCANO, THOMAS, M., (1988); "Correlates of Tax Evasion", *Journal of Economic Psychology*, Vol.9(1), s.47-67.
- PYLE, DAVID, J., (1989); *Tax Evasion and Black Economy*, Macmillan Press Limited.
- RECKERS, PHILIP, M.J., DEBRA, L SANDERS and STEPHAN J.ROAK (1994); "The Influence of Ethical Attitudes on Taxpayer Compliance", *National Tax Journal*, Vol:47, No:4, pp.825-836.
- REYNOUD, P.L., Çeviren: CELAL ERÇOKLU (1955), *Vergi Karşısında Mükellefin Ruh Haleti*, Maliye Vekaleti, M.T.K.Neşriyatı No:1955-56-66, idealMatbaası, Ankara.

- RICHUPAN, SOMCHAI, (1984); "Measuring Tax Evasion", Finance and development, vol:21/4, pp.38-40
- RICHUPAN, SOMCHAI, (1987); "Determinants of Income Tax Evasion; Role of Tax Rate, Shape of Tax Schedules and other Factors", in GANGEMI, V.P. Edt); " In Supply Side Economics: Its Relevance to Developing Countries, IMF, Publice, Washington, pp.140-174.
- ROUBINI, NOURIEL and SALA-i-MARTIN, XAVIER, (1995); "A Growth Model of Inflation, Tax Evasion, and Financial Repression", Journal of Monetary Economics, Vol.35, pp.275-301.
- SAYGILIOĞLU, NEVZAT (1990a); "Ülkemizde Vergi Kayıplarının Boyutları ve Ölçülebilirliği (I)", Vergi Dünyası Dergisi, Sayı:107, s.12-19.
- SAYGILIOĞLU, NEVZAT (1990b); "Ülkemizde Vergi Kayıplarının Boyutları ve Ölçülebilirliği (II)", Vergi Dünyası Dergisi, sayı:108, s.15-23.
- SAYGILIOĞLU, NEVZAT (1993); OECD Ülkelerinde Vergileme Feryal Matbaacılık, Ankara.
- SEViğ, VEYSİ (1992), "Yorum", Türkiye I. Vergi Kongresi, Marmara Üniv. i.i.B.F. Mezunları Derneği, Konferans Yayın No:2, istanbul, s.129-130.
- SEViğ, VEYSİ, (1997); "Mali Kriz Ortamında Uygulanan Ekonomi Politikalarının Hukuksal Boyutları ve Yeterliliği", XII. Türkiye Maliye Sempozyumu, 15.05.1997, Antalya.
- SKINNER, JONATHAN and JOEL SEMROD (1985); "An Economic Perspective on Tax Evasion", National Tax Journal, Vol:38(3), pp.345-353.
- SLEMROD, JOEL, B., and MARSHA BLUMENTHAL, (1996); "The Income Tax Compliance Cost of Big Business", Public Finance Quarterly, Vol:24, No:4, October, pp.411-438.
- SPICER, MICHAEL W., and S.B. LUNDSTEDT, (1976); "Understanding Tax Evasion", Public Finance, Vol:31(2), pp.295-305.
- SPICER, MICHAEL W. and LEE A. BECKER (1980); "Fiscal Inequity and Tax Evasion: An Experimental Approach", National Tax Journal (Columbus, Ohio), Vol: 33, pp.171-175.
- SPICER, MICHAEL, W., (1987); "The Effect of Tax Evasion on Tax Rates Under Leviathan", National Tax Journal, Vol:XL (4), pp.625-628.
- SPICER, MICHAEL, W., (1990); "On The Desirability of Tax Evasion: Conventional Versus Constitutional Economic Perspectives", Public Finance, Vol:45(1), pp.119-127.
- STIGLITZ, J.E.Çeviren ÖMER, FARUK BATIREL (1994) Kamu Ekonomisi, 2. Baskı, istanbul.
- SÜRMELi, FEVZİ VE YILMAZ BENLİĞİRAY (1995) Genel Muhasebe, A.Ü., Web Ofset, Eskişehir.
- ŞEKER, H. NEZİH (1994); Hukuksal Yapısıyla Vergi incelemeği, MHUD Yayınları, istanbul.
- ŞEKER, NEZİH (1996); "Kamu Yönetimi ve Vergi Yönetimi ", Türkiye'de Mali Reform Paneli, Maliye Gelirler Kontrolörleri Derneği ve Vakfı Yayını, 15 Mayıs 1996, İstanbul, s.78-88.

- ŞEKER, SAKIP (1994); Türkiye'de Ücretler Üzerindeki Vergi Yüklü, Türk Harb-İş Sendikası Yayınları, Rekor Ofset, Ankara.
- ŞENATALAR, BURHAN, İZZETTİN ÖNDER, OĞUZ OYAN ve VEYSİ SEViğ (1991); Türkiye'de 1980Sonrası Vergi Politikası, TÜSES Vakfı Yayını, İstanbul.
- ŞENER, ORHAN (1996); Kamu Ekonomisi, 5. Baskı, Beta Bas.A.Ş. İstanbul.
- ŞENGÜL, SELAMİ (1993); "Türkiye'de Vergi İdaresinin Etkinliği", İşletme ve Finans Dergisi, Sayı:92-93, s.30-42.
- ŞENYÜZ, DOĞAN, (1993); "Vergilemede İstikrar İlkesi ve Türk Vergi Mevzuatı", İ.Üniv. M.E.Konf.Güroy Mat.İst.M.E.Yayın No:77, s.207-216.
- ŞENYÜZ, DOĞAN (1995); Türk Vergi Sistemi-Gelir ve Kurumlar Vergisi, Ezgi Kitabevi Yay. 1. Baskı, Bursa.
- TAŞ, METİN (1991); "Vergisel Bağışlıklıkların Vergi Kaçakçılığına Etkileri Üzerine", Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Yıl:28, Sayı:9, s.49-51.
- TANZİ, VİTO (1983); "Underground Economy: The Causes and Consequences of This Worldwide Phenomenon", Finance and Development, (Washington) Vol:20 (December 1983), pp.10-13.
- TANZİ, VİTO and SHOME, PARTHASARATHI, (1994); "A Primer on Tax Evasion", International Bureau of Fiscal documentation, June/July 1994, pp.328-337.
- TEMEL, ADİL, AYŞEGÜL ŞİMŞEK ve KUDDUSİ YAZICI (1994); "Kayıtdışı Ekonomi Tanımı, Tespit Yöntemleri ve Türk Ekonomisindeki Büyüklüğü", İşletme Finans Dergisi, sayı:104, s.10-33.
- THURMAN, QUINT, C., (1991); "Taxpayer Noncompliance and General Prevention: An Expansion of the Deterrence Model", Public Finance, Vol:46(2), pp.289-298.
- TOSUNER, MEHMET (1997); "Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları Üzerine Bazı Değerlendirmeler ve Öneriler", XI.Türkiye Maliye Sempozyumu, G.Magosa-Kuyez Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Mayıs, s.83-91.
- TUFAN, ALTAN (1992); "Vergi Denetimi Uzmanlık İşi", Bilanço Dergisi, Şubat-Mart 1992, Sayı:6, Yıl:2, s.12-17.
- TURHAN, SALİH (1993); Vergi Teorisi. ve Politikası, Filiz Kitabevi, 5.Baskı, İstanbul.
- TUTAR, İBRAHİM (1994); "Belirsizlik Ekonomisi ve Türk Vergi Sistemine Bir Uygulama", Maliye Dergisi, Sayı: 116, s.49-59.
- UÇAK, YILMAZ (1997); Çeviri, "Vergilendirme Psikolojisi", Vergi Dünyası Dergisi, sayı 189, Mayıs 1997, s.13-36.
- ULUATAM, ÖZHAN (1990); "Enflasyon ve Vergileme", VI. Maliye Eğitim Sempozyumu, Hacettepe Üni. İ.İ.B.F.Maliye Bölümü, 21-23 Mayıs 1990, Antalya.

ULUATAM, ÖZHAN (1994); Vergi Hukuku, Cilt I, Adım Yayıncılık, 2.Basım, Ankara.

ULUATAM, ÖZHAN, RAMAZAN TAŞ ve MELTEM KAYIRAN-DİKMEN (1995); Türk Vergi Sisteminin Temel Sorunları ve Bir Reform Önerisi (Türk Harb-iş Sendikası için Hazırlanmış Bir Rapor)", Türk Harb-iş Sendikası, Rekar Ofset, Ankara.

ÜNSAL, ŞAMİL (1987); "Vergi Kaçakçılığında Sosyal Etkiler", İ.Üniv. S.B.Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

WITTE, ANM D., and WOODBURY DIANE F., (1985); "The Effect of Tax Laws and Tax Administration on Tax Compliance: The Case of The U.S. Individual Income Tax", National Tax Journal, Vol:38/1, pp.1-13.

YALÇIN, HASAN ve BAŞER ARİF (1996); "Türkiye'deki Mali Aflar ve Vergi Sistemi Üzerine Etkiler", Vergi Sorunları Der.Sayı:173, s.104-110.

YAZICI, MEHMET (1995); Tek Vergi Düzeni Artık Varlık Vergisi, Güray Matbaacılık, İstanbul.

DİĞERLERİ

ARMY, URAL (1981), Bilimsel Araştırma ve Tek.El Kitabı, Per Yayın, İstanbul.

İSO (1997); Vergi Potansiyelimiz Kayıplarımız ve Görüşlerimiz, Yayın No: 1997/3, Cem Ofset, İstanbul.

MALİYE BAKANLIĞI; Yıllık Ekonomik Rapor, 1997, 12 Seri, İstanbul

M.G.BAKANLIĞI Gelirler Genel Müd. (1992); Vergi istatistikleri Yıllığı, 1982-1991, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

MALİYE BAKANLIĞI 1997Yılı Bütçe Gerekçesi

RESMİ GAZETE, 25.7.1995 tarih; 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000

SAYIN, MAHMUT ve FATİH ACAR (1997); Vergi Klavuzu, Vergi Dünyası Özel Ek, Mart 1997, MGKD Yayınları.

TOBB (1992); Vergi Özel ihtisas Komisyonu Raporu, Aydoğdu Ofset, TOBB Yayın No: 244, Ankara.

The OECD OBSERVER Supplement to; The OECD Observer No:200 June/July 1996.

OECD INFIGURES; Statistics on the Member Country, 1996.

VERGİ KANUNLARI, 1987, Yaklaşım Yayınları Ankara.